

danske studier

1988

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Merete K. Jørgensen

C. A. Reitzels Forlag · København

Danske Studier 1988, 83. bind, syvende række 11. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 507
Omslag og typografi: Knud A. Knudsen
Printed in Denmark by
Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 87-7421-593-0

Udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd

Indhold

<i>Britta Orlík Frederiksen</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet. Til diskussion om den middelalderlige dagvises jordiske hjemsted og himmelske ophav	5
<i>Erik Sønderholm</i> †, lektor, dr.phil., Københavns Universitet. Vinhuset Dyrkøbs ihukommelse, 1699	32
<i>Frederik Stjernfelt</i> , kandidatstipendiat, mag.art., Københavns Universitet. Opblæste Gloser merkes let. Overvejelser over barokbegrebet omkring Tøger Reenbergs <i>Ars poetica</i>	44
<i>Vivian Greene-Gantzberg</i> , docent, Ph.D., Universität Bonn. Om Holbergs svar på tysk kritik	71
<i>Marita Akhøj Nielsen</i> , adjunkt, cand.theol. et mag., Greve Gymnasium. Kilderne til B. S. Ingemanns Valdemar Scier	85
<i>Poul Houe</i> , professor, cand.mag., University of Minnesota. Ude er hjemme. Om H. C. Andersens Et Besøg i Portugal 1866	115

FORSKNINGSOVERSIGT

<i>Jens Peter Schjødt</i> , lektor, mag.art., Aarhus Universitet. Hovedtendenser i den nyere forskning inden for nordisk mytologi	133
---	-----

MINDRE BIDRAG

<i>Per Dahl</i> , adjunkt, mag.art., Aarhus Universitet. Edvard Brandes og Vilh. Andersen. En brevvæksling 1895-1927	154
<i>Erik Hansen</i> , professor, cand.mag., Københavns Universitet og <i>Allan Karker</i> , lektor, cand.mag., Aarhus Universitet. Anmeldelsen af Retskrivningsordbogen i Danske Studier 1987	172

ANMELDELSER

<i>Jens Kr. Andersen</i> , lektor, mag.art. et lic.phil., Københavns Universitet. Sigríd Peters: Ludvig Holbergs Menippeische Satire. Das 'iter subterraneum' und seine Beziehungen zur antiken Literatur	175
<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , lektor, dr.phil., København Universitet. Kristian Hvidt: Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte	178

<i>F. J. Billeskov Jansen</i> , professor, dr.phil. Vilh. Andersen: Om at skrive den danske ånds historie , udgivet af Per Dahl	182
<i>Lars Rømhild</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet. Bernhard Glienke: Fatale Präzedenz – Karen Blixens Mythologie .	185
<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , lektor, dr.phil., Københavns Universitet. Pil Dahlerup: Liv og lyst. Artikler og essays	190
<i>Viggo Hjørnager Pedersen</i> , lektor, cand.mag., Københavns Universitet. The DANLEX-GROUP: Descriptive Tools for Processing of Dictionary Data	192

Til diskussionen om den middelalderlige dagvises jordiske hjemsted og himmelske ophav

(i anledning af en artikel af Pil Dahlerup)

Af Britta Olrik Frederiksen

I sin inspirerende og inspirerede artikel- og essaysamling »Liv og lyst« fra 1987 har Pil Dahlerup taget ét af dansk litteraturhistories klassiske stridsemner op til overvejelse, tilblivelsen af de anonyme dagviser-versioner der ligger bag Grundtvigs kendte salme Den signede Dag med Fryd vi seer, og hun har som den første udnyttet den oplagte mulighed at inddrage sproglige synspunkter (i videre omfang) i argumentationen. Den middelalderligt overleverede dagvise, der er i svensk sprogform og kun kendt fra Vadstena-håndskriftet Uppsala C 4 fra 1400-tallets midte eller årtierne umiddelbart forud, når Pil Dahlerup frem til at bestemme således: »Den svenske dagvise er en sammenhængende helhed indholdsmæssigt som stilistisk. Den er nedskrevet af en meddigtende skriver efter mundtligt forlæg i Vadstena kloster ca. 1450. Visen er svensk og katolsk. Den er et af de smukkeste nordiske eksempler på den lyse middelalder« (1987:34). Ordene er rettet mod Hans Brix i den klassiske afhandling fra 1915, hvormed den nyere dagviseforskning tog sin begyndelse; men de står også i bemærkelsesværdig kontrast til den svenske viseforsker Bengt R. Jonssons hypotese vedrørende de strofer som han henregner til den middelalderlige dagvise: »att vi har att göra med ett florilegium om åtta eller nio böner« (1977:63), og til den opfattelse der er hans hypoteses konsekvens: at spørgsmålet om dagvisens alder og hjemland bliver irrelevant og forkert stillet, fordi det forudsætter den formodet forkerte forestilling om at visen oprindelig har udgjort en enhed (af flere eller færre strofer) (jf. Jonsson op.cit.: 65).

Pil Dahlerups behandling af visens mere overordnede spørgsmål sætter mange slags tanker i gang. Den har bl.a. afstedkommet de følgende overvejelser, der er afgrænset til det filologiske og fortrinsvis vedrører diskussionen om visens proveniens.

Først dog en enkelt bemærkning om den udgave af middelaldervisen som Pil Dahlerup udgår fra, Klemmings almindeligt anerkendte fra 1881-82 (MD). Den er blevet justeret efter håndskriftet både af Henry Bruun (1965:81ff.) og Bengt R. Jonsson (1977:42f.), og det har i al fald givet én mulig indholdsmæssig konsekvens, i str. 7.1, hvor Klemming læser *thic*, men Bruun og Jonsson *thit*. Jonsson (op.cit.: 52) foreslår at identificere *thit* med adv. 'tit' og at læse str. 7s begyndelse således: *jomfrw maria ther næst* (dvs. næst efter faderen og sønnen)/*thit hon ær hwars manz hiælp*; 'tit' og 'hver mand' står jo ikke godt til hinanden, og betydningen 'hver gang, altid' af *thit* som Bengt R. Jonsson prøver at redde sammenhængen med, er der ikke belæg for i ordbøgerne (jf. Sdw. art. *tidher*, Kalk. art. *Tid(t)*); desuden bliver man vel med denne tolkning nødt til at give afkald på det træk fra den særlige mariologi som Hans Brix' på *thic*-læsningen byggende rettelse har den afgørende fordel at indeholde, det at Maria næst efter Gud har den største indflydelse på frelsesværket; Hans Brix læser således: *jomfrw maria ther næst thic [är]/hon är hwars manz hiälp* (1915:182). Efter Bruuns og Jonssons læsning kan man imidlertid kun beholde *thic*, med eller uden Brix' rettelse, hvis man bortforklarer *thit*. Det lader sig dog også forholdsvis enkelt gøre med at et forlæg – hvis man da overhovedet vil regne med skrevet forlæg for visen – modsat C 4 regelmæssigt kan have brugt <c> for k-tegn i udlyd, og at C 4s skriver har begået den palæografisk nærliggende fejl at læse det som <t> (om forveksling af disse tegn bl.a. Hastrup 1974:385).

Som det fremgår afgør Pil Dahlerup »sprogsagen« (1987:27) til fordel for Sverige, dvs. at hun forsøger at påvise at den middelalderlige dagvise i sin fulde udstrækning er af svensk oprindelse. På forhånd er det da også højst nærliggende at regne med at en svensk salme i et svensk håndskrift er oprindelig svensk og dens formodede danske slægtninge (in casu prosabønnen *Signæth see then dyræ dagh* og den protestantiske dagviseversion *Den signede dag som wi nu see*) mere eller mindre fjernere efterkommere heraf, når man tager kulturstrømmens – især den religiøse kulturs – hovedretning i senmiddelalderen i betragtning, fra Sverige mod Danmark.

Pil Dahlerup viser at en række gloser og udtryk jævnt fordelt over den svenske dagvise har paralleller i anden senmiddelalderlig svensk religiøs og verdslig lyrik og bønnebogslitteratur (repræsenteret ved MD og SvB). Om sammenligningsmaterialet siges at der bortset fra ét tilfæl-

de, *milde rose*, ikke foreligger direkte påvirkning, men at det og dagvisen som helhed befinder sig i et fælles sprogligt leje, således at visen godt kan tænkes at være forfattet på svensk (op.cit.:29).

Når udtrykket *milde rose* skilles ud, skyldes det, så vidt man kan skønne, at det foruden i dagvisen alene optræder i Sång om Christi pina i Nådendal-håndskriftet Stockholm A 49, som Pål Dahlerup (op.cit.:32) under henvisning til Henry Bruun (1965:10) regner for skrevet med samme hånd som dagvisen i C 4. Bruun siger imidlertid kun at ligheden mellem hænderne er ret slående, og af sammenhængen – et forsøg på snævrere kronologisk indkredsning af det læg i C 4 som indeholder dagvisen – fremgår at han hermed blot mener at de to hænder tilhører samme skriftstil, Vadstena-stil. En sammenligning mellem C 4-lægget (f.eks. hos Bruun 1965: Fig. 1 og 2) og skriften i A 49, som den er gengivet hos Jansson (1943:119), der er Bruuns hjemmelsmand, kan vanskeligt efterlade beskueren i tvivl om at her foreligger to individuelle skrifter, i øvrigt nok også to forskellige skriftarter, idet C 4 minder noget mere om den såkaldte α -stil i Janssons beskrivelse (op.cit.:90, 116ff.) end om Vadstena-stilen, som A 49 er eksempel på, og i det mindste nærmer sig kursiven, mens A 49 er halvkursiv (Jansson op.cit.:117f.). Blot et par af de mest bemærkelsesværdige forskelle skal nævnes, nogle er sikkert mere arts- end individbetingede, men tilsammen gør de det svært at tro at A 49-hånden og C 4-hånden tilhører én og samme person: bortset fra at ro, orden, regelmæssighed og sirlighed er karakteristika man hellere vil hæfte på A 49 end på C 4, ender f.eks. $\langle g \rangle$ s højre skaft i et næsten vandret drag i A 49, men normalt i en krum linje i C 4; løkkerne der danner øverste del af $\langle b \rangle$ og $\langle b \rangle$ er mindre og af anden facon i A 49 end i C 4; hårstregen nederst til højre på $\langle h \rangle$ er sjældnere buet mod venstre i A 49 end i C 4; den sidste normalbaculus i $\langle m \rangle$ (og $\langle n \rangle$?) i ordslutning er ikke hver gang trukket ned under linjen i A 49, men vist altid i C 4; den øverste højre del af $\langle \text{æ} \rangle$ har ikke karakter blot af en prik forbundet med resten af tegnet ved en ganske fin hårstreg i A 49, men ofte i C 4 (også inden for så små tekstmængder som sammenligningsmaterialet udgør); r-rotunda optræder blot en enkelt gang på den lille halve snes linjers tekstprøve fra A 49, men er temmelig hyppigt inden for et tilsvarende tekstkvantum i C 4; endelig forkortes $e(r)$ på forskellig måde i de to håndskrifter. Der er således ingen grund til at tro at *milde rose* har mere direkte forbindelse til samtidig svensk litteratur end de øvrige udtryk fra dagvisen som Pål Dahlerup har fremhævet.

Disse udtryk med svensk parallel er for en stor del af meget almen karakter, således at man – i betragtning af det danske og svenske middelaldersprogs fælles forudsætninger – vel ville undre sig, hvis ikke man genfandt dem i anden østnordisk litteratur, dansk som svensk, religiøs og/eller verdslig. Det gælder f.eks. *aff hymelin, vadhæ, gud fadher oc son oc thæn helghe and, bidher thik, for thin dødth, cristelikin dødth, gledhi for vtan ændæ, gøme, heluitis pina, helgha fem vnder, euærdelika, bidhi for os og godhan ænda*.

Det spørgsmål melder sig derfor uvilkårligt om der blandt de fremhævede udtryk alligevel skulle findes nogle som ikke alene vidner om at dagvisen kan være af svensk oprindelse, men også om at den må være det. I denne henseende synes først og fremmest følgende paralleludtryk at være opmærksomhed værd: *the signadha dagh rand* 'daggrý' om Maria – hvis man vil kalde det en parallel (til *Then signadhe dagh str. 1.1*) –, *nadher haffwa at walda, mildha roos, (fran alla) ostund, (euerdelik) vinnä* 'holde, vare, række', *liwfflika* og *skär för vtan galla*. Gloserne *ostund, vinnä* i betydningen 'holde' etc. og *liwfflika* er iøjnefaldende, fordi man ikke på forhånd kan sige at de er gængse glde.; hvis man ville postulere at dagvisen i sin helhed oprindelig var dansk, måtte man da måske på grund af disse glosser også postulere en anden ordlyd af urdagvisen, ikke blot en anden lydform, hvad naturligvis er ubehageligt, især med hensyn til *ostunder* og *vinder* som står i rimstilling, og hvoraf det første også findes i den islandske overlevering. Udtrykkene *the signadha dagh (rand), nadher haffwa at walda, mildha roos* og *skär för vtan galla* er iøjnefaldende, fordi man ikke på forhånd kan kalde kombination af netop disse ord tilfældig og derfor måske må regne dem for direkte lån fra andre svenske kilder eller hentet fra et særligt svensk formelforråd. Med forbehold især på grund af usikkerhedsmomenterne ved tolkning af leksikografiske data (jf. ndf.: 16) skal dette materiale herefter kommenteres.

Hvad *liwfflika* angår, har Poul Lindegård Hjorth (1965:237ff.) belyst det og andre medlemmer af *ljuv*-familien ud fra synsvinkelen dansk eller svensk, og hans resultat kan udlægges som en erkendelse af at *ljuv*-ordene ganske vist står stærkere i svensk end i dansk, men dog altså har hjemmel her, evt. kun i østdansk; siden Hjorths undersøgelse er der ikke kommet meget nyt materiale til GldOs samlinger, det er dog værd at fæste sig ved et diplombelæg (*lywlyk*, adv.) fra Ålborg byting af 20/8 1431, som yderligere kan støtte disse ords (fælles)danske hjemmel.

Hvad angår *vinnä* 'holde' etc. er forholdet omtrent det samme. I fsv. er denne betydning afhjemlet ved en lille flok solide eksempler hos Sdw. (art. *vinna*), fra glda. synes materialet (ifølge GldO og Kalk. art. *Vinde*) ubetydeligere, men omfatter dog eksempler som ikke stammer fra tekster med påvist eller sandsynliggjort svensk baggrund, f.eks. ét fra legendesamlingen HKv (hvorom KLN M art. Hellige kvinder) og ét fra en glda. bodssalmeoversættelse i håndskrifterne GkS 1615,4° og AM 76,8° (hvorom Klosterb.:XII f.). Det skal for fuldstændighedens skyld bemærkes at en oversættelse af bodssalmerne også findes i opbyggelsesskriftet Stockholm A 29, der er blevet henført til birgittinerbyen Maribo og fremtræder i en ejendommelig, hidtil ikke nærmere forklaret svenskpåvirket sprogform (jf. Bønneb. 5:19 f. med henvisn.); men om denne salmeoversættelse har (evt. svensk?) oprindelse fælles med den fra bl.a. AM 76,8° kendte er ganske uvist og i al fald ikke umiddelbart sandsynligt; i øvrigt kendes betydningen 'vedvare' af *vinde* også i nyere dansk, herunder danske dialekter (jf. ODS art. IV. *vinde* B).

Den sidste af de tre gloser, *ostund* 'ulykkelig stund, ulykke', glimrer til gengæld ved sit fravær i GldO såvel som i danske ordbøger (i dagvisens betydning), hvorimod den ifølge Sdw. (art. *ostund*) optræder en enkelt gang i fsv. udover i dagvisen og på det af Pil Dahlerup citerede parallelsted; her er altså et træk der peger bort fra Danmark.

Således er man ved første øjekast tilbøjelig til også at vurdere kombinationen *nadher haffwa at walda*, som man leder forgæves efter modsvarighed til i GldO (modsat plur. *nather* og *have at valde* hver for sig) og som Sdw. i øvrigt ej heller har belæg på. Betragter man imidlertid det af Pil Dahlerup citerede *nadher haffwa at walda* og dagvisens *nadher haffwir at vallæ* i deres behørigte kontekster, vil man opdage at udtrykkene slet ikke er parallelle. I dagvisens sammenhæng *gudh fadher oc son oc thæn helghe and ther alla nadher haffwir at vallæ* er *alla nadher* utvivlsomt objekt for verbalforbindelsen *haffwir at vallæ*, hvis subjekt er relativkomplekset *gudh fadher ... ther* – sing.-finitivet (*haffwir*) har sin forklaring dels i at treenigheden opfattes som en enhed (og senere, str. 2.3, genoptages ved pron. *han*), dels i at sing. for plur. hverken er usædvanligt ved delt subjekt eller i relativsætning. I det af Klemming (MD:185 ff.) som verdsligt rubricerede digt Riddar s. Göran, hvorfra Pil Dahlerup har hentet den formodede parallel, lyder sammenhængen: ... *oc latin mik mina dotter behalda/som idhra nadher haffwa at walda* (MD:189 v. 129-30). Her nødvendiggør grammatikken at man regner *idhra nadher* for subjekt til *haffwa*, idet denne form som

finit kun kan stå i præs.ind.3.plur. og den eneste nom.plur. der overhovedet kan komme på tale i de nærmeste omgivelser er *idhra nadher*. Hele passagen får da snarest følgende betydning: ‘og lad mig beholde min datter, hvad jeres nåde/hjælp/velvilje/forskånelse kan forårsage/udvirke’ (eller: ‘(sådan) som jeres nåde etc. kan udvirke (det)’); jf. Sdw. art. *naþ, valda*. – Hvis *idhra nadher* skulle være objekt for *haffwa at walda*, som *alla nadher* er det for *haffwir at vallæ* i dagvisen, var der ifølge konteksten kun ét muligt subjekt, *mina dotter ... som*. Udover at være grammatisk højest uheldigt, idet præs.ind.3.sing. af *hava* har formen *haver* eller *havi(r)* (evt. > *have(r)*), jf. ASG § 561.1 med henvisn., og der ikke er tegn på kludder i tekstens infortisvokalisme, ville det gøre den videre tekstsammenhæng selvmodsigende: historien er den velkendte at en konges datter ved lodkastning er udset til at ofres til en eddersprudende drage der hærger landet og kræver (menneske)kød for at indstille sin giftstrøm; faderen prøver at købe hende fri ved i en tale til folket at tilbyde *silff oc yffrith guld* (MD:189 v. 124), ja, alt sit rige om så det skal være, blot han må beholde sin datter, som *idhra nadher haffwa at walda* – det fremgår altså at datteren ikke har nogen hjælp, forskånelse eller lign. at yde folket, medmindre faderen da ikke beholder hende, og det er næppe det han ønsker at understrege i sin bønfoldelse om at hun må blive skånet for døden som drageføde. Dagvisens *haffwir at vallæ* med *nadher* som objekt kan således ikke påvises at stå stærkere i svensk end i dansk.

Kombinationen *the signadha dagh (rand)* har, som også Pil Dahlerup siden nævner (1987:30), en dansk parallel i udtrykket *then signede dagh(gry)* (om Maria). Den indgår i den utvivlsomt svenskpåvirkede Maribo-bønnebog Thott 553,4^o, som abbedissen Anna Brade lod skrive (jf. Bønneb. 1:XXXI), nærmere betegnet i digtet om Marias syv glæder, der er almindeligt anerkendt som oversat via svensk fra nedertysk (jf. KLNLM art. Mariadigtning sp. 382). I øvrigt forekommer forbindelsen *signede daw* (om påskedag/den opstandne Jesus) i begge håndskrifter af bønnesamlingen Visdoms Spejl, omend i en kontekst der har et vist motivfællesskab med dagvisen (Bønneb. 3:340.4); intet af de to håndskrifter, AM 782,4^o og AM 784,4^o (fra henholdsvis 16. århundredes begyndelse og ca. 1500, AMKatalog 2:201, 202f.), vides at have svensk baggrund; men de kan have haft tilknytning til birgittinerne, eftersom begge indeholder Birgitta-bønner (jf. Bønneb. 5:8 og AMKatalog 2:203). Endelig forekommer forbindelsen *thenne signede nat* (om julenat) i håndskriftet K 4 af Rydårbogen, der så vidt vides er uden

svensk tilknytning (se f.eks. KLNМ art. Rydårbogen). På dette grundlag synes det rimeligst at tro at *signet + dag/nat* snarere er en (østnordisk) locus communis end en svensk specialitet.

Kombinationen *mildha roos* har, som Pil Dahlerup ligeledes nævner (1987:30), parallelformen *myldhe rooss* i den danske Marine Jespersdatters Bønnebog, hvis proveniens ikke kendes (jf. ndf.: 13). Den forekommer her i den versificerede danske oversættelse af hymnen *Stabat mater*, hvortil svensk parallel ikke kendes (jf. Bønneb. 5:54 u. nr. 973) og svensk forlæg ikke er sandsynliggjort. Enstavelsesformen *rooss*, som ifølge Pil Dahlerup ligner en forsvenskning (1987:32), er fuldt gangbar dansk i middelalderen; den er ifølge GldO og GG 3:55 bl.a. belagt, også uden for rimstilling, i de glde. dyrerim, der sandsynligvis er et originalt dansk digterværk, i al fald utvivlsomt uden svensk forbillede og snarest i (syd)sjællandsk sprogform (jf. Dyrerim:IX note 5, XIff. og XIVff.). Pil Dahlerup (1987:16) kalder selve sammenstillingen *milde rose* et særpræget billede, som kræver »at læseren digter med og bruger sin associationsevne«, og det findes så meget mere påfaldende som der øjensynlig ingen andre belæg gives end de fra dagvisen, *Sång om Christi pina* og den danske *Stabat mater*-oversættelse kendte (op.cit.:31). Fra den patristiske litteratur kendes dog Maria-sammenligningen *mollis rosa* (Salzer 1967:186.9 og 16) og *rosa suavis atque molissima* (ibid. 189.18), og den kan nok lige så godt oversættes med *milde rose* (og *mildeste rose*) som med det af Ernst Frandsen (1926:65) foreslåede *blide rose* (jf. Lewis-Short art. *mollis*), selv om *mitis* måske er den latinske gløse man først vil forbinde med 'mild'. Om der er nogen forbindelse, den være sig aldrig så indirekte, mellem disse tre belæg, hvoraf i al fald to går tilbage til digteren Sedulius, der levede i det 5. århundrede (jf. Salzer locc.citt. og Salmonsens art. *Sedulius*), og de østnordiske fra senmiddelalderen kan ikke afgøres her; men det er vel ikke usandsynligt; hvis der ingen forbindelse er, er de latinske belæg vidner om at kombinationen af *mild* ell. lign. + *rose* dog ikke er mere speciel end at kristne digtere uafhængigt af hinanden har kunnet anvende den som Maria-sammenligning. Heller ikke udtrykket *milde rose* kan derfor med sikkerhed påvises at være en svensk specialitet.

Det sidste af de mere iøjnefaldende paralleludtryk, *skär för vtan galla*, er ikke belagt i glde. overhovedet, at dømme ud fra GldOs righoldige samlinger. Men forbindelsen (*for*)uden galde som tillæg til et Maria-/kvindeepitet eller lign. er ikke ukendt. En vidt udbredt Maria-bøn med både svensk og nedertysk parallel og muligt latinsk udspring

har *turteldue ... (for)uden galde* (jf. Frandsen 1926:77-81, Bønneb. nr. 45), og udtrykket indgår i øvrigt også i den længste af Anna Brades Bønnebogs Maria-viser (jf. Bønneb. 2:310.17). I det ejendommelige opbyggelsesskrift Stockholm A 29 (hvorom ovf.) siges i en bøn til jomfruen at hun er *renlichetz kelde som flyder øfuer af honnigh ok melk gør oss milde wdhen galle ok rene wden smitte* (GldO). I digtet *REth elscuens dydh* (fra blandingshåndskriftet AM 76,8°), hvis forfatters herkomst er ukendt, uanset om det drejer sig om Per Ræv eller en anden (jf. ndf.), betegnes endelig jomfruen, der muligvis er en verdslig kvinde, ikke Maria (jf. bl.a. KLN M art. Mariadigtning sp. 383f.), som *troo forudhen gallæ* (Klosterb.:1.9). Der er således ingen direkte paralleller i det danske materiale til det svenske *skär för vtan galla*, men nok udtryk der minder om det og som i al fald ikke alle tilhører tekster hvor tanken om svensk forlæg er umiddelbart sandsynlig (således i al fald ikke med hensyn til *REth elscuens dydh*).

Inden konklusionen af denne supplerende undersøgelse drages, skal det nævnes at Pil Dahlerup efter sin leksikalsk-fraseologiske sammenligning af den svenske dagviser med et ret omfattende svensk materiale og forud for sin definitive proveniensbestemmelse foretager en tilsvarende sammenligning mellem dagvisen og det mere begrænsede materiale som de af Ernst Frandsen (1926) aftrykte danske Maria-viser udgør. Først opregnes lighederne mellem dagvisen og Maria-viserne, hvoriblandt ganske almindelige gloser og udtryk som *af himmelen, våde, foruden ende, ned til jorderige, gemme, bede for os og god ende* samt personnavnet *sankt Johannes* (døber eller evangelist eller begge?) tæles (uden sidehenvi sning). Så oplyses (1987:30): »Det viser sig, at disse ligheder ikke gælder alle de 22 mariaviser, men kun 7-8 stykker. Disse mariaviser har stået i følgende bønnebøger: Anna Brades, Karen Ludvigsdatters, Marine Jespersdatters samt i »En Klosterbog«. De tre bønnebøger stammer alle fra Maribo kloster; de pågældende viser i »En Klosterbog« er digtet af Peder Ræv. *Maribo var et birgittinerkloster som Vadstena*, Peder Rævs tilhørsforhold er uafklaret« (i øvrigt er også hans forfatterskab til mere end den ene af klosterbogens viser, *MIth hierthæ thet brener saa heth som boll*, vist uafklaret, jf. bl.a. Klosterb.:XVI f.). Lidt længere fremme (1987:31) siges om det samme modprøvemateriale: »Da alle disse parallelsteder stammer fra birgittinerklostret i Maribo, må man forklare dem ud fra forbindelser mellem de nordiske birgittinerklostre ... Da *hovedklostret* er Vadstena, slutter jeg mig til, at påvirkningsvejen er gået fra Vadstena til Maribo.«

Nu er det imidlertid for det første for meget sagt at disse ligheder er begrænsede til Maribo-bønnebøger. Klosterb. henregner Pil Dahlerup selv til at begynde med ikke til Maribo, og af de tre bønnebøger er det kun om den ene, Anna Brades, oplyst at den stammer fra Maribo (jf. bl.a. Frandsen 1926:206ff., Bønneb. 1:XXIII, XXXI^f. og XXXIII og 5:5f., 18f. og 24f.). Fra den indeholder kontrolmaterialet i alt kun to viser (numrene 10 og 16 hos Ernst Frandsen), hvoraf den ene (10) er en strofe på blot fire linjer og har en paralleltekst i bønnebogen AM 418,12°, med ukendt proveniens (jf. Frandsen op.cit.:214 og Bønneb. 5:4); i øvrigt har Frandsens nr. 12, der er trykt efter AM 75,8°, en parallel i Anna Brades Bønnebog. Om ejerinden af en anden af de tre bønnebøger, Karen Ludvigsdatter, har man antaget at hun havde forbindelse til birgittinerne, fordi én af Birgitta-festerne er indført i kalenderiet forud for tidebogsteksten (jf. KLN^M art. Birgitta), men hun vides ikke at have haft tilknytning til Maribo (jf. de biografiske oplysninger Bønneb. 1:XXIII). Også fra hendes tidebog indeholder kontrolmaterialet to viser (numrene 3 og 14 hos Ernst Frandsen), hvoraf én meget kort, og i øvrigt har Frandsens nr. 1, der er trykt efter AM 418,12°, en parallel bl.a. i Karen Ludvigsdatters Tidebog (jf. Frandsen op.cit.:214).

Selv om lighederne havde været begrænsede til Maribo-bønnebøger, ville man for det andet for de flestes vedkommende have været tilbøjelig til at tro at det skyldtes ren tilfældighed på grund af deres almene karakter (og materialets lidenhed gør under alle omstændigheder sammenligningens værdi begrænset). Alt i alt indeholder det danske kontrolmateriale to-tre markante ligheder med dagvisen, hvoraf én-to allerede er behandlet ovf.: *myldhe rooss, then signede dagh*-. Hertil kommer linjerne *Gudh fadher oc søn, then heliandh, lhan segnæ os mz syn høgher handh*; de optræder alene i litanivisen i håndskriftet AM 76,8°, der som sagt ikke har (påvist) birgittinsk tilknytning, men derimod måske franciskansk (jf. Bergsagel og Jensen 1979), og visens grundlag er bønnen Det gyldne Ave Maria (jf. KLN^M art. Mariadigtning sp. 382f.), hvorom Ernst Frandsen (1926:53) siger: »... at Bønnen skulde være overført fra Tysk til Dansk er lige saa lidt givet, som at vi skulde have faaet den fra Svensk. Snarere har den sin direkte Kilde i Latinen« (visen er ikke trykt blandt de 22 Maria-viser hos Ernst Frandsen, men som tillæg II *ibid.*:218-223).

Nærmere efterset synes det svenske og danske sammenligningsmateriale som Pil Dahlerup har fremlagt da at afgive følgende vidnesbyrd

om visens proveniens:

En glose, *ostunder*, viser bort fra Danmark, for så vidt som den ikke kendes i gl'da. I fsv. står den også svagt. Udover i det svenske digt *Glätz Maria*, hvorfra Pil Dahlerup citerer den, er den som nævnt ifølge Sdw. blot forefundet én gang, i Ivan Lejonriddaren (1849-udg. v. 5173). Denne versificerede ridderroman er enten oversat efter et norsk håndskrift af Ívens saga, eller direkte fra den franske versroman *Yvain* eller *le Chevalier au lion* med et vedvarende sideblik til den norske prosa-version, jf. KLNМ art. Ivan Lejonriddaren. I den overleverede tekst af Ívens saga, der muligvis er forkortet i forhold til originalversionen (jf. KLNМ ibid.), savnes præcis modsvarighed til v. 5173 i Ivan Lejonriddaren (jf. Ívens saga:108.17ff.). Derfor er det umuligt at afgøre om *ostund* her er slæbt over fra norsk, hvad ikke ville være usandsynligt, eftersom glosen ser ud til at have sit solideste fundament i vestnordisk, omend de ældre belæg også her er sparsomme (ifølge oplysning fra AMKO med henvisn. til Fritzner art. *ústund* med ét belæg i noget anden betydning end i dagvisen og til Ordbog til rímur art. *óstund* med et belæg fra *Bósa Rímur*, der formentlig er forfattet i slutningen af middelalderen, jf. udg. 1974:21; Blöndals og Aasens ordbøger bekræfter glosens eksistens i dagvisens betydning i islandsk og i norske dialekter, hvorfra også Norsk leksikografisk institutt har en lille samling belæg, fortrinsvis vestnorske, ved siden af nogle litterære nynorske, alt ifølge meddelelse fra Erik Simensen; svenske og danske dialektordbøger kender ikke ordet i dagvisens betydning; men SAOB art. *ostund* har et enkelt, med spørgsmålstegn forsynet, eksempel fra 1677). Med sin hele svage hjemmel i nordisk er glosen *ostund* næppe egnet til alene at bære en proveniensbestemmelse; men den peger i al fald i svensk-norsk retning.

Et iøjnefaldende udtryk, *skær för vtan galla*, har kun en præcis parallel i det svenske sammenligningsmateriale, i digtet *Glätz Maria, himmerikis keysarinna* (MD:172f-h). Heri genfindes, som også Allan Arvastson (1971:29) gør opmærksom på, et par af dagvisens mere markante udtryk – eller nogle der ligner – inden for én og samme strofe, således at det er umuligt at forestille sig at der ikke er en slags forbindelse, direkte eller indirekte, mellem de to viser: *Glätz Maria skär för vtan galla* (jf. str. 7.5)/*tu hielp oss alla/bade fol och snialla/lj lijf och död fran alla ostund.* (jf. str. 6.5)./*Säll är then man ther stadelika a tik kalla* (jf. str. 7.3) (MD:172g; overleveret i tryk fra 1721 efter middelalderligt håndskrift). En strofe fra en anden svensk salme, som allerede Hans Brix gjorde opmærksom på, og hvorfra Pil Dahlerup citerer en

enkelt linje med mere motivlighed end verbal lighed med dagvisen (*then herra vy se i presthins hand ~ then herran jak saa J vin oc j brødh* str. 3.4), viser sig i sin fulde udstrækning ligeledes at indeholde mindelser om dagvisen: *Gwd fader han tog sin signade son/honum nider [til] iorderike sende* (jf. især str. 4)/*han tog ther mandom aff then rena guddom/han vilde til saman at blendali vyn ok bröd at venda* (jf. str. 3)/*then herra vy se i presthins hand/gud fadher oc son then helie and* (jf. str. 2)/*han giffui vort mall en got enda* (jf. str. 10) (MD:172i, fra håndskrift dateret til midten af 1400-tallet). – Et andet iøjnefaldende udtryk i dagvisen, *gud fadher oc son oc thæn helghe and ... han signe os medh sinne hand*, har til gengæld kun en parallel i én af de danske viser, vel at mærke én af dem som ikke vides at have svensk baggrund. Sidste strofe af denne danske vise indledes i øvrigt med en linje der minder om begyndelsen af dagvisens slutstrofe (som også nævnt af Pil Dahlerup): *Thennæ wysæ, i hawæ nw hørth* (Frandsen 1926:222).

Der er muligvis flere markante ligheder i ordlyd mellem dagvisen og den samtidige svenske lyrik end mellem dagvisen og den betydelig sparsommere samtidige danske lyrik uden sandsynliggjort svensk forbillede (de to sammenligningskorpuser kunne i øvrigt have været gjort blot lidt mere ens af omfang ved også at have omfattet de middelalderlige digte i Psalmedigt. som Ernst Frandsen ikke har medtaget). Men der er ingen væsensforskel mellem lighederne, og derfor er det ubehageligt at skulle regne de danske for tilfældige, hvis ikke man regner de svenske for at være det. Men hvis de danske ligheder ikke er tilfældige og de heller ikke skyldes direkte svensk påvirkning, så må de tænkes at være øst af en fælles dansk-svensk kilde, vel en slags fælles fond af genren tilhørende formler (overtaget fra tyske og latinske forbilleder?), og har en sådan eksisteret, har den naturligvis også kunnet være leverandør af den middelalderlige dagvises særlige fraseologi og stil. At lokalisere dagvisen snævrere netop på grundlag af fraseologi og stil bliver ud fra dette perspektiv meningsløst. For resten kan man ikke se bort fra at de udtryk i dagvisen som har de mest markante paralleller i den samtidige svenske lyrik befinder sig i linjer som med flere eller færre »logiske krumspring« (jf. Pil Dahlerup 1987:26) har været regnet for tildigtede (således *ostunder* str. 6, *mildæ ros* str. 5, 7, 9, ... *ther liofflika a thik kallar* str. 7, *skær for vtan galla* str. 7 samt nadvermotivet *then herran jak saa ...* str. 3; om Hans Brix' opfattelse af disse linjer 1915:182-186). Uden en uigenkaldelig afvisning af tildigtningsteorien kan de altså ikke bruges til proveniensbestemmelse.

Alt i alt synes det af Pil Dahlerup benyttede sproglige sammenlig-

ningsmateriale hverken at be- eller afkræfte teorien om den hele dagvises svenske oprindelse. Selv om usikkerhedsmomenterne ved leksikalske proveniensbestemmelsesforsøg er lige så betragtelige som velkendte (jf. bl.a. Hjorth 1965:187ff.), fristes man herefter dog til at undersøge om visen skulle indeholde andet ordstof med evt. dialektgeografisk signifikans. Derfor er samtlige den middelalderlige dagvises øvrige glosser der ligger blot lidt uden for det mest centrale ordforråd blevet eftersøgt i Sdw. og GldO. Resultatet er at ingen, på dette grundlag at dømme, ikke både er mulig svensk og mulig dansk, hvis man vel at mærke holder af sprogformen betingede (orddannelsesmæssige og lign.) småforskelle neutrale (af typen fsv. *befalal/befäla* over for (normalt) glda. *befale*, fsv. *födslo time* over for (normalt) glda. *føthelse(s)time*). I nogle tilfælde finder man ganske vist at en betydning, en glose eller en konstruktion står stærkere i det svenske materiale end i det danske, men aldrig sådan at den er helt uden dansk hjemmel. Til det svenske materiale regnes vel at mærke her også oversættelseslitteratur på dansk med sikkert eller muligt svensk forlæg, som f.eks. postillen i Uppsala C 56,4° (hvorum GG § 11.1.6. med henvisn.) og Gammel-dansk Passionstraktat (hvorum KLN M art. Kristus). Tilfældene er disse:

henda vb. inf. i den lidt gådefulde forbindelse *then herran jak saa J vin oc j brødh/leet os j værldinna at hendalræt formæle oc cristelikin dødh/oc gledhi for vtan ændæ* str. 3.5-8 – *leet* må være en bøjningsform af vb. fsv. *latalläta* ‘lade, foranledige’, enten præt. eller imper.; imper. er sværere at forklare lydligt (men det går an i henhold til ASG § 544 Anm. 1 med henvisn.) og passer dårligere i konteksten, for så vidt som dagvisen i øvrigt ikke bruger imper. (men opt.) i bønneformuleringer; for imper. kunne dog måske tale at det vel er naturligere at bede om ret skriftemål og kristelig død end at konstatere at Kristus har gjort det muligt for mennesker at modtage det. Hvis man identificerer med vb. *latalläta*, studser man ved tilstedeværelsen af partiklen *at* foran inf. *henda* som *leet* styrer, idet *latalläta* i hjælpeverbumbliende funktion (som her) normalt ikke forbindes med inf. med *at*. Ifølge Rolf Pipping (1926:269ff.) er fænomenet hjælpe-/modalvb. + *at* + inf. imidlertid ikke ukendt i fsv., og han kan også anføre et par eksempler på *latalläta* som hjælpevb. + *at* + inf., som han ledsager med kommentaren »Då med *lata* i vissa betydelse kunde förenas *at* + inf., är det ej så underligt, om någon

enstaka gång *at* intränger också vid *lata* som rent hjälpverb. Också i fvn. synes undantagsvis *at* förekomma efter *lata*« (op.cit.:270).

Forudsætter man *at leet* i citatet ovf. betyder 'lad' eller 'lod', så kan *henda* enten betyde 'modtage, få' og være verballed i en akk. med inf. med *os* som subjekt og *ræt formæle* etc. som objekt, eller det kan betyde 'hænde, vederfares', og være verballed i en akk. med inf. med *ræt formæle* etc. som subjekt og *os* som en slags dativobjekt. Ud fra Sdw.s eksempelmateriale må man foretrække den sidste tydning, og til den er der i al fald en række paralleller i GldO fra kilder uden (erkendt) svensk oversættelsesgrundlag, formentlig også til den første (materialet er ikke altid entydigt), jf. bl.a.: *Nv kan meg aldri gleden hende* Femten Tegn: 15v3 (hvorom KLNМ art. Religiøs digtning, Danmark og Dommedag), *Nar them hender noghet glædheligh* Sydr.: 160 (hvorom bl.a. KLNМ art. Sydrak), *ath warth falk skall ey hændhe onth* MariagerLeg.: 118.13 (Hieronymus-legenden, hvorom bl.a. KLNМ art. Kyrkofäderna och kyrkolärarna), *disse plaffuer som eder her kand hende* CP 2:150.7 (Christiern Pedersens Jærtegn-Postil), *hendher barneth hosthe* KvR:172.7 (hvorom bl.a. KLNМ art. Kvinders urtegård og Kvinders rosegård) og *Hændær man mandr[a]p* DgL 1:70.1 (Skånske Lov).

formæle sb. 'hvad man udtaler på sit yderste, skriftemål' str. 3.6 – Sdw. har to sikre belæg på denne betydning, hvoraf det ene er fra dagvisen, og GldO har i al fald ét sikkert i gode og gamle håndskrifter af Jyske Lov (jf. DgL 2:428.5var. sammenholdt med indledningen ibid. LXXIXff., CXXVff.); den samme betydning dækkes i gllda. ellers normalt af sideformen *formal* (med en del belæg, jf. f.eks. Kalk. art. *Formål*).

thrængger vb. præs. i forbindelsen *tha os thrængger at kalla* str. 7.7 – mens betydningen 'trænge (til), have brug for, behøve' af fsv. *prængia* er rigeligt eksemplificeret i Sdw., er de gllda. eksempler mere sparsomme, og der kan fra GldOs sikkert danske materiale kun opdrives en haltende parallel til konstruktionen med inf.: *Ffor hans [dvs. den riges] macht er meer ... at gøre ... got, Ok hanum trenger ekki till* [dvs.: han har ikke brug for, behøver ikke] *ath gøre illæ, Som then fatighe* Sydr.: 75, hvor inf. *ath gøre* er knyttet til *trenger* ved hjælp af præp. *till* (modsat dagvisens *thrængger at kalla*); en præcis og tilmed næsten enslydende parallel udgør *mek trængher nw*

pa them ath kalle, men den hidrører fra bønnebogen AM 75,8° og bør derfor holdes udenfor, idet den indeholder utvivlsomt svensk lånestof, omend det ikke er påvist i netop dette tilfælde (jf. Bønneb. 3:109.1 og 5:48ff. med henvisn.).

lidha sb. pl. 'li, bakke-, bjergside' og lign. str. 8.6 – modsat Sdw.s eksempelmateriale er GldOs sikre belæg alene at finde i diplomkonkter, hvor de fortrinsvis, men ikke kun har navnefunktion, jf. f.eks. *Ryndeskow och Halskow liier* 11/5 1514 (Gladsaxe sogn) og ... *til Alstenswad vesten for Kogerød, saa over lidenn, saa ad Abilleboe* u.d. 1503 (Skåne). Supplerer man med ænyda. materiale fra Kalk., bestyrkes man dog i antagelsen af at ordet er et godt dansk appellativ, jf. f.eks. dette citat fra Hans Rhodes fordanskning af Comenius' *Orbis sensualium pictus* (hvorom bl.a. DSH 2:280): *back-er oc liider ere brante op ad* (Kalk. 2:786); forbindelsen *grøn li(d)*, som hverken optræder i Sdw. (bortset fra eksemplet fra dagvisen) eller GldO, anføres også, men kun fra en folkevis og Anders Arrebos *Hexaämeron*, som begge kan have været udsat for svensk/norsk påvirkning (jf. f.eks. Hjorth 1976:26 og DBL art. Anders Christensen Arrebo).

I et enkelt tilfælde kunne forholdet synes at være omvendt, dvs. at en betydning ser ud til at stå stærkere i det danske end i det svenske materiale; men det er i høj grad uvist om det ikke snarere er ordbøgerne end materialet der svigter her.

Det gælder sb. *mal* i forbindelsen *hans mal faar æn godhan ænda* str. 10.6. En af vanskelighederne ved ordet er at dets betydning ikke er sikkert fastlagt – ét forslag er 'endepunkt for rejse, for livet' (således bl.a. Pil Dahlerup 1987:14; jf. SAOB art. *mål* sbst.⁵), et andet er 'tilmålt livstid' (således Dal og Dal 1981:204), vel som underbetydning til ODS' betydning 5) »om en vis (cgl. afmaalt, udmaalt, opmaalt) del ell. mængde« til I. *Maal*. Heraf forekommer det sidste sandsynligere end det første, eftersom det er rimeligere at 'noget tilmålt, tilmålt livstid' får en god afslutning end at 'et endepunkt' får det.

I GldOs materiale er der under alle omstændigheder upåtvivlelige paralleller til dagvisens brug af sb. *mal*. Adskillige tilhører bønnebøgerne, som man helst vil holde uden for undersøgelsen, selv om det langtfra er alle bønner der er svensk påvirkede. Også i Per Rævs digt *Mlith hierthæ thet brener saa heth som boll* og hos Odense-præsten hr.

Michael (hvorom bl.a. KLMN art. Hr. Michael) findes imidlertid det stående ønske eller løfte (vel en *locus communis*) om at ens mål skal få en god ende: *Guth father ... /guth søn meth then helliganz trenne foll/gyuæ allæ worss moll goth endhæ* (Per Ræv Klosterb.:12.16-18) og *Nar han met acht aff hiarthet gaar/tyt maal giffuer han god ændhæ* (Hr. Michael: 74.12); replikken (*nu offer iac mek selff hannum* [dvs. Gud] i hænder,) *skipe han mit moall, som hans villie ær HKv:70.29*, der ytres af hovedpersonen i Lucia-legenden efter at hun har givet sin medgift bort til de fattige og følgelig er blevet indstævnet for konsulen af sin fæstemand, kunne være endnu et belæg, men kun et usikkert, da den velkendte betydning 'sag, stilling, situation' og lign. af *mal* desuden passer her (den latinske tekst hvorfra der er oversat giver ingen hjælp til tydingen: *quod ipsi placet de hostia sua faciat* GldO); det behøver dog ikke at være en hindring, jf. ndf.

I Sdw.s to artikler *mal* svarer ingen betydning til de to der er foreslået med hensyn til dagvisens *mal*. Udover manglende forekomst i den fsv. overlevering kunne det tænkes at skyldes at potentielle belæg var henregnet til andre betydninger end de to, snarest vel til *mal* [1] 9) »mål, sak, ärende, fråga (i allmh. ss föremål för framställning, undersökning el. uppmärksamhet)«, jf. også Fritzner art. *mål* 13), »Stilling, Forhold hvori en Person, Ting, er eller kan være«; men dagvisens brug af *mal* ligger så forholdsvis fjernt fra Sdw.s under betydning [1] 9) citerede eksempelmateriale at man har svært ved at tro at denne brug ikke havde været eksemplificeret, hvis der blot havde stået mere end dagvisebelægget til rådighed. At den ikke desto mindre nok alligevel hører herhen skal sandsynliggøres i det følgende.

SAOB art. *mål* sbst.⁵ 7) citerer under den prægnante betydning 'livet (med særlig tanke på dets afslutning)' linjerne *gudh fadher och son,/han giffue wårth mall enn godh endhe* fra visen *Blomstrens fruckt hon snart spridher sigh wth* i Harald Olufssons Visbok (Visb. 1:55-57), sandsynligvis fra 1573, jf. *ibid.*:3. Denne svenske vise genfindes i dansk visetradition som *Blomsterens frucht hun spreder siig ud* (DaViser nr. 260), hvortil udgavens kommentar for det første melder at den svenske opskrift hyppigt giver »bedre Læsemaader end de danske Opskrifter, men [den] er dog langt fra Visens Urform, da den indeholder mange aabenlyse Fejl« (DaViser 5:374), for det andet at oplysningen i Anne Krabbes visebog »at Visen er digtet en Nytaarsaften til Jomfru Birgitte («Berettj«), Jakob [Knudsen?] Reventlovs Datter til Søbo« (op. cit.:377) højst sandsynligt er korrekt. I så fald har visen dansk udgangs-

punkt, og formuleringen *han giffue wårth mall enn godh endhe* i den svenske opskrift kunne være oprindelig dansk. Nu bruger den danske vise imidlertid slet ikke glosen *mål*, men glosen *sag* i sin slutlinje: *Gud fader och sønn hand giffue wor sag end god ende* (DaViser 3:211, med den formentlig forvanskede variant ... *handt giffuer hanns naffnn godtt ennde*), og hvad enten *mål* eller *sag* er det primære – kommentaren regner *mål* for rigtigere ud fra den ovf. betvivlede antagelse at det betyder 'endemål' (DaViser 5:375) –, så er denne variation unægtelig tungtvejende argument for at gloserne er synonyme i de anførte kontekster, at *mål* altså her betyder 'sag' eller 'hele det anliggende som livet er'. Det vil atter sige at *mal* i dagvisens betydning sandsynligvis er fuldt så vel afhjemlet i fsv. som i gl.da., nemlig under Sdw.s ovennævnte, velbelagte *mal* [1] 9) »mål, sak« etc., og at det altså næppe bør inddrages i drøftelsen af dagvisens proveniens.

Dagvisens fastere forbindelser, fraser, synonymfordoblinger og lign. er ligesom gloserne enkeltvis normalt sikkert belagt både i Sdw. og GldO (uden for påviselig eller mulig svensk oversættelseslitteratur). En enkelt gang er der kun fundet sikker parallel i det fsv. materiale – det gælder *the grand j solinne faræ* –, andre og flere gange kun i det gl.da. – det gælder *skaparæ aff hymerike* (nærmeste parallel er dog *skaber i hemmerig* Rimkr. 1:149), *værdsins hinder* og *angist oc quidho*. Men dette bør ikke tillægges betydning i proveniensbestemmelsen. For det første er Sdw. og GldO netop i denne henseende inkommensurable i deres egenskab af henholdsvis selektivt, omend ret stringent og rundhåndet redigeret ordbog og materialesamling. For det andet kan nogle af manglerne afhjælpes af materiale fra perioden efter den fsv./gl.da., således hvad angår ... *grand j solinne* ..., hvortil Kalk. (art. *Gran(d)*) citerer en parallel fra Peder Palladius (vel at mærke ikke fra hans efterdigtning af dagvisen). Og for det tredje er det naturligvis endnu mindre tilrådeligt i dette tilfælde end i andre at slutte ud fra en mangel i den overleverede middelalderlige tekstmasse til en mangel i det middelalderlige sprog.

Et udblik til andet af dagvisens mere markante sprogstof end det Pil Dahlerup har taget op til overvejelse giver således ikke anledning til at revidere konklusionen ovf. Mest i svensk retning trækker konstruktionen *os thrængger at kalla*; men den kan ikke på nogen måde erklæres for udslaggivende, dels fordi det ikke er sikkert at den ikke er belagt i gl.da., dels fordi gl.da. i al fald har en konstruktion der ligger tæt op ad den og det da kunne tænkes at være den svenske sprogform alene som

har ansvaret for *tils* fravær, dels endelig fordi den befinder sig i én af de strofer som mistænkes for at være tildigtede (str. 7).

Udover det leksikalsk-fraseologiske anfører Pil Dahlerup en passant som argument for dagvisens svenske oprindelse at den »er svensk, dvs. foreligger nedskrevet på svensk sprog« (1987:31). Et sådant argument kan dog ikke uden videre regnes for bindende. For hvis en tekst er medlem, det være sig ældst eller ikke-ældst overleverede medlem, af en hel familie af tekster i forskellig sprogform – og det er den svenske dagvise –, så kræver påstanden om at den pågældende teksts sprogform sandsynligvis også er stammoderens, at man tager tekstgenealogien i ed.

De tekster som udover dagvisen i C 4 normalt regnes til (den ældre del af) familien er for det første de to ovennævnte danske tekster, prosabønnen *Signæth see then dyræ dagh*, der er overleveret i nogenlunde enslydende udgave i Karen Ludvigsdatters Tidebog (Lund 35) og tidebogen GkS 1615,4°, begge fra ca. 1500, og den efterreformatoriske salme *Den signede dag som wi nu see*, der ligeledes er overleveret i omtrent enslydende form to steder, i Hans Thomissøns salmebog 1569 og Hans Christenssøn Sthens vandrebog, hvis tabte originaludgave sættes til 1591 (Friis 1945:532). For det andet regnes en islandsk version til dette tekstkompleks, visen *Nú er sú hin mirka nátt i burt liden* i håndskriftet AM 717 d α,4°; den er ifølge Arne Magnussens egenhændige påtegning meddelt så sent som i 1723 af Jón Hákonarson på Vatnshorn i Haukadál, men især ved sine Maria-anrøbelser og tilskrivningen af visen til sankt Johannes (jf. ndf.) af utvivlsom førreformatorisk karakter (jf. Bruun 1965:29).

Om forholdet mellem den svenske vise og den danske salme siger Pil Dahlerup at hun betragter den sidste som en bearbejdelse af den første (1987:34), og hun gør udførligt rede for bearbejdelsens indholdsmæssige side (ibid.:38-42); om forholdet mellem den svenske vise og den danske bøn siges kun at den sidste ikke kan tænkes uden den første (ibid.:30f.); den islandske vise endelig nævnes slet ikke. Hovedsagen for Pil Dahlerup er tydeligvis at tage til genmæle over for Hans Brix' tolkning fra 1915 af forholdet mellem den svenske dagvise og den danske efterreformatoriske salme, som ifølge ham har archaiske middelalderlige rødder.

I 1965 tog Henry Bruun imidlertid hele tekstoverleveringen op til grundig drøftelse, hvorved ældre hypoteser – herunder Brix' – prøvedes, justeredes, korrigeredes eller forkastedes og en delvis ny slægt-

skabsudredning foresloges. Den er noget subtil og uigennemsigtigt fremstillet, men indeholder vist disse hovedtræk.

Fra en metrisk urform, »en jævn morgenbøn« (Bruun 1965:34), udgår på den ene side via mindst ét mellemed med tildigtning den islandske vise, på den anden side den svenske vise, vist nok via samme mellemed som islandsken plus andre; når der øjensynlig regnes med et tidligt fælles mellemed, skyldes det bl.a. at Bruun (op.cit.:33) betvivler at sidste strofe, den såkaldte Johannes-strofe, som både islandsken og svensken har med og som vel at mærke er i formodet bedre form på islandsk end på svensk, oprindeligt har indgået i den jævne morgenbøn. Den delvis rimede danske prosabøn siges i det hele at stå den svenske vise betydelig nærmere end den islandske; men en lille række træk som bønnen har fælles med islandsken alene umuliggør at man afleder prosabønnen direkte af den svenske dagvise (Bruun op.cit.:28, 31ff.), og ud fra iagttagelsen af endnu en lille række – »ganske vist ikke stærkt udprægede« (ibid.:60) – fællestræk alene mellem bønnen og den danske efterreformatoriske salme finder Bruun det naturligst at antage eksistensen af en middelalderlig dansk dagvisevariant, der altså nok er i slægt med, men ikke direkte afkom af C 4-visen (jf. Bruun op.cit.:60f.). Med sådan et stemma, hvori indgår indbyrdes ikke umiddelbart afhængige tekster på hele tre nordiske sprog, må Bruun resignere over for en proveniensbestemmelse af det første udspring: »Det ofte, men dog gennemgående meget forsigtigt behandlede spørgsmål, i hvilket af de nordiske riger digtet fra først af hører hjemme, må ... anses for ørkesløst. At de ældste strofeformer, vi nu kender, fremtræder i islandsk sprogdragt, kan højst betegnes som et svagt indicium; omvendt udelukker de to danske teksters relative ungdom ikke dansk oprindelse. Konstateres kan kun, at digtet meget tidligt har været nordisk fælleseje.« (Bruun op.cit.:64).

(Til de i denne henseende forsigtige hører også – det bør nævnes – Hans Brix i afhandlingen fra 1915 som Pil Dahlerup opponerer imod. En af hendes hovedindvendinger gælder det Brix tillagte synspunkt »at dagvisen oprindeligt er dansk, 6-liniet og kristelig, og at den svenske tekst er en katolsk bearbejdelse« (Dahlerup 1987:9), jf. også ibid.:27: »Et af Hans Brix' ærinder er at påvise, at dagvisen oprindeligt var dansk« og 31: »Hvorfor er det så hårdt [at acceptere at dagvisen er svensk]? Går der stumper af den danske nationalfølelse, hvis litteraturhistorikerne skal til at indrømme, at den danske dagvise fra Thomissøns salmebog 1569 er en *oversættelse*? Skal den ryge ud af den danske

litteratur af den grund?« Men øjensynlig resignerede Hans Brix i 1915 i ren agnosticisme over for proveniensspørgsmålet, idet hans afhandling munder ud i ordene at om »Digtets oprindelige Hjemsted inden for Norden kan overhovedet intet siges« (Brix 1915:194, i 1918:172 modificeret til »intet afgjort«), hvor der med »digtet« menes det af Brix antagne digt som både den efter hans udlægning senere og stærkt Maria-farvede svenske dagvise (plus islandsken) og Hans Thomissøn-versionen udgår fra. Det skal dog tilføjes at han i al fald én gang i sit forfatterskab explicite ventilerer den ham ofte tillagte tanke om urdagvisens danske oprindelse, men langt senere end i 1915 og tilsyneladende på forkludret grundlag. Det sker i litteraturhistoriebindet af samlingsværket Nordisk Kultur (1930, tr. 1943), hvor han i en noget kryptisk-lakonisk sammenhæng sigter til dagvisen med ordene »Den maa, da i den svenske Tekst Ordet »Bund« (botn) danner Rim med »Son« og »Salomon«, anses for at være dansk« (op.cit.:49). Nu optræder ordet *bund* imidlertid slet ikke i den (middelalderlige) svenske dagvise, hverken i eller uden for rimstilling; her er det derimod (*sandkorn aff haffsins*) *grwnde* der ved hjælp af assonans er forbundet med ordene *salomon* og *soni* (sb. dat.sg.) i versudgang (str. 9). Når Brix fejlagtigt nævner *bund* skyldes det vel at han regner det for str. 9s oprindelige læsemåde på grundlag af dets optræden dels i den efterreformatoriske salme (... *paa Haffsens bonde* str. 5), dels i prædikenen i Lucidarius (... *aa haffs botn* Klosterb.:69.28), som han (loc.cit.), ligesom bl.a. Bruun (1965:46ff.), mener har motivforbindelse med den middelalderlige dagvises str. 9; og når han tilsyneladende på grundlag heraf udnævner dagvisen til at være oprindelig dansk, må det skyldes den særdanske assimilation *tn > nn* som *botn* skal undergå for at kunne danne rim med *salomon* og *soni*. Herimod kan man dog for det første indvende at det i sig selv er meget lidt og meget uvist at hænge en proveniensbestemmelse op på, for det andet at en assonans *botn – Salomon – son(i)* muligvis har haft ganske samme formelle værdi som et helrim (jf. Jonsson 1977:50) og derfor godt kan tænkes at være indgået i den oprindelige formulering).

Det er vanskeligt at forestille sig at Henry Bruuns genealogiske hypotese i sin helhed kan opretholdes. Der er ubestridelig usikre led i kæden, som at der stedvis tilskrives ligheder der kan tænkes at være loci communes genealogisk beviskraft (således f.eks. ligheden mellem islandskens *Sign Oss með sinne hægre Hønd* (str. 3.3) og den danske bønens *signe migh meth sin høgræ handh* (l. 36) over for den svenske vises

han signe os medh sinne hand str. 2.3, Bruun op.cit.:32), eller at der stedvis drages paralleller som er svære at øjne (således den op.cit.:56, 61 postulerede parallel mellem det gentagne *Gud* i den danske salmes str. 1 og islandskens str. 1, hvor ordet *Gud* dog kun nævnes én gang, og det i en anden sammenhæng end salmens, og hvor pron. *þu* modsvarer salmens sidste *Gud*). Hvis bare én af Bruuns hovedgrendelinger fortsat kan stå ved magt, er hans konklusion vedrørende visens proveniens imidlertid stadig gyldig.

Dagvisen har også været taget op til grundigere behandling af andre end Henry Bruun i nyere tid, Allan Arvastson (1971) og Bengt R. Jonsson (1977), hvis afhandlinger Pil Dahlerup ikke omtaler.

Arvastson viser sig på vigtige punkter at være uenig med Bruun, bl.a. med hensyn til opfattelsen af C 4-variantens litterære og tekstkritiske værdi (jf. Arvastson 1971:25, 30 og 28f.). Synspunktet er her ikke langt fra Pil Dahlerups: dagvisen i C 4 gør i al fald krav på at udgøre en enhed og må som eneste middelalderlige visevariant vurderes tekstkritisk højt. Men konklusionen i proveniensspørgsmålet afviger ikke nævneværdigt fra Bruuns: »... även om dagvisans text i C 4 är avsedd att utgöra en enhet så kvarstår problemet om dess proveniens. Texten i C 4 är i såpass dåligt skick, synbarligen försedd med tillägg och uteslutningar, att det knappast låter sig lösas« (op.cit.:29).

For Bengt R. Jonsson ser virkeligheden ganske omvendt ud. En analyse af strofeformer og -indhold fører ham til at bestemme den svenske og den islandske vise som løst komponerede rimbønneantologier og den danske salme som resultatet af en muligvis ret sen strofenormalisering, foretaget i forbindelse med tilpasning til en bestemt meloditype; bønnebogsversionen regnes blot for et prosabønnekonglomerat, hvis lighed med viserne udover ved genetisk slægtskab kan tænkes at forklares ved brug af de samme formler (Jonsson 1977:63-65). Bengt R. Jonsson rejser udtrykkelig ikke spørgsmålet om herkomst, fordi det efter hans betragtning fortaber sig som irrelevant og meningsløst (jf. ovf.: 5). Dette er dog vel tvivlsomt, for så vidt som man under alle omstændigheder må forestille sig et fælles udgangspunkt, om heller ikke mere, for hele den nordiske dagviseoverlevering, incl. eller excl. prosaformen i de danske bønnebøger.

Det ville sprænge rammerne for dette arbejde at gå dybere ind i den tekstkritiske debat om dagvisens proveniens. Hensigten er kun at pege på at hvis man som Pil Dahlerup vil benytte C 4-optegnelsens ubestridelige svenskhed som argument for svensk oprindelse, så er det også

nødvendigt at argumentere imod Henry Bruun og Allan Arvastson, der ud fra en tekstkritisk betragtning ikke mente at kunne indkredse tilblivelsesstedet snævrere (end til Norden). Det er ganske vist ikke deres, men Bengt R. Jonssons helt anderledes ord om proveniensproblemet der er de sidste i debatten forud for Pil Dahlerups indlæg. Men disse ord forudsætter en (atomistisk) læsning af den middelalderlige dagvise som er uforenelig med Pil Dahlerups analyse af komposition og temaer.

Til sammenfatning kan siges at Pil Dahlerups konklusion at den svenske dagvise er af svensk oprindelse og nærmere bestemt »nedskrevet af en meddigtende skriver efter mundtligt forlæg i Vadstena kloster ca. 1450« (Dahlerup 1987:34) hviler på temmelig uvise præmisser. Ordforråd og fraseologi leverer ingen sikre beviser om svensk proveniens for visen som helhed, og først og fremmest Henry Bruuns tekstkritiske resultater blokerer indtil videre for at man kan tillægge det udslagsgivende betydning at teksten er overleveret i svensk sprogform. At forlægget har været mundtligt er selvfølgelig muligt; én form peger dog i al fald i modsat retning ved usøgt at lade sig forklare som fejllæsning, derimod kun vanskeligt som fejlhøring, det muligt gale *thit* for *thic* i konteksten *jomfrw maria ther næst thit hon ær hwars manz hjælp* (str. 7s beg.), jf. ovf.: 6. Den meddigtende Vadstena-skriver, som Pil Dahlerup forestiller sig kolporterende *milde rose* rundt i Norden mellem Nådendal og Maribo, er en fiktion funderet (bl.a.) på to uberettigede antagelser, dels at C 4-skriveren er samme person som skriveren af Nådendal-håndskriftet A 49, hvori Sång om Christi pina og *milde rose* befinder sig, dels at Marine Jespersdatters Bønnebog med udtrykket *milde rose* i sin versoversættelse af Stabat mater vides at stamme fra Maribo Kloster. Ideen i sig selv er ganske vist sandsynlig nok, når man f.eks. betænker den mobilitet som den myreflittige oversætter og Nådendal-munk Jöns Budde lagde for dagen ved ind imellem at opholde sig i Vadstena og Stockholm i klosterærinder (jf. Mecht Inledning:XXIV). Ideen om at visens hjemsted er det birgittinske miljø er endelig alt andet end dristig, forudsat at Henry Bruuns med rette betvivlede tidlige datering ikke står ved magt (jf. Bruun 1965:45f., Arvastson 1971:25, Jonsson 1977:58, Dahlerup 1987:27); i dette miljø forfattedes, kompileredes og oversattes som bekendt største delen af den senmiddelalderlige østnordiske religiøse litteratur (jf. f.eks. KLNМ art. Birgitta), og her var i unionstiden de nære internordiske kontakter som kan forklare dagvisekompleksets udbredelse; man kun-

ne vel endelig også forestille sig at der netop her var det optimale forum for udvikling og udveksling af genrekonstituerende ord og udtryk (evt. også hidrørende fra forskellige regionale traditioner, således evt. med hensyn til glosen *ostund*; jf. Poul Lindegård Hjorths tanker (1976:30) om det nordiske perspektiv hvori folkeviserne bør anskues).

Mens der således i dag råder usikkerhed om stedet for dagvisens tilblivelse, vidste man besked i middelalderen: visen er skrevet af sankt Johannes og af ham sendt ned til jorderige fra et ophøjet sted uden for denne verden. Det melder den svenske str. 10: *The samw viso j haffuin hørt!* ... *lhona haffwir sancte johannes giort/nidher til iordherika at hona sendalhwar hona gømir oc giffwir thes gøml/hans mal faar æn godhan ænda*. Og den islandske str. 9 istemmer: *þessar Vijsur* [dvs. vers] *þier hafed heyrt, / ... /þær hefur Ste Johannes yrtilá Jardrijke nidur ad senda, /hvor þær qvedur eda Gefur til Hliód, /Hans mál fangar Gódan enda ...*; ydermere har den islandske vise overskriften *Vysur, er kallast Ste Johannes Vysur* (Bruun 1965:29).

Det er ubestridelig den mindre lyse middelalder der her kommer til sync, således som den også kendes fra f.eks. bønnebogsrubrikkernes opsigtsvækkende forfattetilskrivninger og løfter om klækkelige nedslag i skærsildsopholdet. En helgen nævnes, visen gøres til en slags himmelbrev som han har forfattet efter sin død, og der tillægges måske endda himmelbrevet magisk virkning – sådan kan man i al fald tolke de afsluttende linjer om at den der opbevarer visen og giver agt på den (efter den svenske middelalderversion), eller den der synger og lytter til den (efter den islandske version), får en god udgang på sit liv (jf. bl.a. Severinsen 1904:434, Bruun 1965:50, Arvastson 1971:31). Dette indslag af papisme (og folketro?) forsvandt naturligt nok fra dagvisen med reformationen, dvs. forsvandt fra de officielle salmebøger. At den imidlertid har ført et langt egetliv i den folkelige tradition i Sverige fremgår af en notits så sent som fra 1736, da det i Lars Högmars Psalmopoeographia om dagvisen hedder: *Man kan letteligen finna, at thenne wersen är af Påfwisk vprinnelse, som mycket enfaldigt gammalt folk, hwar gång thet siunger thenna Psalmen, wid slutet theraf tillegger således: Thenna Wisan hon är nu qwädin! ... /Hon är af Sanct Johan beskrifwen en gång/At til oss på jorden nedsenda./Ho thenna wison qwäder och gifwer acht ther vppå/Hans mål skal få en god enda* (her citeret efter Jonsson 1977:59).

Hvis man som Hans Brix – tilsyneladende med tilslutning fra adskilli-

ge – tænker sig at Johannes-strofen »har kunnet sættes efter et hvilket som helst kristeligt Digt« (1915:184), bliver sankt Johannes' identitet selvfølgelig temmelig uvedkommende. Et argument for at frakende strofen indre sammenhæng med dagvisen ser Brix i dens brug af 2. persons pron. mod udelukkende 1. persons i den formodede oprindelige dagvise (dvs. rækken af sekslinjede strofer, hvortil Johannes-strofen unægtelig selv hører rent formelt). Det kan dog næppe være bindende, selv om den skiftende personbrug utvivlsomt antyder skiftende meddelelsessituationer, og hvad angår Brix' formodning om strofens almene anvendelighed har man indvendt at der i det mindste så vidt vides ikke findes direkte paralleller til den efter noget kristeligt digt (jf. Arvastson 1971:31), bortset fra en færøsk julevise ifølge P. Severinsens oplysning (1904:434), som desværre ikke har kunnet spores. Brix' mening har dog nok også blot været, at det er ganske tilfældigt at det netop er dagvisen og Johannes-strofen der har fundet sammen.

Hvis man som Pil Dahlerup plæderer for hele den middelalderligt overleverede dagvises indre sammenhæng, kunne det være anderledes betydningsfuldt at vide besked om hvem sankt Johannes er. Hun siger dog selv – sikkert med tilslutning til Bruun 1965:50f. – at »det er uafklaret, om her menes Apostelen eller Døberen« (1987:14). Alligevel tilkendes der strofen en slags funktion i helheden på grund af den bevægelse hvorom den handler, visens sendelse fra himmelen til jorden, der er parallel med solens og Jesu tidligere iagttagne komme i samme retning; bevægelsen fra himmel til jord udtrykker ifølge Pil Dahlerup den kristne agape-tanke at Gud kommer til mennesket. Deraf konklusionen: »Hvis str. 10 er tildigtet, som nogle mener, så har bearbejderen i alt fald sørget for, at strofen passer ind i digtets centrale tankegang« (ibid.:15).

Det er først og fremmest Henry Bruun (1965:50f.) og Allan Arvastson (1971:30ff.) der har beskæftiget sig med sankt Johannes' identitet.

Henry Bruun nævner mulighederne – apostelen (= evangelisten), døberen, en hvilken som helst anden Johannes af den store helgenskare – og drøfter ganske kort de to første i lysset af sin teori om at dagvisen har været en julesang, uden dog at træffe et valg: »Apostlen fejredes 27. december og kan altså være foretrukket, fordi digtet brugtes som julesang; i den forbindelse kan også anføres, at der både 1. og 3. juledag messedes nytestamentlige tekster om Guds lys og verdens mørke ... Døberen nævnes i øvrigt også i 1. juledags evangelium; ... hans fest er derimod som bekendt 24. juni, midsommerdagen; det åbner

mulighed for en helt ny, men dog ikke meget sandsynlig tolkning af udtrykket Den signede dag« (loc.cit.).

Allan Arvastson tager parti for evangelisten, men må lede langt efter grundene: dels at evangelisten i en svensk salme fra 1569 betegnes som *vdi Guds ord en scriffuer skøn* »med ett uttryck som ifråga om innehållet går tillbaka till de apostoliska fäderna, exempelvis Eusebius« (op.cit.:33), dels at en legende, der er optegnet i det fsv. legendarium, indeholder en apokryf antydning om at kirkefaderen Ignatius af Antiochia skulle have forfattet den første kirkesang og at Ignatius her nævnes i forbindelse med sin lærefader, apostelen Johannes. Ydermere – og meget langt ude – finder Arvastson vist nok en hentydning til evangelisten Johannes i én af den efterreformatoriske salmes særstrofers ord om at omend livsdagen er aldrig så lang, så er aftenen jo i vente (str. 7.1-2). I betragtning af at det tiere, og da især i 1500-tallets salmedigtning, er livets korthed der betones, forekommer det ikke Arvastson »otroligt att Th [= den efterreformatoriske salme] i detta fall innehåller en erinran om evangelisten Johannes, lärjungen om vilken det ryktet spriddes att han inte skulle dö ... och som enligt traditionen blev hundra år gammal och levde sextiosex år efter Herrens död« (op.cit.:34).

Det må erkendes at det i den almindelige overlevering om de to store helgener med navnet Johannes (hvorom f.eks. KLN M art. Johannes (apostel, evangelist) og Johannes Baptista, og Gad 1971:142-146) er svært at finde træk der kunne tale afgørende for den ene eller den anden som forfatter af dagvisen. Hvis det er én af de to store – hvad vel er sandsynligt, da visens øvrige navngivne helgener også tilhører hierarkiets prominente top (*sancte peter oc sancte paul* str. 4) –, er evangelisten dog at foretrække. Ikke så meget af de af Arvastson nævnte grunde, ej heller med Henry Bruun fordi hans festdag ligger i julen eller fordi Johannes-evangeliets ord om Guds lys og verdens mørke forkyndes netop da (om uvisheden af Bruuns opfattelse af dagvisen i C 4 som julesang se Arvastson 1971:30 og Dahlerup 1987:21ff.), men fordi disse ord, der anslår ét af dagvisens vigtige motiver, hvordan man end læser den, nu en gang tilskrives Johannes og synes uløseligt forbundne med hans navn. Herom vidner en lille passage i juleprædikenen i AM 76,8° (Klosterb.), der er en veritabel katalog af skriftsteder med temaet 'lys i mørke ~ Jesu komme til frelse for verden'; af nytestamentlige citater indeholder den kun to, begge fra Johannes-evangeliet, det ene er Jesu ord kap. 8.12 om at han er verdens lys og at den som

følger ham ikke skal vandre i mørke, men have livets lys, det andet er evangelistens egne bekendte ord kap. 1.9 om det sande lys, der er ved at komme til verden; de bringes af prædikanten med kildeangivelse og en udlægning svarende til dagvisens tema: *Sanctus Iohannes han scriuer ther aff: Erat lux vera etc. – Han war thet sennæ lius ther liuser allæ menniskæ, ther kommer i werden, thet er thet sygnætæ lius ther i dagh tendes vpp i Betleem. Som wor Ihesus Christus gutzøn, Ther iomfru sanctæ Mariæ fød hæ i dagh, ther bothæ er hymmærikæs oc iorrighes lius oc en liustæ i heluidhæ* Klosterb.:194.5-11 (jf. dagvisens str. 5: *the signadha stund vars herra fözlo timmal/oc kom eet lius aff hymlin nidher/ thet lysyr stiærna at skynæljomfrw maria the mildæ ros/ gøme os fra heluitis pina*).

Da Johannes-strofen i sig selv er blevet udlagt som et magisk løfte og det er vidnefast at den har overlevet i den religiøse subkultur i Sverige mindst et par århundreder efter reformationen, er det vel endelig ikke for dristigt blot at nævne som en mulig støtte for at identificere sankt Johannes med evangelisten, at hele prologen til Johannes-evangeliet (kap. 1.1-14), *In principio erat verbum* etc., med dens mange ord om lyset har været brugt som magisk afværgetekst lige fra kirkens ældste tid til langt op i det 19. århundrede og i nordiske litterære kilder er dokumenteret indtil midten af 1700-tallet (jf. KLNLM art. *In principio* med henvisn. til Ohrt 1:499, hvor man bl.a. finder et belæg fra Peder Palladius' visitatsbog ca. 1540).

Hvordan man end udlægger Johannes-strofen er den ikke noget eksempel på den lyse middelalder. Men hvis evangelisten Johannes har fået æren af forfatterskabet på grund af evangeliets ord kap. 1 om lys i mørke, så er der dog lidt mere indre sammenhæng i den middelalderlige dagvise end Hans Brix og Bengt R. Jonsson indrømmer den. Hvormed ikke være sagt at den nødvendigvis må karakteriseres som en videre vel sammenhængende helhed. Men det spørgsmål er ikke af filologisk natur.

Kilder og litteratur

Dagvisen i Uppsala C 4 citeres efter Jonsson 1977, den islandske dagvise, den danske prosabøn og den danske efterreformatoriske salme efter Bruun 1965 (den islandske tekst med en let retouche). Udgavernes kursivering af opløste forkortelser er ikke medtaget.

- AMKatalog: Kristian Kålund: Katalog over Den arnamagnæanske håndskriftsamling 1-2 (Kbh. 1889-94).
- AMKO: Ordbog over det norrøne prosasprog, under forberedelse af Den arnamagnæanske Kommission.
- Arvastson, Allan: Imitation och förnyelse. Psalmhistoriska studier (Lund 1971).
- ASG: Ad. Noreen: Altschwedische Grammatik (Halle 1904).
- Bergsagel, John and Niels Martin Jensen: A Reconsideration of the Manuscript Copenhagen, A.M. 76,8° (Festskrift Henrik Glahn 1919 · 29. maj · 1979 (Kbh. 1979):19-33).
- Blöndal: Sigfús Blöndal: Íslensk-dönsk orðabók (Reykjavík 1920-24). Supplement ved Halldór Halldórsson m.fl. (ibid. 1963).
- Bósa Rímur, ed. Ólafur Halldórsson (Reykjavík 1974).
- Brix, Hans: »Den signede Dag« (Edda 3 (Kristiania 1915):177-96).
- Brix, Hans: Dagvisen (Vers fra gamle Dage (Kbh. 1918):149-75).
- Brix, Hans: Oldtidens og Middelalderens Litteratur i Danmark (Nordisk Kultur 8 A (Kbh. m.fl. 1943):3-63).
- Bruun, Henry: Den middelalderlige dagvise (Kbh. 1965).
- Bønneb.: Middelalderens danske Bønnebøger 1-5, ed. Karl Martin Nielsen (Kbh. 1945-82).
- CP: Christiern Pedersens Danske Skrifter 1-5, ed. C. J. Brandt og R. Th. Fenger (Kbh. 1850-56).
- Dahlerup, Pil: Den signede dag (Liv og lyst. Artikler og essays (Kbh. 1987):9-43).
- Dal, Erik og Ea Dal (eds.): 111 danske salmer (Kbh. 1981).
- DaViser: Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630 1-7, ed. H. Grüner Nielsen (Kbh. 1912-30).
- DBL: Dansk Biografisk Leksikon 1-16³ (Kbh. 1979-84).
- DgL: Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene 1-8, ed. Johs. Brøndum-Nielsen m.fl. (Kbh. 1933-61).
- DSH: Peter Skautrup: Det danske sprogs historie 1-5 (Kbh. 1944-71).
- Dyrim: De gamle danske Dyrim, ed. Johs. Brøndum-Nielsen (Kbh. 1908).
- Femten Teg: The fæmthen teghen før en worss herre strenghe dom scall komme (trykt af Ghemen 1509).
- Frandsen, Ernst: Mariaviserne. Den lyriske Madonnadigtning fra Danmarks Middelalder, belyst gennem Bønnebøgernes Prosatexter (Kbh. 1926).
- Friis, Oluf: Den danske Litteraturs Historie 1 (Kbh. 1945).
- Fritzner: Johan Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog 1-3 (Kristiania 1886-96). 4 (Rettelser og tilleg) ved Finn Hødnebo (Oslo m.fl. 1972).
- Gad, Tue: Helgener. Legender fortalt i Norden (Kbh. 1971).
- GG: Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1² (Kbh. 1950), 2² (ibid. 1957), 3-8 (ibid. 1935-74).
- GldO: Det danske Sprog- og Litteraturselskabs ordbog over det ældre danske sprog, under forberedelse.
- Haastруп, Niels: The Minim-Confusion (Festskrift til Kristian Hald (Kbh. 1974):379-89).
- KHv: De hellige Kvinder, ed. C. J. Brandt (Kbh. 1859).

- Hjorth, Poul Lindegård: Filologiske studier over Karl Magnus' Krønike (Kbh. 1965).
- Hjorth, Poul Lindegård: Linköping-håndskriftet og »Ridderen i hjorte-ham« (Danske Studier 1976 (Kbh. 1976):5-35).
- Hr. Michael: Herr Michaels Rimmværker, ed. C. Molbech (Kbh. 1836).
- Ívens saga, ed. Eugen Kölbing (Halle a. S. 1898).
- Jansson, Sam: Svensk paleografi (Nordisk Kultur 28 A (Kbh. m.fl. 1943):82-134).
- Jonsson, Bengt R.: Den signade dag (Sumlen 1977 (Sth. 1977):38-65).
- Kalk.: Otto Kalkar: Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700) 1-5², 6 (Kbh. 1976).
- KLNM: Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder 1-22 (Kbh. m.fl. 1956-78).
- Klosterb.: En Klosterbog fra Middelalderens Slutning (AM 76,8°), ed. Marius Kristensen (Kbh. 1928-33).
- KvR: Kvinders Rosengård, ed. Holger M. Nielsen (Kbh. 1930ff., uafsl.).
- Lewis-Short: Charlton T. Lewis and Charles Short: A Latin dictionary founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary (Oxford 1975).
- MariagerLeg.: Mariager Legende-Haandskrift Gl. Kgl. Saml. 1586 4to, ed. Gunnar Knudsen (Kbh. 1917-30).
- MD: Svenska medeltids Dikter och Rim, ed. G. E. Klemming (Sth. 1881-82).
- Mecht: Hel. Mechtilds uppenbarelser öfversatta från latinet år 1469 af Jöns Budde, ed. Robert Geete (Sth. 1899).
- ODS: Ordbog over det danske Sprog 1-28 (Kbh. 1918-56).
- Ohr: F. Ohr (ed.): Danmarks Trylleformler 1-2 (Kbh. 1917-21).
- Ordbog til rímur: Finnur Jónsson: Ordbog til de af Samfund til udg. af gml. nord. litteratur udgivne rímur samt til de af Dr. O. Jiriczek udgivne Bósármur (Kbh. 1926-28).
- Pipping, Rolf: Kommentar till Erikskrönikan (Helsingfors 1926).
- Psalmédigt.: Den danske Psalmédigtning 1-2, ed. C. J. Brandt og Ludvig Helweg (Kbh. 1846-47).
- Rimkr.: Den danske Rimkrønike 1-3, ed. Helge Toldberg (Kbh. 1958-61).
- Salmonsens: Salmonsens Konversationsleksikon 1-26² (Kbh. 1915-30).
- Salzer, Anselm: Die Sinnbilder und Beiworte Mariens in der deutschen Literatur und lateinischen Hymnenpoesie des Mittelalters² (Darmstadt 1967).
- SAOB: Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien 1ff. (Lund 1898ff., uafsl.).
- Sdw.: K. F. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1-2 (Lund 1884-1918). Supplement ved Söderwall m.fl. (ibid. 1925-73).
- Severinsen, P.: »Den gamle Dagevise« (Dansk Tidsskrift 1904 (Kbh. 1904):433-446).
- SvB: Svenska böner från medeltiden, ed. Robert Geete (Sth. 1907-09).
- Sydr.: Sydrak. Efter Haandskriftet Ny kgl. Saml. 236 4 to, ed. Gunnar Knudsen (Kbh. 1921-32).
- Visb.: 1500- och 1600-talens visböcker 1-3, ed. Adolf Noreen m.fl. (Sth. m.fl. 1884-1916).
- Aasen: Ivar Aasen: Norsk Ordbog med dansk Forklaring⁴ (Kristiania 1918).

Vinhuset DYRKØBS ihukommelse, 1699

Af Erik Sønderholm †

For nogen tid siden forelagde en kollega af mig nogle stumper af et barokdigt om vinkælderen Dyrkøbs beklagelige nedfald år 1699, som blev omtalt af Mogens Lebech i en artikel i »Kælderbeværtninger, interiører og lovparagraffer« i »maa jeg be om en kælderbeværtning«, udgivet af Mogens V. Rasmussen (Kbh. 1964). Det lod sig hurtigt gøre at spore artiklens citater til Carl Bruuns bog »Kjøbenhavn« (II, 1890), men i den findes desværre ingen litteraturhenviisninger, så det var umuligt at afgøre, om forfatteren havde kendt det pågældende digt i et originaltryk eller blot i en eller anden afskrift. Da begyndelseslinierne uheldigvis ikke var medtaget i citaterne, kunne KBs versregistrant ikke hjælpe. Men ved et slumpetræf stødte jeg en søvndyssende dag på KBs læsesal under ret formålsløs gennembladen af et håndskrift, Thott 743,2°, med ét på digtet, og dermed var det ingen kunst at finde frem til endnu et håndskrift på KB med dette digt. Kort tid efter fandt jeg meget uventet i Otto Niensens bog »Kjøbenhavn paa Holbergs Tid« (1884) igen dette digt fra 1699, der faktisk ikke har ret meget med Holberg og 1720erne at gøre. Otto Nielsen anførte til alt held sin kilde, der var Rahbeks tidsskrift »Hesperus« V (1821), hvor hele digtet stod trykt efter et forlæg, som ifølge Rahbek kunne antages for at være digterens kladde. Rahbek skrev et brev til Rasmus Nyerup om digtet, og Nyerup svarede beredvilligt, og redaktør Rahbek ilede med at publicere denne løse snak i tidsskriftet, hvad den ingenlunde fortjente, men man aner redaktørens bevæggrunde herfor. Rahbek bringer digtet i en forbavsende pålidelig gengivelse trods hans erklærede vanskeligheder med at dechiffere forlæggets meget besværlige skrift. Rahbek klager i den forbindelse særlig over nogle vanskelige navne, hvis korrekte gengivelse han er lidt i tvivl om; for de to navnes vedkommende antager han dog, at de er bibelske, men han ulejlig sig ikke med at undersøge dette for at sikre sig sin læsning, han nøjes med på sin joviale facon at sige, at han ikke har forstået meningen, fordi han så tidligt i sin ungdom opgav præstestudiet. Og han, der kendte alle Københavns betydelige præster og de theologiske professorer, finder ikke på at spørge sig for hos disse kapaciteter, og selv om han alle dage var et bogmenneske i ekstrem grad og derfor må have kendt Enevold

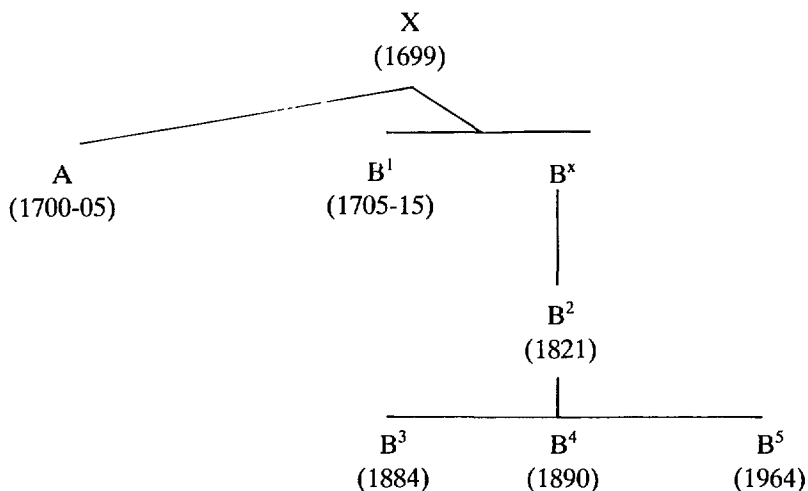
Ewalds Bibelkonkordans, gider han ikke slå disse to navne efter. Hos Ewald kunne han imidlertid have fået bekræftet sin læsning af de to vers (v. 82 og 109). Nu vil nogle måske hævde, at dette må have været et sødt koketteri hos den gamle litteratus, men at dette ikke er tilfældet, ses af det tredje eksempel. Hans kilde har nemlig ordet »Pashur« som variant i v. 112 til de andre kilders »døden«, og dette »Pashur« er forståeligt nok en hård nød for Rahbek. Han havde ingen forklaring herpå, da han udarbejdede sine randbemærkninger til digtet, men under korrektoren føjede han en fodnote ind, i hvilken han hævder, at dette »Pashur« måtte betegne Vor Frue kirkegårds graver, og han mener endda at kunne regne ud, at dennes borgerlige danske navn må have været Paaske! Havde Rahbek ulejligen sig med et opslag i Ewald, havde han fået at vide, at navnet Pashur blev båret af tre jødiske ypperstepræster, og da ville han næppe have gættet på, at det her i teksten skulle gå på en så ubetydelig person som en graver, men snarere antaget, at digteren hentydede til dompræsten, som på den tid hed Johannes Pedersen Dorschæus. Hvis man vil, kan man finde en vis lighed mellem de to navne, men denne identifikation er dog ikke det centrale for digteren.

Denne mangel på (lad os kalde det) energi fører også til en række vilkårlige ændringer af forlægget, hvortil også må medtages diverse trykfejl (se nedenfor), og da Rahbeks kilde ikke er den anonyme digters kladde eller kladdeagtige originalversion, kan der være en vis rimelighed i her at bringe digtet i en anden lidt ældre og vistnok pålideligere redaktion, nemlig landsdommer Helverskovs afskrift i det nævnte håndskrift Thott 743,2^o, der er skrevet 1700-06. Digtet er indført i begyndelsen af håndskriftet og er derfor velsagtens skrevet ind ca. 1700 eller 1701. Det andet håndskrift, Nks. 568B,2°, er lidt yngre (1705-15), og digtets indskrivningstid heri er snarere o. 1715 end tidligere.

Varianterne vil vise, at Rahbeks forlæg er meget nært beslægtet med dette håndskrift, så nært at man til at begynde med nemt kunne fristes til at antage det for hans kilde. Men der er varianter, som udelukker en sådan antagelse, bl.a. den nævnte variant i v. 112, hvor B¹ følger A, og endvidere et par andre småafvigelser, men givet er det, at Rahbeks tekstgrundlag er en B-tekst. De øvrige kilder er derpå uinteressante, idet de alle nedstammer fra B². Det skal nævnes, at Rahbek i de nævnte randnotater citerer nogle verslinier i en bedre form end i digtet, men dette forklares desværre for redaktøren ved en meget skødesløs korrekturlæsning på digtet, f.eks. står der i digttrykket v. 83 »Riis og

Fædre«, men i artiklen har Rahbek naturligvis ris og ferle. Det er den slags, der skæmmer Rahbeks version.

Man kan derpå opstille følgende stemma:

Det bør nævnes, at Rahbek beklageligvis ikke omtaler sit forlægs identitet. Hvorfra har han dog hentet sin tekst? Den eneste positive oplysning, han giver, er, at det er et håndskrift. Vi kan da efter al sandsynlighed se bort fra den mulighed, at digtet har foreligget i et nu tabt enkelttryk.

Digtets anledning synes at være, at den i det syttende århundrede kendte beværtning og vinkælder Dyrkøb lukkede og blev revet ned for at give plads for en udvidelse af Vor Frue kirkegård. Det var nok noget, der kunne berettige til en elegi, men heldigvis var det ikke slet så galt, som digtet siger, og faktisk kan Holberg og hans venner udmærket have siddet i Dyrkøb og drukket. Men sagen var, at Dyrkøb, der lå på hjørnet af Nørregade og den nuværende gade Dyrkøb langs med Frue kirke havde en udbygning med vinkælder mod nord, og denne del af huset skar sig ind på den eksisterende kirkegård. Derfor købte universitetet dette hjørnehus og lod det rive ned, hvorved kirkegården rettedes ud, og så byggede man en brandmur ud mod Nørregade, hvilket fremgår af et kongebrev af 2. september 1699, idet universitetet

fritages for militær indkvartering og grundskat for denne nyhvervelse:

»Efftersom os elskelige rector oc professores ... haver ladet andrage, hvorledis de til Vor Frue kirkes sikkerhed saavel som til kirkegaardens ziirlige indrettelse skal have tilforhandlet sig paa kirkens vegne een deel af Dyr Kiøbs huusis gamle bygning, som ind paa bemelte kirkegaard skal have staaet, oc samme have ladet nedbryde, hvor de i steden langs ud med Nørregade een brandmuur skal ville lade opsette, (fritages grundstykket for indkvartering og grundskat; Kbh. Dipl. VII (1886), p. 570-571).

At Dyrkøbs vinkælder har været populær, fremgår af hyppig omtale i datidens tekster, bl.a. i Anders Bordings digt »Forhåbnings og forhalingens griller« (»Digte« (1984), nr. 45, v. 139). Alligevel ved man ikke med sikkerhed, hvornår det blev grundlagt som vinkælder, men i H. U. Ramsings bog »Københavns Ejendomme 1377-1728« (1979) omtales matriklen p. 176, nr. 240ABC, og der anføres følgende ejere:

- 1559-1633 Peder Pedersen, urtekræmmer
- 1646-1653 Lorends Poulsen, vintapper
- 1653-1669 Peter Willumsen Deichmand
- 1669-1679 Claus Jacobsen, vinhandler, begravet i december 1677, gift med Sidse Jensdatter, begravet 7.5.1696.
- 1679-1689 Johan Daniel Klein, vinhandler, begravet 30.4.1690, gift med ovennævnte Sidse Jensdatter.
- 6.3.1699 Peder Carstensen, hofrejseskøkkenskriver, gift med Sidse Jensdatter. Huset gik således i arv på spindesiden.

Derpå blev matrikel nr. 240B henlagt til Vor Frue kirkegård.

Ejerforholdet synes dog ikke at være så simpelt. Det ser nemlig ud, som om selve vinkældereren Dyrkøb blev ejet af den indvandrede vinhandler Johan Lehn (o. 1600-1684) og dennes søn vinhandler og direktør i Ostindiske kompagni Abraham Lehn (1643-1709). Efter hans død overgik Dyrkøb til en slægtning, Jørgen Sohl, der har stået for virksomheden op til Holbergs tid; men det er vort digt uvedkommende.

Vi konstaterer, at digteren kender tre af beboerne i Dyrkøb (v. 74), og de stemmer overens med Ramsings angivelser (se endvidere note til v. 74). B¹ har her navneformen Daniel, der dog – som det ses – er solid

nok, hvorimod B² har det forkerte fornavn Jacob, mens efternavnet Klein er korrekt. Ad denne vej kan vi komme tilbage til år 1646 som eventuelt startår, men overskriftens omtale af »annum climactericum« betegner normalt det 63. år, hvilket kunne tyde på, at vinhuset er grundlagt 1636. Hos Ramsing anføres ingen ejere af huset Dyrkøb mellem 1633 og 1646, så vi kan ikke konstatere, hvem der var grundlæggeren, men derpå har der boet lutter vinhandlere på stedet, og de må på en ikke påviselig måde være knyttet til Johan og Abraham Lehn, der drev Dyrkøb fra 1640erne og til 1709, muligvis fra 1646, så at Lorents Poulsen kan markere familien Lehns overtagelse af vinkælderen.

Der er ingen grund til at referere gangen i digtet, dels er det gjort af andre, og dels bringes det herefter. I stedet for tilføjes en kommentar, der nok vil lette læseren tilegnelsen. Rahbeks eksempel viser, at en sådan hjælp kan være fornøden, da digtet rummer en del theologisk specialviden, som man ikke engang på Rahbeks tid uden videre havde kendskab til.

Vi kender ikke forfatteren, der ikke anføres i nogen af kilderne. Men mon ikke man med sindsro kan gætte på, at han skal findes blandt akademikerne, der færdedes omkring og på Frue plads? Han henvender sig jo også primært til etablissementets lærde gæster; en almindelig borger o. år 1700 har næppe heller kunnet klare de usædvanlig hårde bibelske nødder, men Dyrkøbs naboer: universitetsprofessorerne, domkirkegejstligheden og Vor Frue skoles lærerkollegium og disciple har været det naturlige publikum for denne anonyme digter, der nok selv har hørt til en af de nævnte kategorier. Imidlertid studser man jo over, at digtet omtaler Dyrkøbs ophør, for som sagt indtraf dette slet ikke, Dyrkøb fortsatte efter bortsalget af parcel 240B. Og det må man da have vidst i København, specielt omkring Frue plads, så noget kunne jo tyde på, at forfatteren skal søges blandt de mange gejstlige og lærde, der en tid lang kan have haft deres gang dér, men som i året 1699 befandt sig et sted i provinsen, som præst, rektor eller hører. Dette kan forklare den lille misopfattelse, der er en variant af historien om den kendte lille fjers hurtige vækst til fem høns. Men dette er dog blot en teori, som ikke kan bevises på anden måde. Forfatteren har nemlig ikke efterladt sig nogen håndgribelige spor i digtet, der muliggør en forfatterbestemmelse. Han ligner ikke nogen anden kendt digter o. 1700, og man må desuden se i øjnene, at en ganske betragtelig del af de omtalte akademikergrupper ville have været i stand til at producere et sådant digt i den traditionelle aleksandriner. Derfor er det nok så

- 24 Saa det mod skyen selv bær trods med spidz og top
 Men at et glædehuus i freede tid bedrøves
 At mussegrooet steen af stercke stolper røves
 Og aldrig sanckes skal til bedre bygget huus,
- 28 Det hart fortryde maa dend wel *logeret* muus.
 O dyre *Dyrkiøb* du mig rinde maa i tancke!
 Jeg har saa mange seet paa dine døre bancke
 Nu ved opgangen sol, naar hanegal er hørt,
- 32 Nu i det stille mørch, naar ingen sig har rørt:
 Dørter-skel, hengsel, laas, gulf, bencke, klokke-streng,
 Glas, pæl, og pottemaal, de kielder-wante drenge
 Var jo ved nat og dag i fulde spring og fær
- 36 For huer en giæst, der kom, war hand end læg, end lærd.
 Det gich saa erlig til at huad mand wilde pæge
 Og hastig raabe paa, kort, skack, og brætspil læge,
 Forkeering, lanter, dam, labet og sudderspill,
- 40 Da fantes altid dend, som wilde sætte till:
 Om Franckrig, Spanien, om Dantzic, Issland, Norge,
 Der offte handlet blef, at kiøbe eller borge
 At fragte, losse skib, mand derpaa jefnlig fich
- 44 En *salus* paa huer part, som endtes tit i hick:
 Saa snart froprædickner, med ære vare sluttet
 Lod kirckedøren op, da saae mand mange puttet
 Ad kielderhalssen ind, lang fasten war dem tung
- 48 En handwerkskarl og dreng lod derfor op sin pung:
 Højmessens *kyrie* tog dend bedaget borger
 I wiinens spidtzeglas, og lagde der de sorger
 Som hand fra sengen bar, indtil mand *troen* sang
- 52 Ved mindste klocker-tog da først sin kirkegang:
 Naar afften-prædicken med søndags andagt endtes
 De fleestes næsser hen til *Dyrkiøbs* hiørne wendtes,
 Af *Wismars*, *Rostocks* pot og Rhins og franske pæl
- 56 Mand drack paa natten ud til werck i taa og hæl:
 Naar skole-aaget brast i beste sommer tiide
 En *rus* med anden da fich lyst herhid at gliide,
 Sin skoelemesters skaal til ruus med glæde drack,
- 60 Og sagde ham (gud veed) af hiertet tusind tack.
 Fra *baccalauri*-grad og *attestatzis* ære
 Mand gick til *Dyrkiøb* hen for noget meer at lære
 Om mand en dobbelt krantz tillige kunde faa

- 64 Og at *Apollo* self hos *Bacchum* wille staa
 Men til dend dyre tiid det nu i *Dyrkiøb* tegner!
 Der, effter denne dag, ej søde draaber regner
 Hvor oxehovder wiin tilforne laa paa lad
- 68 Der skal liig kister staa med døde kroppes rad;
 Dog skal det were trøst for mangel fugtig hierne
 Som sig ved glasset lod i stuen findes gierne
 Om hand i kioldrens grund hereffter hvile maa
- 72 Huor dend welsmagte wiin i fordum dage laa
 37r Det kom dem nermest til som her tilforne boede
 Claus, Lorentz, Johan Klein, da lycken self her groede
 Men *gud* dem kaldet har, at de ej saadan larm,
- 76 Som nu skeer, skulle see til største siæle harm.
 Her har *studenten* tit pantsat sin *hæders kappe*
 For det til *depositz* hand haver ladet tappe
 Til kammerater op, da stackels *rus* blef klempt,
- 80 Dog det ej andet war end en pudzerlig skiempt.
 Men sørge kappen skal stub-skiægget karl nu bære
 For dette *Escols* fald, huort skal de penge tære
 Som dette aar fra *riis* og *færle* sendes hiid,
- 84 Og til det hiørne huus har sat ald deres liid?
 Naar de nu kommer an og schal et velkom give
 For gamle karles tørst, daa maa de herfra drive
 Til torve-hiørnet hen at smage *Blasens* safft
- 88 Thi *kircke-hiørnet* har forlaarit ald sin krafft!
 Et nermest hiørne er for kiøbmand, skipper, reeder,
 Om dem i *Baccharach* mand ey forgieves leeder!
 En ladning kiøbes nu, nu slutter mand en fragt,
- 92 En reignings *saldo* skeer, dog tages glas i agt:
 De too har intet tabt ved *Dyrkiøbs* død og graver,
 De arver mangel giæst og større næring haver,
 De *providerer* sig med flere ammer wiin
- 96 End i dend forig tiid, fra *Nantes* og fra *Rhiin*
 Men wi, som *Dyrkiøbs* flor i gamle dage kiendte,
 Og saae det *compagnie*, loed ogsaa derfra hendte
 Saa mangel ledske-pæl, wi glemmer aldrig det,
- 100 At denne løstig sted forsvandt og blev saa slet!
 Jeg troer, at *Guderne*, som undte *Baccho* ilde,
 For hand til huer en kant lod sig med tøndens trilde,
 Og stødte mangel om ved wiinens stercke lugt

- 104 Har gjort ham dette pudz og *Dyrkiøbs* flamme slugt!
 Dog wil *Apollo* self til sidste ære-minde
 For dend *poëte*-gnist hand haver seet at rinde
 I mange hierner op paa *Compagniets* benck
 108 Naar de *in floribus* drack heel og halve skienk.

GRAV-SKRIFT.

- Det lystig selskabs huus, Bethawen, Giæsters glæde*
Er her forandret til de dødes mørcke sæde
Der raabes ey fi! fa! skienck i! gjør glaset ræt!
 112 *Men døden tysser hver paa sin forordnet plæt.*

SIC TRANSIT GLORIA MUNDI!

Qvi stat videat ne cadat!

Tekstkilder:

<i>A</i>	Thott 743,2° (1700-06)	p. 36r
<i>B¹</i>	Nks. 568B,2° (1705-15)	p. 163
<i>B^{2a}</i>	Hesperus V, hæfte 6 (1821)	p. 411
<i>B^{2b}</i>	Hesperus V, h.6 (1821), Rahbeks artikel
(v. 67-72, 77-84, 89-90, 100, 112)	p. 416-421
<i>B³</i>	O. Nielsen: Kjøbenhavn paa Holbergs Tid (1884)
(v. 29-64, 67-68, 73-74, 77-80, 93-100)	p. 215
<i>B⁴</i>	Carl Bruun: Kjøbenhavn II (1890)
(v. 25-28, 67-72, 93-100)	p. 383
<i>B⁵</i>	M. Lebech: Kælderbeværtninger etc. (1964)
(v. 67-72, 93-96)	p. 39

Overskrift:

1 klagelig] ÷ *B²⁻⁴* sørgelige *B^{2b}* – 2 ihukommelse] Hukommelse *B²⁻³* – 3
 da] der *B²⁻⁴* – a°] Aar *B²⁻⁴* – 4 der] da *B¹* deri *B²⁻⁴*.

Digtet:

1 sted] Stad *B²* – 3 afftentiid] aftens tid *B¹* – 4 morgenrødens] morgen-
 rødis *B¹⁻²* – fliid] Id *B²* – 5 icke wilde] vilde ikke *B²* – 6 hiørnehuuset]

hiørnehuuse B^{1-2} – kante] B^{1-2} sancke A – 7 wisner] visne B^{1-2} – 12 nesten] miesten B^{1-2} – kasted] siuncken B^{1-2} – bliver] bliffve B^1 – 15 Mænd] Men B^{1-2} – 16 ind ad] udaf B^2 – 18 ejermænd] *Udg.* ejermand A B^{1-2} – 19 meer] maa B^{1-2} – det farer] de fare B^1 de farer B^{2a} – 20 det] de B^{1-2} – tøre] visne B^2 – 23 højere] højer B^1 højre B^2 – 24 selv] blaa B^2 – med] til med B^1 – spidz og] spidse B^{1-2} – bær ... top] bær Krands med spidse Top B^2 bær traads til > med spidse top B^1 – 26 af] fra $B^{1,2,4}$ – 27 sanckes] samles $B^{2,4}$ – 28 hart] haardt $B^{2,4}$ – 29 rinde maa] rinder nu $B^{1,2,3}$ – 31 opgangen] opgangne B^{1-3} – 34 pæl, og] Bord, det B^{1-3} – pottemaal] potteglas > pottemaal B^1 – 38 hastig raabe] raabe hastig B^{1-3} – brætspil læge] Bret Spilleeg B^{2-3} bret spil læge B^1 – 40 Da] Saa B^{1-3} – dend] de B^{1-3} – wilde sætte] satte noget B^{1-3} – 44 salus] Salut B^3 – 45 froprædickner] Froprædiken B^{1-3} – ære vare] Ære være B^{2-3} – 46 Lod] lød B^3 – 47 lang fasten] Langfasten B^3 – 49 tog] sang B^{1-3} – 52 Ved ... da] Ved mindste Klokke tog da B^2 Ved mindste Klockertog da B^1 Ved mindste Klokke tog de B^3 – 53 aften-prædicken] Aftensprædiken B^{1-3} – 55 og] af B^{1-3} – Rhins] rhinsk B^{2-3} – 56 og] i B^1 – 58 herhid] derhen B^{2-3} – 61 attestatzis] Attestatsens B^3 – 64 wille] skulde B^{2-3} schulle > wille B^1 – 70 ved] med $B^{2ab,4,5}$ – findes] finde B^1 – 72 for dum] gamle B – 74 Johan Klein] Jacob, Klein B^2 Jakob Klein B^3 Daniel B^1 – 75 kaldet] samlet B^{1-2} – 77 Her ... sin] Her er tit pantsadt end Studenters B^1 Her er tit pantsat end Studentens $B^{2ab,3}$ – 81 sørge-kappen] Sørgekappe B^{2b} – karl nu] Karle $B^{1,2ab}$ – 82 huort] hvor $B^{1,2ab}$ – 83 færle] fædre B^{2a} – 88 kircke-hiørnet] hiørne-huuset B^1 – 90 Om ... leeder] i B^{2b} anføres følgende som opr.: Til visse Klokkeslet de did hinanden leder – 91 slutter mand en] faaer man og en B^{1-2} – 92 dog tages] da holdes B^2 – 93 graver] grave B^{2-4} – 94 arver ... haver] arve .. haver B^{2-4} – 95 providerer] providere B^{2-4} – 96 i dend] dem i B^{2-4} – 98 det] detz $B^{1,2,4}$ dens B^3 – 99 glemmer] glemme B^{1-4} – 100 sted] krog B^{1-4} – 101 undte] vilde B^2 – 102 lod sig] sig lod B^2 – 105 ære-minde] ærisminde B^{1-2} – 107 mange] mangis B^1 mangen B^2 hierner] hierter B^1 – 108 Naar ... skienk] Et *Epitaphium* tillegge for (som B^2) en schiench B^{1-2} – 112 døden] Pashur B^{2ab} – sin] hans $B^{1,2ab}$ – *Underskrift:* Sic ... cadat] ÷ B .

Kommentar:

Overskrift: 3 a^o] anno, år. – *seculi*] århundredets. – 4 *annum climactericum*] trin-år, dvs. hvert 7. år i et menneskes liv; betegnelsen anvendtes

tidligere især om det såkaldte store klimakteriske år 63, hvori 7 og 9 går op. Hvis dette er digterens standpunkt, skulle vinhuset Dyrkøb være oprettet ca. 1636. – *expirerede*] udåndede.

Digtet: 2 det ... lige] det går ikke ens til. – **5** *Rechabs art*] Rechabs slægt, efterkommere; se Jer. XXXV, 6 ff., hvor det berettes, at R. og hans søn Jonadab havde pålagt deres efterkommere (rechabitterne) at bo i telte, undlade at dyrke jorden og overhovedet ikke at nyde vin. – **6** *hiørnehuset*] Dyrkøb lå på hjørnet af Nørregade og Frue plads. – *kante*] tilhugge i kanten (Kalk. V, 557 b). – **8** *klasse*] (vin)klase. – *weed*] ved om, har kendskab til. – **9** *Carthago*] en af oldtidens berømteste handelsbyer, beliggende i det nuværende Tunis. Erobrer af romerne og ødelagt. – *Tyrus*] ligeså velkendt by, beliggende i Fønicien, dels på fastlandet, dels på en ø; blev erobret af Alexander den Store o. 333 fvt. Begge byer mistede deres betydning efter at være blevet erobret. – **11** *taarn*] tårne. – **13** *klaget*] beklaget, klaget over. – **17** *lande-waade*] nød i landet. – **20** *efter høst*] efterår. – **22** *elde*] ælde. – **23** *to loffter*] to etager, toetages. – **25** *glædehuus*] muntert hus. – **26** *mussegrooet*] mosgroet. – **34** *dreng*] tjener, opvarter. – **35** *fær*] færd, fart. – **37** *pæge*] pege. – **38** *læge*] lege. – **39** *Forkeering*] et brætspil. – *lanter*] et kortspil. – *dam*] damspil. – *labet*] et kortspil. – *sudderspil*] et brætspil (Kalk.IV,205b). – **42** *borge*] få, give på kredit. – **44** *salus*] held, velgående, skål. – **45** *froprædickner*] den protestantiske kirkes morgengudstjeneste; fro = tidlig. – **48** *dreng*] håndværks-dreng, -svend. – **50** *spidtzeglas*] glas som spidser til nedad. – **51** *troen*] trosbekendelsen, credo. – **52** *Ved ... kirkegang*] hvad der hentydes til er uvist, varianterne giver ikke klarere besked. – **55** *Wismars, Rostocks*] øl fra de to nordtyske byer. – **58-59** *rus ... ruus*] bemærk ordspillet. – **59** *skoelemesters*] rektors. – **67** *oxehovder*] store fade, fustager = 6 ankere = ca. 240 l. – *lad*] underlag. – **74** *Claus ... Klein*] de ovennævnte vinhandlere Lorends Poulsen, Claus Jacobsen og Johan Daniel Klein; de var alle døde. – **76** *skulle*] skal (præs. plur.). – **77** *hæders kappe*] studenterkappen (se f.eks. Bordings Digte (1984), nr. 45 v. 176 og nr. 55 v. 128, 134-136). – **78** *deposits*] studentereksamen (som dengang blev aflagt ved universitetet i København, ikke på latinskolerne rundt om i landet). – **82** *Escols*] her vist: vinhus-navn; escol = vindrue; men også navn på en bæk og en dal, hvor de af Moses udsendte spejdere afskar en vindrueklase, som de hjembragte til tegn på landets frugtbarhed (4. Moseb. XIII, 23 ff., 5. Moseb. I, 24). – **87** *Blasen*] et vinhus på torvehjørnet, dvs. hjørnet af Gammel Torv og Nørregade. – **88** *kircke-hjørnet*] Dyrkøb-hjørnet ved

Nørregade og Frue plads. – **89** *Baccharach*] vinhus på hjørnet af Nørregade og Klædeboderne. – **90** *Om ... leeder*] se var., der er udmærket, men ikke behøver at være en af forfatteren kasseret version, sådan som Rahbek antager. – **95** *providerer*] profiterer, har gavn, fordel af; forsyne. – *ammer*] ca. 4 ankere = ca. 160 l. – **98** *det*] jf. var.: detz. – **100** *denne ... sted*] ordet var tidligere fælleskøn. – *slet*] udslettet. – **104** *slugt*] slukket. – **107** *Compagniets*] det ostindiske kompagni, som ovenfor nævnt var Abraham Lehn en af dette kompagnis direktører, så Dyrkøb har åbenbart været kompagniets stamværtshus. – **108** *in floribus*] i fryd og gammen, i sus og dus. – **109** *Bethawen*] beth hebræisk: hus, aven = forfængelighed; byen Bethel (nord for Jerusalem) kaldtes Beth-Aven på grund af afgudsdyrkelse, og profeten Hoseas spåede (X,15) dens fald. Vendingen her vel nærmest: (afguds)tempel. – **112** *døden*] Rahbeks hs. (*B*²) har her – som nævnt – *Pashur*, der er navnet på flere jødiske ypperstepræster (se Ewalds bibelkonkordans).

Underskrift: Sic ... mundi] således forgår alverdens herlighed (Bevingede Ord, 5. udg. (1958), p. 836). – *Qvi ... cadat*] jf. 1. Kor. X,12: Ita que qui se existimat stare videat ne cadat, der i den da. bibeloversættelse af 1647 gengives: Derfor: Hvo som siunis at staa/see sig til/hand icke falder.

Opblæste Gloser merkes let

Overvejelser over barokbegrebet omkring
Tøger Reenbergs *Ars poetica*

Af Frederik Stjernfelt

»Barokken«

Begrebet om en litterær periode fra ca. 1600-1750 benævnt »barokken« er en bemærkelsesværdig størrelse. Det er et ærkeeksempel på ustabiliteten i litteraturvidenskabens begreber: ingen litteraturhistorie kan skrives uden anvendelse af begrebet, og dog gives der ejheller nogen blot tilnærmelsesvis exakt bestemmelse af det. Midt mellem en rent stilistisk anvendelse (barokken som et principielt evigt sæt stiltræk) og en ren periode-anvendelse (barokken brugt rent ydre, deskriptivt om den nævnte periode mellem senrenæssance og nyklassik) ligger det som et ustabil symptom på dén videnskab, der tager det i anvendelse: er dén synkron, strukturbaseret, som den første brug af ordet lader ane – eller er den historisk, som den anden lader formode?

Det er selvfølgelig nærliggende at søge at opløse paradoxet ved hjælp af det romantiske trick, det er at lade begge begrebets sider smelte sammen i ideen om en *stilhistorie*, en verdensomspændende fortælling, hvori de enkelte stilarter optræder som aktanter, der afløser og bekrieger hinanden ifølge en logik, der fører til større indsigt og sensibilitet, evt. med karakteristiske bagslag, – men spørgsmålet henstår da stadig, hvad *motoren* skulle være i en sådan historie: stilen *selv* – og hvordan i alverden det? – eller noget bagvedliggende? – hvilket blot igen ville give den rene historie overvægt.

Lad os for at komme nærmere ind på problemet betragte, hvorledes forskellige litteraturhistorikere pejler sig ind på begrebet.

Den nyudgivne *Dansk Litteraturhistorie* er i det mindste klar over problemet, kan man sige. Med sine socialhistoriske grundaxiomer må den se det stilistiske niveau *afledt* af et mere væsentligt historisk niveau, som det da gælder om at fremstille. Problemet søges således her løst ved simpelt hen at *undgå* de traditionelle stilistiske bestemmelser og lade socialhistorien alene bære byrden: intet kapitel eller afsnit oplyser om begrebet *barok*, der i stedet søges erstattet af termini som »enevælde«, »reformpoesi«, »lejlighedsdigtning«, »embedsmandskultur«

etc.; dvs. frem for at fokusere på stilen trækkes her digtningens politiske kontekst og dens funktioner heri frem. At problemet herved på ingen måde løses, afslører et opslag i værkets eget register under ordene »barok« og »barokdigtning«, der leverer ialt ikke mindre end 44 opslag alene hvad værkets bd. III (1620-1746) angår. Hvad der ikke må udstilles på overskriftniveau ligger således gemt i tekstens beskrivelse af de enkelte værker, hvor det pludselig viser sig, at de socialfunktionelle kategorier ikke længere er tilstrækkelige:

»Det er barokken snarere end den franske forfatters [Scarrons] fortælleform, han er inspireret af.« (310).

hedder det f.eks. om Povl Pedersen Philedor; hos Elias Naur fremholdes hans

»... barokke stiliseringskunst« (308)

ligesom det om Jørgen Sorterup kan hedde, at

»Metaforerne og symbolerne er helt i den barokale (!) stil.« (372).

Problemet er nu blot, at man ikke længere overhovedet har noget begreb om, hvad dette »barokke« eller »barokale« er, bortset fra henvisninger til påvirkninger fra de tyske schlesiske skoler og Nürnbergskolen osv. – hvilket jo heller intet rent stilistisk forklarer, ligesom en sådan inspirations-tese vel heller ikke kan være acceptabel for den socialhistoriske vilje i værket.

Det problem, som *Dansk Litteraturhistorie* så tydeligt føler, men ikke formår at løse, er naturligvis også, at *barok* brugt om litteratur er *eftertidens* begreb. Det bruges tidligt om periodens arkitektur, men først sidst i det 19. årh. vandt begrebet hævd som litteraturhistorisk begreb med tyskeren Heinrich Wölfflins *Renaissance und Barock* (1888). At barok etymologiseres til ital. *barocco* efter lat. *veruccu* – en uregelmæssig perle, og således angiver noget asymmetrisk, irregulært og uforudsigeligt i stilen, siger intet om selvforståelsen hos periodens forfattere, der tværtom – sic – anså netop denne stil for den mest poetisk kraftfulde og beskrivende. Den anden gængse etymologi, der fører begrebet tilbage til en bestemt negativ og tvingende slutningsmo-

dus i skolastisk logik, falder således heller ikke tilbage på opfattelsen hos periodens skribenter og læsere eller selve de barokke teksters egen-skaber; selve periodiseringen er en senere kritiks værk. Spørgsmålet er da, om dén stilistiske enhed, som eftertiden har følt så tydeligt, at den har kaldt på en navngivning som periode, overhovedet har noget på sig: de digtere – også på dansk grund – vi kender som barokke, var på ingen måde enige og lå i store stilistiske fejder indbyrdes.

De litteraturhistorikere, der ikke som *Dansk Litteraturhistorie* har forsøgt at socialhistorisere sig ud af stilproblemet, må da vælge en anden fremgangsmåde for at forsøge at begribe denne enhed, der synes os så tydelig. Det er ikke for meget sagt, at det her er gennemgående, at litteraturhistorikeren stillet over for det svære problem, det er at beskrive eller definere barokken, *selv* på overraskende vis må kaste sig ud i den barokke stil: pludselig afbrydes den sobre, videnskabelige prosa gang på gang af ophobninger af stærke adjektiver og mærkelige metaforer. Exemplerne herpå er legio; Carl S. Petersen i *Illustreret Dansk Litteraturhistorie* udgør et storslået sådant:

»... den nye Æsthetik, der ser Poesiens Formaal i at forbløffe Læseren, sætte hans Følelse og Fantasi i den hæftigste Bevægelse gennem det rørende, det rystende eller det sanselige, og som til dette Brug udspekulerer en Stil, der kan forceres op til de mest svimlende Højder med spidsfindige Aandrigheder, Ordspil, Metaforer, Hyperbler og Antiteser, saa man har Fornemmelsen af, at det mere er Kunststykket end Kunsten selv, der lægges Vægt paa.« (937).

Men også Billeskov Jansen i *Politikens Litteraturhistorie* følger godt med:

»... en storslået billed- og figurstil, en digtekunst, der hænningssløst spillede på ekstreme modsætninger, og som i vælde og pragtglæde ikke gav barokarkitekturen noget efter. (...) overdreven smiger og bombastisk patos.« (223).

Litteraturhistorikerne går selv barok og vælter sig i extreme adjektiver og antiteser, når de skal beskrive det barokke – men overalt aner man en *afstandtagende* tone: den beskrevne stil er altid for konstrueret («udspekuleret», »spidsfindig«; Petersen) og overskrider visse ikke

nærmere bestemte grænser («overdreven», »hæmningsløs«; Billeskov). Det interessante er her, at det ikke er en *bestemt brug* af barokken, der åles; det er selve stilarten *som sådan*, f.eks. Billeskov i kritikken af Elias Naur, hvis værker er

»... skæmmet af forfatterens umådeholdne given sig hen i barokkens voldsomme stiloverdrivelse.« (233).

Tilsvarende sager finder vi i et af det tidligste danske barokstudier, Vald. Vedels bog om spansk og italiensk barok; her hedder det – idet vi koncentrerer os om adjektiverne:

»anspændt og demonstrativt« (15)

»et hoverende Overmod, en pralende Triumf, og ogsaa (...) noget uholdbart, usolidt, noget forløjet, forlorent ...« (15)

»udpolstret«, »svulstigt«, »skrattende« (16)

»brutal Pathos«, »mørk Fantasi« (24)

Mere stilistisk præcist – både hvad angår den stilistiske karakteristik og den egne stil – bliver det, når Vedel skal karakterisere de spanske og italienske mestre; om gongorismen hedder det således, at

»... Koncepterne [er] dobbelt sindrig udpekulerede, Metaforerne metaforiserede i 2den Potens, Hyperblerne vildere extravagerende, og den hele Kunststil bygget tungere, stærkere, dunklere end nogensinde før kendt.« (415).

medens det om marinismen bemærkes, at det er ved

»... den barokke Sammenkobling af det fjærnest og mest uensartede og ved Forbindelsestraadens Tyndhed, at »la vivezze d'ingegno« brillerer. (...) Det lette og fine bliver voldelig knyttet til tunge, stærke Billeder (...) Saa søgte de er, kan Lignelserne være slaaende nok.« (353).

Er stilen antitetisk, må man sandelig sige, at dens virkning på fortolkerne ikke er det mindre: det hele er voldeligt og dog hårt trukket, søgt og dog slående, dunkelt og dog stærkt, udpekuleret og dog rystende på én gang.

Hvorledes dette kan gå til, kan man måske få et vink om hos Petersen, hvor det om Naur hedder:

»Han er Barokpoet af reneste Vand, sikkert den mest typiske i sin Tids Danmark. Vi saa hos Bording Barokkens første Spirer, hos Kingo dens udfoldede Blomster, men hos Naur er det dens overmodne Frugter, der præsenteres i fulde Skaaler.« (975).

Dén tredeling (præ-, høj-, senbarok), der efter Ejnar Thomsens barokstudie fra 1935 er blevet gængs i dansk barokforskning, foregribes her i en organisk, romantisk vækstmetafor. Barokken er en organisme, der spirer, vokser og dør; det iøjnefaldende er imidlertid, at det udfoldede blomsterstadium, der sædvanligvis er dét, der repræsenterer tingenes fulde tilsynekomst, her overgås i autenticitet af *overmodnings*-stadiet: det mest typiske, barokken af reneste Vand, er dén, der allerede er ved at dø! Det er i en sådan narrativ myte, vi skal søge litteraternes barokke væmmelse ved barokken: i sin egentlige, rene form er den allerede død; barokken er i sig selv *for meget!*

Hvorledes kan dette gå til? Vi skal forsøge at sondere dette spørgsmål ved at bese Tøger Reenbergs interessante brydningsværk: endnu stående i barokken foretager han et franskinspireret, nyklassicistisk opgør med den danske barokstil – i det omfang man overhovedet kan sige, der har fandtes nogen sådant samlet inden dette opgør. Fra Reenberg og frem er fordømmelsen af dét, der først herefter kunne tænkes som en periode og en stil, gennemgående og genfindes hos alle de citerede litteraturhistorikere. Hvorledes argumenterer Reenberg mod barokpoetikken, og hvor barok er han egentlig selv, sammenlignet med den barok han forsøger at skrive sig ud af og dermed samtidig kommer til at definere?

Ud fra sådanne spørgsmål vil vi forsøge at fokusere på, hvad et begreb som »dansk barokpoesi« overhovedet vil sige. Har barokken altid været *for meget?*

Reenbergs poetik

At periodens poeter ikke forstod sig selv som barokke, indebærer ikke, at de ikke besad nogen kritisk selvforståelse. Tværtom repræsenterer perioden den første danske kunstpoesi overhovedet – i den forstand, at det er den første danske poesi, der reflekterer over sin egen æstetiske status.¹ Det er et særegent fænomen, at de afgørende impulser til denne

udvikling af dansk som kunstsprog kommer udenlands fra, som følge af senrenæssancens mistro til folkeversemålene og applikationen af den i renæssancen genopdagede antikke metrik på folkesprogene. I Danmark førte dette problem – antikt metrum og dansk sprog – til en debat først og midt i 1600-tallet. Som de øvrige germanske sprog kunne dansk ikke uden videre overtage de klassiske hexametre og nyklassiske alexandrinere m.fl., fordi de byggede på græskens og latinens sondring mellem lange og korte vokaler – en skelnen der ikke i de germanske sprog nyder status af distinktivt træk. Efter flere omhyggelige men forgæves forsøg på at danisere den antikke kvantitetsmetrik kom accentprincippet, der i en modificering af folkeversemålenes opbygning på betonede stavelser omfortolker skellet mellem lang og kort stavelse til et skel mellem betonet og ubetonet stavelse, til at ligge fast som grundlag for tilegnelsen af de antikke metre på dansk grund. Med Arreboes kæmpeværk *Hexaëmeron*, der gendigter skabelsesberetningen, fra 30rne (dog først trykt 1661) var startskuddet givet til det følgende århundredes udforskning af dansk som kunstsprog. Også til de stilistiske sider heraf gav udlandet inspiration, således som nævnt især de tyske såkaldt schlesiske skoler og Nürnbergs skolen, og heraf udsprang dén selvstændiggørelse af poesien fra de klassiske forbilleder – omend endnu opbygget af disses elementer – som eftertiden dømte »barok«. Overfor en 'moderat' linje fra Anders Bording til Reenberg skelner man sædvanligvis en mere konsekvent barok med hovednavne som Arreboe, Kingo, Elias Naur, Povl Pedersen Philedor, Jørgen Sorterup.

Det er denne – endnu udøbte – barok, Tøger Reenberg i den første danske litterære satire *Forsamling paa Parnasso* holder opgør med i ca. 1699, og det er over for den han i 1701 formulerer sin alternative, nyklassicistiske poetik i *Ars poetica*.² Lad os bese disse i mere end én forstand skelsættende tekster.

Satiren *Forsamling paa Parnasso*³ er Reenbergs dom over en serie samtidige skribenter. Stilistisk er den formet som en hyldest til afdøde Bording:

»Siig, gode *Bording!* siig mig dog:/Hvo lærte dig at skrive?/At spende hvert et Ord i Aag,/Til Riim det skulde blive?« (1-4)

idet Reenberg i kontrastiv beskedenhed – og jo i øvrigt i modstrid med verset selv – anfører sin egen ringhed som middelmådig efterligner:

»Jeg svær dig paa, jeg neppe veed/To Riim at sammenklinke,«
(17-8).

Dog forhindrer denne beskedenhed ham ikke i at dømmе skarpt om tendenser i den samtidige poesi, f.eks. lejlighedsdigtningen, der for rimets skyld er ligeglad med sammenhæng og konsekvens. En hel lille poetik er indeholdt i denne kritik; f.eks. tillempningen af ord, så de passer til metret fordømmes:

»Et lumpen *e* kand volde tit,/Man gandske Verset slipper:/Men see! Den gode Mand i sit/Det rodden *e* beklipper./Og, fattes dig en Stavelse;/Giør Ordet til *pluralis*:/Enhver sig lidet kan forse: /Et skrives, andet tales./Sæt *Nomen* her, sæt *Verbum* der,/Ey skøtte, hvor du flytter;/Du strax Poet og Riimer er,/Og idel Vers udspytter./Vort *A-B* det er jo saa riigt,/Dermed du *Phæbus* tvinger, (...)« (85-96).

Idealet synes at være det *talesprogsnære* vers, idet al kunstfærdighed på skriftens niveau restløst fordømmes som resultat af dårlig verskunst (man tilsliber ord, ændrer deres grammatiske form, ændrer syntaxen – alt så et »et skrives, andet tales«). Dén poet, der bedriver sådan poesi, belæres:

»Dit vers er Lapperie og Drek,/Og Riimeren en Drømmer,«
(102-3).

Bortset fra at den tiltalte i disse to vers for Reenberg selv er syntaktisk ustabil og smutter fra anden til tredje person, antyder de også, at en sådan skriftnær og talefjern poet er *drømmer*, dvs. han antages, hvad poesiens *indhold* angår, at afvige fra dén realitet, der er tæt forbundet med talesproget. For at undgå disse fælder og nå Parnassi top må poeten ikke lade sig smigre af ukyndige, f.eks. kvinder; han må besinde sig på overmåde flid og endelig besidde naturens gave. Denne indledende del af digtet slutter med en bemærkelsesværdig allegori om resultatet, hvis man skulle forsøge sig udi kunsten uden denne begavelse:

»Det gaaer dig, som det Sneglen gik,/Der Bierget vilde stige./Og overkige Verdens Skik,/Om hun vel havde Liige:/Hun skiød sig frem, sig slæbte fort;/Men, da hun saae tilbage,/Den Vey var kort, hun havde gjort/Med vel saa stor Umage./Hun strax

paafandt et andet Spil:/Bad Ørnen vilde føre/Sig udi Luften, der
hun vil/Al Verden overhøre./Det skeede saa. Men, der hun
kom/I Veiret og det Høye,/Bad Ørnen hende see sig om,/Og
alting grandske nøye;/Men, i det samme, falskelig/Han slap, lod
Sneglen dratte:/Hun faldt, blev gruttet jammerlig,/Sit arme Liv
tilsatte.« (141-60).

Hvem poetens ørn er i allegorien, er ikke ganske klart; det er sagtens den falske inspiration, der griber den ikke så flot begavede? Det barokke billede er ikke entydigt, og kun allegoriens dødelige udgang gør det tydeligt, at talentløse poeter nok gør klogest i at tie.

Herefter følger satirens berømte hoveddel; fortælleren falder i søvn og drømmer, at Bording indkalder ham til digter-konkurrence i anledning af en ledig plads paa Parnasso. Han overværer da et dommerteam bestående af de antikke poesi-emblemer Phæbus og Pallas vurdere en række større og mindre danske skønånders digteriske produktion. I rækkefølge Claus Andersson Trundhiemb (der skrev et *Heptaëmeron* som follow-up til Arreboe), lejlighedsdigteren Claus Hansen Bang, Mads Pedersen Rostock (forfatter af et da utrykt værk om Ribe), Dorothea Engelbrechtsdatter (*Sang-Offer, Taare-Offer*), Jacob Worm, kendt for sine satirer, der skaffede ham landsforvisning til Tranquebar, Mads Thrane (*Den christelige Pillegrims første Journal og Reisebog*). Alle optræder unavngivet, men efter alt at dømme let genkendeligt i digtet, og alle formenes de plads paa Parnasso i grovere eller mildere kritik. Til sidst tillades *Kingo* adgang, omend ikke uden et mindre hib:

»Du dine Riim skal lade gaae/Vel ofte giennem Sigte« (435-6).

Efter den afsluttede drøm gør Reenberg sig nogle overvejelser over det betimelige i overhovedet at forfatte noget sådant, men forsvarer det ved at skelne et rent æstetisk debatniveau fra øvrige æresfejder. Skulle nogen forsvarer en angreben poets ære, er svaret:

»Men hør! Hvad kommer det herved?/Du hannem Titel giver/
Af Fromhed, Dyd og AErighed;/Vel an! Jeg underskriver./
Men, siger du: Han er Poet,/Og høyt paa Bierget klyver;/Jeg
skal standhaftig negte det,/Tør svære paa, du lyver.« (457-64).

Hermed udskilles der et rent æstetisk-litterært debatniveau, og det er på dette niveau Reenberg slutter med i et foregribende forsvar for sin

egen tekst at skelne digter og kritikere som kniv og slibesten, hvor denne sidste

»(...) giver Jernet Odd og Egg,/og selv dog intet skiærer.« (471-2).

De angrebne digtere angribes således principielt på dette æstetiske niveau, hvor man kan tillade sig at klandre andre for noget, man ikke nødvendigvis kan udføre selv, fordi man er fælles om en sag, hvor rent håndværksmæssige dyder afgør målestokken, jvf. slibestensmetaforen. Satirens gennemgående forståelse af dette æstetiske ligger således i *kompetencens* register: æstetikken er simpelt hen et håndværksmæssigt spørgsmål om at overholde de regler, vi tidligere refererede. Trundhiemb får at vide, at »hans Riim er tvunget« (219); Hansen Bang at hans hjerne »... ey/Er skabt til Riim at finde.« (232). Rostock får at vide, at hans vers er »uden Artighed« (255), men at han dog med tiden vil kunne få plads på bjerget, omend endnu ingen krans:

»Ney! svarte Phœbus: Skulde man/Saaledes Krandsen give;/
Hvert Laurbær-Træ paa dette Land/Pilskalled maatte blive.«
(249-52).

Engelbrechtsdotter roses som Poetinde (286), men får på puklen for »Selvgiorte Danske Gloser.«, der sandsynligvis blot er norvagismer, Reenberg ikke har forstået; ligesom hun giver anledning til den berømte advarsel til kvindekønnet generelt mod at digte. Worm gives værste bedømmelse af alle (»Fortient at miste Liv og Alt« (351)) i tilslutning til enevældens landsforvisning af ham; han afskrives uden æstetisk argumentation som »galind Mand« (358). Thranes krav på Sehested, Syv og Torkildsens pladser paa Parnasso afvises med den eneste indholdsmæssige æstetiske kritik i digtet

»Og ey kand nogen i din Digt/Den Geist og Andagt finde,/Som
burde sees i Aandeligt,/For Salighed at vinde« (385-8).

Den reenbergske æstetik er således i digtet frem for alt *teknisk*: det drejer sig om, er at blive »Mester-Riimer« (440) og dette ved overholdelse af talesprogsnærhed uden at modificere ord (man må her tilgive, at han f.eks. selv opererer med to metriske versioner af »Arreboe«,

hvor det nu er belejligt: »Aröboe« (177) og »Arboe« (202)), forandre syntax eller på anden måde lade skriftens muligheder få for frit spil. Ideologisk drejer det sig om at tilstræbe den rette »Geist og Andagt« (386), dvs. et kristent rammeimperativ, og øjensynlig ikke drive satire for langt ud, jvf. Worm.

Vi vender tilbage til sider af Reenbergs egen stilistik i digtet; lad os forinden bese, hvorledes denne embryonale æstetik i anderledes orkestreret form udfoldes i hovedværket *Ars poetica*.

At en af Reenbergs præcisioner af sin poetik i *Ars poetica*⁴ lyder:

»Vær kort, dog klar og tydelig,/Ey Fylde-Kalk indflikke.« (580-1)

tror man næppe, når man præsenteres for dette over 1700 linjer lange læredigt fuld af gentagelser, mærkelige metaforer og besynderlige digressioner. Digtet er groft gennemgået disponeret som følger

Stilistisk vejledning 1-96

Inspirationen fra antikken 97-228

Kritik af samtidens opdragelse og pengedyrkelse 229-312

Ny stilistisk vejledning 313-452

Forsvar for fremmedord 453-504

Forsvar for brug af antikke emblemer 505-556

Ny stilvejledning 557-604

Kritik af opskruet stil 605-628

Jævnføring af genre og formål med tekst 629-656

Vejledning i antikisering 657-820

Poesihistorie fra tidernes morgen 821-864 (-1672)

Forsvar for satiren som genre 865-932

Vejledning i at skrive for teatret: tragedien 933-1018

komedien 1019-1100

generelt 1101-1248

Videreførelse af poesihistorien 1249-1444

(grækere, skyther, tyskere og især Oldnorden (»gothor«))

Ny vejledning ud fra den »gothiske« arv 1445-1570

Kritik af den aktuelle situation og sluttelig vejledning 1571-1672

Afsluttende selvkritik og kongerøgelse 1673-1712

– og selvlegitimation 1712-1732.

Som man ser, er det gennemgående en normativ vejledning for digtning, der så søger ud i historiske digressioner for at begrunde og exemplificere de poetiske råd.

Anledningen er tydeligvis den aktuelt pauvre situation, som den lange indlagte poesihistorie sluttelig fører frem til:

»Vi have kuns een *Arebo*,/Og, siden *Bording* døde,/Er Sædet efter disse To/Paa Bierget blevet øde.« (1577-80)

i en fortsættelse af allegorien fra *Parnasso*. Man ser, at det er den mellemliggende digtning, de øde sæders periode, der herved – unavngivet – må holde for som læredigtets modtager. Dét program, der heri opridses er velkendt for sit nære slægtskab med fransk nyklassicisme, især Boileau, som digtet direkte parafraserer. Denne evidens skal imidlertid ikke forhindre os i at bese det nærmere.

Antikiseringen, der er så gennemgående i digtet, er naturligvis *lieu commun* fra senrenæssancen gennem barokken og frem og derfor ikke specielt nyklassicistisk. Det er derimod poetikkens *stil- og sprogpuristiske* elementer og det stærke behov for en ideologisk legitimering af poesien. Umiddelbart forekommer purismen ikke stram – f.eks. argumenteres der mod en kristen kritik for brug af antikken på typisk barokvis som rene emblemer:

»Endeel, jeg veed, er af det Sind,/De strengelig forbyde/At føre *Juno*, *Pallas* ind,/Med dennem Verset pryde;/Men jeg er ikke saa bigot,/Jeg skulde mig indbilde/Min Daab dermed at gjøre Spot,/Min Christendom at spilde.« (505-12).

»Ved Godhed tegnes *Jupiter*,/*Mercurius* forstandig,/Minerva klog, *Apollo* lærd,/Den stolte *Mars* er mandig./Hvert Element en Guddom faaer ...« (713-17).

De antikke elementer er explicit kun en pryd for verset og en ornamenterende arv fra de stilistisk overlegne oldtidspoeter; de fraskrives således ideologisk indhold. Dog har de føltes truende, fsv. kristendommen holdes i hævd og antikiseringen forvises fra visse høje emner

»Men, er min Sang om Gud og Mand,/Bort *Jupiter* og *Venus!*« (533-4).

Man aner her en indre modsætning i poetikken mellem dén forfaldshistorie, der bliver poesien til del: fra græsk-latinsk-nordiske højder over kæmpeviser og en periode med poetisk inkompetence til det mangelmærkede nu, overfor kristendommens opstigningsfortælling. Reenberg udfolder dog ikke denne modsætning mere end vi allerede har anført, og hans tolerance skyldes her, at hans purisme ikke finder sine rødder inden for nogen af disse to store fortællinger, men snarere i den spirende oplysnings fornuftsdyrkelse. Det er da også dén, der lader ham være tolerant på fremmedordenes felt med en kritik af nationalpurisme, der endnu i dag kan virke aktuel:

»Et Vers jeg ey fordømme kand,/Hvor stundom sees en Glo-
se,/Der ey saa just fra Konning *Dan*/Af Borgerskab kand rose.«
(453-6).

Således har hans purisme på fornuftens vegne andre mål end antikfernis og udanskhed. Den er helt gennemgående i poetikkens vejledningsafsnit, således helt fra start:

»Vor Stil maa være jævn og slet,/Og stedse bør at blive/Sig liig;
men rettet efter det,/hvorom vi Verset skrive./En ziirlig Skik,
med Fynd og Klem,/Hvor alle Parter falde/Udi sin Orden ange-
nem,/Proportion vi kalde./Naturen best udviiser det:/Hvor vi os
heden vende,/Vi Skaberens Fuldkommenhed/I Kreaturet kien-
de.« (33-44).

Stilen skal på en eller anden måde *mime emnet*; hertil kommer en hentydning til korrekt morfologi og syntax («partes orationes»), der metaforiseres i et organisk billede: sætningen skal modelleres efter naturens enhed. Denne er karakteriseret ved »middelmådighed« i positiv forstand:

»Og lykkelig han siges bør,/Det Maaden veed at ramme:/For
lidet og for meget gjør/Det beste tit til Skamme./Med denne
Stierne findes saa:/En Feil vi ville hindre,/En anden derimod
begaae,/Der synes ikke mindre.« (50-6),

– forsøger man således at kompensere for én fejl for at ramme naturens

middelvej, begår man blot en anden: korthed fører til gådefuldhed, klarhed til kedsommelighed, stilistisk opgejlethed til tomhed og af-dæmpethed til klangløshed, berettes der herefter i fire desillusionerede eksempler. Hvorfor da overhovedet skrive, jo, fordi man med en metafor, der er den mest opskruede barok værdig har en »(...) Riime-Byld,/Der stedse kløer og kriller.« (87-8) – og det er overfor dette problem: den påtrængende poesitrang, der ikke kan finde sin naturlige udløsning, at man må henvende sig til de antikke mestre, hvoraf vi kun er »Copiister« (224). Deres stil lærer os, at metrum og rim må underordnes *fornuften*:

»Et Vers, som skrevet er i Hast,/Fornuften gjerne støder,/Den jeg dog stedse, hvad jeg gjør,/For Rettesnor skal have;/Hun Mester er, og Riimet bør/At følge som en Slave:« (367-72)

Hertil behøves »Fliid og Konst« (361), men også *inspiration*:

»Og viid, du intet artigt gjør/Før Geisten dig er reede,« (349-50).

Denne fornuft er således i sig selv et kompromis mellem en mimetisk naturpoetik, en arbejds-poetik, der peger over mod videnskab og en genipoetik fra den italienske barok og tyskerskolerne, der peger fremad mod romantikken. Det er således lidt ideologisk uigennemsigtigt, hvad det er, der skal grunde dén fornuft, der skal vejlede rim- og billeddannelsen: natur, arbejde og inspiration er alle på færde – for slet ikke at tale om den stærke binding til den antikke tradition! Mod slutningen resumeres dette egentlig kaotiske grundlag for Reenbergs nyklassik:

»(...) Thi den, som Vi, kom nøgen ud,/Maa klædes og stafferes,/Ved flittig Læsning, Hovedbrud,/Arbeydes, udstuderes./Naturen, Læsning, Øvelse,/Skal os Poeten mage:/Men, mangler Et af disse Tre,/Troe mig, du staaer tilbage.« (1593-1600).

Argumenteres der således ud fra et yderst blandet sæt af idéhistoriske evergreens for en fornuftig versekunst, må man også tilføje et pragmatisk argument: *kommunikationen* – man skal indrette sin tale på modtageren og det omtalte emne. Her indoptages i kimform de franske gen-reteorier:

»Din Tale lempes efter det,/Du handle vil og skrive:/Jeg med en Bonde snakker plat,/Med den, som mig befaler,/Jeg veyer Ord, og alt er sat/Paa Skruer, hvad jeg taler.« (631-6).

Ud fra en sådan relativistisk poetik kan man således ikke fortænke Reenberg i selv at bevare den komplicerede barokstil i egne lejlighedsdigte; alligevel er det dén, hele det poetiske apparat tjener til at inddæmme. For hvorfor oprulle hele denne komplicerede metapoetiske argumentation, hvis det ikke var for at beherske et område, at forhindre en poetisk tendens, der bedømmes farlig? Man vil have bemærket, at vi i det foregående har gjort os muntre over, at Reenberg ikke selv ganske formår at overholde de anvisninger, han afstikker. Dette ikke være gjort af blot nid: ha! han kan ikke selv, hvad han pålægger andre – men for at påpege, at der heri må ligge et *symptom*: var det så gennemgående af vejledende grunde direktiverne gaves, kunne Reenberg sikkert selv efterkomme dem. At han ikke formår det, peger på, at de snarere har til formål at uddrive en eksisterende fjende, der også huserer i hans *egen* tekst – men hvilken?

Parnassets sæder har stået tomme siden Arreboes og Bordings død; man aner således at de tomme sæders spøgelse præcis er den mellemliggende periodes højbarok, der dog kun et enkelt sted i digtet trækkes direkte frem til den »gennemhegling« (422), Reenberg anbefaler:

»Endeel, vi finde, plaget er/Med særlige Capricer,/Særdeles unge Mennisker,/Naar Blodet dennem hidser:/De, for at viise stor Talent,/Og Stiilen høyt at bringe,/Forkaste det, som er gemeent,/Sig høyre ville svinge;/Udspidse Hiernen, tvinge Ord,/Udgrunde dybe Klygter,/Saa høyt, at ingen det forstaaer,/Ey den som Verset digter:/At give Verset Art og Skik,/Tre Ord de sammenknibe;/Men gaaer dem, som det Hunden gik,/Der Skyggen vilde gribe./Thi saadant ingensteds har hiem;/Alt hvad som ikke smager/Af sund Forstand, af Fynd og Klem,/En sindig Læser vrager.« (605-24).

Man ser, at det er anderledes farlige fjender der her er tale om end de blot håndværksmæssigt svage; der er næsten en tone af Peter Poulsen læsende modernisme hér. Det er denne klassicistiske fornufts afvisning af det der senere skulle blive kendt som de barokke excesser, der her første gang finder udtryk i den danske litteratur; den skulle forbavsende hurtigt blive enerådende og er det endnu i dag. Afvisningen begrun-

des med hensynet til læseren og den sunde forstand, ligesom stildyrkelsen dels patologiseres («Capricer»), dels affejes som en poetikkens børnesygdom, der rammer ynglinge. Højdemetaforikken fra *Parnasso* videreføres hér: man kan komme så højt op – og udgrunde så dybt – at ingen det forstaaer. Det er en skriftens luftige exces over for forståelsens middelvej, en stilens rendyrkelse over for forstandens kommunikation, en lidenskabens (det hidsige blod) over for besindighedens (den sindige læser) poetik. Dén liberalisme over for de nationale purister, der luftedes, modificeres her på det retoriske niveau («... ingensteds *har hiem*»), hvilket gentages lidt senere, hvor den »høytalende Pen« (hvad i øvrigt her med det rodne *e*, Reenberg?) tillades på et begrænset område: kun i genrer som heltekvad, hvor stil og formål mødes:

»Ja! Her du kanst behagelig,/Foruden at opskiære,/Af mindste Flue, liden Myg,/En Elephant formere:/Dog at det uden *Vanitet*/Sig frem for Øyet stiller,/Opblæste Gloser merkes let,/Og ligne Daarens Griller./Hvad affecteret kommer frem,/Det stinker, viiser gjerne/En Geist, der ingensteds har hiem,/Og alt for flygtig Hierne.« (645-56).

Den tilladelse til stilistisk Schwung, der gaves i tilfælde med tilpas højt emne («Alt hvad Veltalenhed formaacr,/Hvad Hierne kand udfinde,/Skal yttre sig ...») indskrænkes i selvsamme bevægelse. Med Erasmi metafor med myggen og elefanten er vi straks tilbage i affekterede, opblæste, stinkende dåregriller, der intetsteds har hjemme. Over for denne hjemløshed i de tynde luftlag højt over *Parnasso* er det da at antikken og hele digtets anden halvdel trækkes ind som pædagogisk modvægt: Reenberg får brug for den poetiske forfaldshistorie – og dens kristne medspiller – for at forklare og hele dette uheldsvangre hul i fornuften, denne veltalende vaklen i versets sindigt-forstandige fynd og klem. Det fortolkes med forfaldshistorien simpelt hen som et resultat af *dårlig poetik* (dvs. ikke af en *anden* poetik), det er et output af middelalderens mørkeæra, («*Parnassus* da med Stormer-Magt/Indtaget blev, og øde;« (1489-90)) at den nutidige poetiske læremester beklagende må konstatere:

»Jeg taler om, hvad burde skee,/Men faa, desværre! gjøre;« (1571-2).

Men hvad er det for en barok Reenberg er så opsat på at uddrive med sin poetik: ordenes sammenkniben – dvs. højbarokkens tendens til sammensætning af ord, der ikke i talen var ét – stilens irrelevans i forhold til emnet, forkert brug af antikken, skriftens fjernhed fra talen, umiddelbar uforståelighed, affekterethed, oppustethed. Lad os inden vi ser nærmere på, med hvilke metaforer Reenberg selv søger at udgrænse denne giftige sprogbrug, se på hvorledes barokkens pøcsi er søgt tænkt uden for den gængse klassicistiske afvisning.

Allegoriens teori

Walter Benjamin gør sig i sin afhandling om det tyske sørgespil *Ursprung des deutschen Trauerspiels* fra midt i 20'erne overvejelser over, hvad der karakteriserer det der på det tidspunkt allerede var litteraturhistorisk arkiveret som *barok*. Benjamin konstaterer de romantiske poetikers fokusering på *symbolet* som kunstens centrale karakteristikon og forsøger bagom denne opfattelses historiske overvægt at rehabilitere begrebet om *allegori*, der heri altid blot ses som en skygge, en mindreværdig trope, der kun er egnet til at kontrastere det egentlig kunstneriske symbol. I symbolet ser romantikken ideens inkarnation i et øjeblikkeligt nærvær; allegorien er heroverfor uegentlig, fordi den er koderet, tidslig udstrakt, konventionelt aflæselig:

»Während im Symbol mit der Verklärung des Unterganges das transfigurierte Antlitz der Natur im Lichte der Erlösung flüchtig sich offenbart, liegt in der Allegorie die facies hippocratica der Geschichte als erstarrte Urlandschaft dem Betrachter vor Augen. Die Geschichte in allem was sie Unzeitiges, Leidvolles, Verfehltes von Beginn an hat, prägt sich in einem Antlitz – nein in einem Totenkopfe aus. (...) Das ist der Kern der allegorischen Betrachtung, der barocken, weltlichen Exposition der Geschichte als 'Leidensgeschichte der Welt; bedeutend ist sie nur in den Stationen ihres Verfalls. Soviel Bedeutung, soviel Todverfallenheit, weil am tiefsten der Tod die zackige Demarkationslinie zwischen Physis und Bedeutung eingräbt.« (182-3).

Hvad Benjamin her i sin typisk kryptiske prosa midt mellem komprimeret tysk senidealisme og en art »præsemiotik« udtrykker, er, at den barokke allegori er noget ganske andet end den middelalderlige allego-

ris umiddelbart entydige oversættelse af et abstrakt begreb med et konkret – som f.eks. i de antikke emblemer, som Reenberg anbefaler. Allegorien henter sit billedmateriale i en bagvedliggende narration, der tvinger billedet – der således er uden kunstnerisk frihed – og den gør det specielt med døden, forfaldet, fiaskoen, sorgen som indhold. Denne indbyggede destruktivitet i allegorien – som man ikke skulle forvente i en trope, definitionen på hvilken præcis skulle være rent formel, indholdsløs – hidrører fra dens forudsætning i en narration, der pr. definition er forandringens, undergangens, udskiftningens tekstlige mulighed. Allegorien i dens barokke form åbenbarer således for Benjamin en forfærdende *arbitraritet* – som man med semiotisk bagklogskab kan sige er en uudryddelig væsenssegenskab, omend ikke udtømmende, ved al tegngivning:

»Jede Person, jedweddes Ding, jedes Verhältnis kann ein beliebiges anderes bedeuten. Diese Möglichkeit spricht der profanen Welt ein vernichtendes doch gerechtes Urteil: sie wird gekennzeichnet als eine Welt, in der es aufs Detail so streng nicht ankommt.« (193).

Men det indebærer samtidig, at selve tegnfunktionen helliggør visse detaljer, nemlig dem, der får status som signifikante:

»Doch wird, und dem zumal, dem allegorische Schriftexegese gegenwärtig ist, ganz unverkennbar, daß jene Requisiten des Bedeutens alle mit eben ihrem Weisen auf ein anderes eine Mächtigkeit gewinnen, die den profanen Dingen inkommensurabel sie erscheinen läßt und sie in eine höhere Ebene hebt, ja heiligen kann.« (193).

Men dermed helliggøres visse betydende *komplexer*, hele samlinger af helliggjorte genstande i tegnfunktion:

»Will die Schrift sich ihres sakralen Charakters versichern – immer wieder wird der Konflikt von sakraler Geltung und profaner Verständlichkeit sie betreffen –, so drängt sie zu Komplexen, zur Hieroglyphik.« (194).

Det er sådanne helheder, barokken konstruerer ud af de antikke frag-

menter, den behandler »ohne strenge Vorstellung eines Ziels« (198) og det er denne fragmentering, arbitrarisering af de indgående elementer, der på indholdsplanet giver barokken dens karakter af »Überreife und Verfall ihrer Geschöpfe« (199) – ligesom det er den, der giver den dens mangel på forud givet betydning, dens karakter af *skrift*:

»... an Bedeutung kommt ihm das zu, was der Allegoriker ihm verleiht. (...) Das macht der Schriftcharakter der Allegorie.« (205).

Således er f.eks. den antikiserende personificering med emblemer ingen besjæling, men blot en måde at gøre en konkret betydning mere virkningsfuld, der tværtom gør den sjælløs: den forbliver et magisk, alkymistisk konglomerat af elementer⁵ som kun *maximen* (hvis der optræder en sådan) forsøger at oplyse, idet den forsøger at forklare og entydiggøre dens betydning, der ligger skjult i dens brug af altid *konkrete* ord, der paradoxalt nok gør den tung. Og som igen skiller dens *skrevne* side, dens konstruerede sammenføring af konkrete elementer, fra dens *læste* side, hvor subjektiv vellyd residerer. Anagrammer, onomatopoetica, selvstændiggørelse af stavelser, ord og lyd fra sætningens tvang er således resultatet af allegoriens dominans som trope: Benjamin skitserer et helt 'elementernes oprør' mod den betydning, de udgør: et gab mellem lyd og tyd, mellem signifiant og signifié bliver mærkbar her. Billedet i allegorien er bestandig kun et *tegn* på dets betydning, aldrig en direkte tvingende repræsentation, et ikon i peircesk forstand⁶ – og dermed en »fordampning« af teologisk essens (223). Men alligevel er kristendommen en forudsætning for allegorien: det er den der i første færd har fjernet naturens umiddelbare betydning og erstattet den med *skyld* ved at kondensere betydningen i en Gud: den allegoriske fortolkning er da den eneste frelse fra dette betydnings-tab. Allegorien er således anti-antik og dens brug af det antikke Pantheon tilfældig og blot et blandt mange udtryk for den betydnings sorg, den bærer på. Djævelen er den arketypiske allegori, fordi det er i ham gen-semiotiseringen af den betydningstømte natur symboliseres – og netop bestandig i den sorgens modus, som angiver, at den egentlige betydning er andetsteds.

Såvidt et kort raid henover Benjamins allegori- og barok-overvejelser, der har inspireret en senere udlægning af den barokke betydning, nem-

lig den italienske æstetiker Mario Perniolas – i artiklen *Ikoner, visioner og simulakra* (In: *Blændværker*, Århus 1982).

For Perniola muliggør barokkens betydningsstruktur præcis en *und-flyen* af sorgen i det benjaminske Trauerspiel – men han betragter da også en ganske anden barok, nemlig den sydeuropæiske i tilknytning til Jesuskompagniet og modreformationen. Perniola skitserer indledningsvis to semiotiske evergreens i religionshistorien, *ikonodulien* og *ikonoklastien* – hhv. billeddyrkelsen og billedhadet. Den første må hævde billedets *ontologiske* status: billedet er ikke tilfældigt, men har en privilegeret tilknytning til dét, det betegner og bør derfor æres med samme styrke som dette. Heroverfor er ikonoklasterne arbitrærister: intet kan repræsentere Gud, og derfor skal man lade være med at forsøge derpå. Gud må jo dog som semiotisk fænomen repræsenteres; det gør man da i en forestilling om en sandhed, sandere end alle billeder, *som skal komme*. Ikonoduli og -klasti angår for Perniola sandheden i et hhv. nutidigt og fremtidigt billede, ikoner og visioner, og hans centrale pointe er, at de derfor begge vil *øve terror* i dette billedes navn: ikonodulien fordrer virkeligheden formet i dens ontologisk korrekte billede som ikon; ikonoklastien kræver den tillempet forestillingen om sit fraværende ideal, som vision.

I det postmoderne perspektiv, der er Perniolas, er den centrale pointe, at begge disse tilsyneladende så modstridende strategier i vore dages medievirkelighed, der indebærer så førhen uhørte muligheder for ideologiske feedbackvirkninger på virkeligheden, afslører sig som solidariske:

»Hypervirkelighed og hypervision ligner hinanden, thi *de hæver begge at være noget andet og mere end billeder*, at stå for et eksisterende eller fremtidigt væsensforhold, som indeholder en oprindelighed.

Ikonoduli og ikonoklasti mødes i den *metafysiske fordring* om at kunne etablere et forhold mellem billede og original.« (49-50).

Mellem disse to dybest set overensstemmende strategier er det, Perniola argumenterer for, at Ignatius af Loyola og barokken tilbyder os en ikke-metafysisk måde at tænke repræsentationen på, idet Jesuskompagniets grundlægger undsiger ikonoklastiens fraskrivning af alt værendes betydning såvel som ikonoduliens tilskrivning af visse objekters metafysiske betydning. I stedet for vision eller ikon skal billedet heref-

ter tænkes som *simulakrum*: simulakret har en værdi uafhængigt af originalen; det indsættes derfor i en essentielt *historisk* dimension: forskellige billeder kan til forskellige tider repræsentere Gud, og man forholder sig til dem i en blanding af *ligegyldighed* og *sanselighed* (53) – billedet henviser kun til sit eget komplekse, kunstfærdige konstrukt af elementer og er *derfor* en mulig ikke-ontologisk repræsentation. Med dette argument lægger Perniola op til en forsoningsstrategi med de postmoderne samfunds medievirkelighed, men vigtigere for vor sammenhæng er det, at han betoner, at dén arbitraritet i betydningen, som Benjamin konstaterede og som hos ham gav anledning til så megen *Trauer*, kan befris fra sin metafysiske nostalgi af netop samme grund – fordi Guds principielle fjernhed åbner for en umetafysisk sanselighed i omgangen med det værende. At eskatologien som vi så hos Benjamin er fraværende for det barokke sprog (omend ej nødvendigvis fra dets ideologi, jvf. f.eks. Kingo), noterer Perniola som forudsætning for den barokke brug af *emblemet* som variant af simulakret: en hvilken som helst ting kan heri bringes til at betyde en hvilken som helst anden.

Det er oplagt at konstatere disse effekter af et abstrakt Guds- og betydningsbegreb i to mulige registre modus Spanien og modus Tyskland: en neutral, acceptøgende »modreformations«-udgave – og en sorgladet, pictistisk »reformations«-version: begge forudsætter den idéhistorisk centrale åbning af en spalte mellem sprog og verden: at Gud ikke længere udfylder det værende er det samme som at sproget ikke dækker det.

I dansk barokpoesi er det naturligt at se sådanne semiotiske effekter, at den dybt religiøse, reformerte Kingo nok kunne være »keed aff Verden, og kier ad Himmelen« og samtidig boltre sig i sanselige allegorier hentet fra den keedsommelige verden herneden med sin storslåede poesi til følge – eller omvendt af samme årsag at den dybt sjofle og hinsides enhver grænse polemiske Hans Hansen Nordrup kunne gøre kastration og sex til allegoriske hovedtemaer i sin poesi samtidig med at han kunne søge præstecembede i den by, der gav ham tilnavn. Og det er sikkert betydningseffekter som disse, der endnu i vore dage virker essentielt *barokke* på os – som de til en begyndelse har gjort på Reenberg, som vi hermed vender tilbage til.

Har en flyvende snegl en kløende byld?

Er det væsenstræk ved barokken, vi her har fremstillet, er det næppe

længer så underligt, at Reenberg er ude i dét hygiejniske ærinde, han er, at han med et ordspil *ad modum* Sorterup vier sine to hovedskrifter til at holde det poetiske *Berg reent*. Vi konstaterede, at de ideologiske bevæggrunde for hans poetiske hygiejne ikke glimrede ved deres sammenhæng og derfor snarere var symptom på noget udsigeligt, som måtte holdes ude af poesien: skriften frem for talen, stilen frem for forstanden, brud på syntax og »naturlig« ordfølge frem for korthed og jævnhed, fortænkthed frem for forståelighed: det er præcis allegorien i benjaminsk forstand, simulakret i perniolask forstand der skal holdes af bjerget. Den antikke emblematik og dens iboende fare for tilfældighed i betydningen, nu hvor den er løsrevet fra levende tro, søges da også som vi så behersket via de evindelige historiske ekurser i digtets løb: for at holde betydningen på dens fornuftige plads behøver Reenberg fortællingen til at legitimere, hvorledes den bør holdes i ave.

Men fortællingen er selv en tekst; den er selv underlagt samme eroderende fare, som dén Reenberg vil værne poesien mod med nyklassicistisk besindelse. Lad os da slutte med at bese, hvorledes hans egen tekst bag om den nyklassicistiske fornufts-ideologi argumenterer for sine standpunkter. Den reenbergske poetik søger sin legitimering i historien, sagde vi, og dermed i fortællingen. Den kombinerede poetiske forfaldshistorie og kristne normativitet, der garanterer nyklassikken indebærer som vi så en intern modsigelse, men bindes sammen af deres fornuftige *telos*, dvs. i narratologisk forstand af deres *Destinatør*,⁷ dén komponent i fortællingen, der er »alle værdiernes kilde« og som vi så Reenberg havde svært ved at få gjort til både Gud, Natur, Flid og Geni på én og samme gang. Er narrationen derved indgivet en ustabilitet, der gør det svært at skelne dens helt og skurk andet end i de tautologiske betegnelser *god* og *dårlig* poesi, som Reenberg forsøger, når han lader den rent håndværkstekniske side af sagen bære argumentationen, så bliver det *retorikken*, der skal bære narrationen hjem og garantere at godt er godt og skidt er skidt.

Allerede Parnassus som et mons poeticus er et antikt emblem, der indebærer dén fare for betydningens tilfældighed, som Benjamin og Perniola konstaterede – og en undergravning af det foregår allerede i dén allegoriske fabel, som vi med en vis omhu registrerede som Reenbergs trussel mod de slette poeter: sneglen, der lader ørnen løfte sig til uvante højder for derfra at falde i døden. Hvor det antikke emblem opererer med en poetisk »højdeaxe«, hvor rumslig stigning svarer til poetisk kvalitet, leverer ørne-snegle-allegorien en anderledes fortolk-

ning af højden: man kan meget let komme *for højt op*, hvor poesien direkte går over i død. Og hvem véd om man i en sådan allegori er en snegl? – man må i alle tilfælde hellere vare sig og holde sig til den reenbergske fynd og klem. Allegorien er her overtalende, præcis fordi den henholder sig til betydningens tilfældighed: enhver kan være snegl, betydningen deraf kan ikke kontrolleres.

Er poeten en snegl, kan det næppe undre, at *Ars poetica* indleder med at placere denne i et *hus*:

»Et Huus, hvor Porten er for eng,/Og Vindverne, for viide,/Indsættes her og der i Fleng,/Foruden Snor og Kride,/For snever Gaard, for viide Fag,/En Skorsteen ilde lavet,/For lavt til Loft, for høyt paa Tag,/Og Timmeret forsavet:/Det viiser os, at Mesteren/En Fuser er, og ikke/Forstaaer, hvorledes Bygningen/Sig danne bør og skikke./Et vers, som, uden Sammenheng,/Er ilde sammenflikket,/Hvor Bladet er med Ord i Fleng,/For Rii-mets skyld, beklirket,« (1-16).

Konstruktionen af et vellykket vers gøres her i endnu en håndværksmetafor lig den rigtige bygning af et hus: elementerne bør ikke sammensættes vilkårligt. Alle kender forskel på et godt og ilde bygget hus; med denne indlysende sandhed argumenteres der for at den poetiske skellen går lige så gelinde. Også højdemetaforen skriver med igen (»for høyt paa Tag«), så det kan næppe undre, at versbygmesteren lynhurtigt igen bliver flyvende: om det vers, vi forlod i linje 13 foroven hedder det, at det

»Nu, ligesom med Ørne-Pen,/Sig i det høye svinger,/Strax falder, tumler ned igien,/Og prøver Høne-Vinger,/Begynde stort og ende slet,/Nu her, nu der, indklinge/Et Ord, som smager af Poet,/Et andet, af en Sinke;« (17-24).

Her er det ikke længere kun overdreven højde, der er skadelig, men sammenblandingen af ørn og høne, høj og lav, der jævnføres med arkitektonisk »indklinkning« – jvf. her også Fylde-Kalken fra før. Husmetaforen forudsætter, at man hellere må blive i bygningen, dvs. holde sig fra det høje; imidlertid får vi i advarslerne om ikke at udbedre en fejl med en anden at vide:

»En anden gaaer sin stille Gang,/Fra Jorden tør ey komme;
Men Verset er foruden Klang,/Hans Stemme, som en Dumme«
(69-73)

– ved jorden at blive er altså heller ikke tilrådeligt. Poesien er derfor et problem: der angives netop ingen sikker flyvehøjde mellem det uformulerede ved jorden og det dødelige i højden:

»En Riime-Geist, der plager os,/Vil os i Luften føre:« (77-8).

I dette aeronautiske problem, der ikke har samme anskuelighed som når man holder sig på jorden og gør verset til et hus, er der da intet andet for end igen at skifte allegori:

»Jeg vist, til Straf for Syndens Skyld,/Belad med disse Griller,/Er plaget med en Riime-Byld,/Der stedse kløer og kriller./Jeg ellers kunde magelig,/Udi min Bonde-Hytte,/I Rolighed henliste mig,/Min egen Syssel skytte.« (85-92).

Flyvetrangen, der viste sig så svær at styre, erstattes pludselig af en som vi bemærkede ret barok, kløende rim-byld, der står i modstrid med ideen om poesien som mimetisk efterligning af »Skaberens Fuldkommenhed/I Kreaturet« (43-44) men tværtom direkte forstås som en Guds straf. Poesien er nu pludselig at ligne ved et *sygdomstegn* i skabningen. Og ikke nok med dét: denne lidelse er det der driver poeten ud af sin *Bonde-Hytte*: den trækker ham ud af dét hus, der var forudsætningen for det velkonstruerede vers i begyndelsen. Poesien er nu pludselig en lidelse, der driver poeten ud af poesien! Man ser, at Reenberg kun kan forsvare sin klassik med gennemført barokke allegorier, der præcis hviler på dén betydningens tilfældighed, som det gjaldt at inddæmme: læser man dem som vi har forsøgt klassisk, dvs. konsekvent, fører det til ikke uinteressante, men bestemt også ganske uklassiske konsekvenser. Dette nu ikke blot for at udbryde et ævbæv, Reenberg er så sandelig selv barokpoet – hvad der jo altid har været tydeligt f.eks. i hans lejlighedsdigting – men for at spore, hvorfor vore litterater i indledningen måtte væge sig mod barokken med så barokke argumenter: barokken er simpelthen den iboende tilfældighed i betydningen, som er *for meget*, og som man må væge sig mod, være det sig endda med

barokke argumenter. Barokken er da en principiel trussel mod betydningen, der med dén som trussel – men også som argument! – skal lære at holde sig til dén pragmatiske *middelvej*, der allerede selv er en barok allegori. Er Gud på så fjern afstand, at han ikke længere afgiver direktiver til poesi og betydning er det, at man må indføre natur, inspiration osv. for at tøjle den, at man må indføre en domstol à la Parnassus for at få fastlagt den rette flyvehøjde og indsætte betydningen i en traditionsforvaltning:

»Anatomeer hver Punkt og Ord,/Hver Linie, hver en Glose;/
Indbild dig, *Bording* hos dig staaer,/Og tænk, vil han det rose?«
(405-8),

fordi »Enhver vil dømmе vel om sit,« (429) og således ikke i enrum, ukritiseret, ane sneglens fare. Ikke, at de æstetiske kriterier på den anden side er noget evig givet:

»Hvad under Maanen rører sig,/I hendes Fodspor træder,/Om-
skiftelig, foranderlig,/I Sproget, Skik og Sæder.« (481-4).

Men netop denne omskiftelighed er det der nødvendiggør en justits med betydningens opførsel. Men styringen er svag, barokken en evig trussel. Selv når der som vi så argumenteres, at

»Opblæste Gloser merkes let,/Og ligne Daarens Griller,/Hvad
affecteret kommer frem,/Det stinker, viiser gierne/En Geist, der
ingensteds har hiem,/Og alt for flygtig Hierne« (651-6),

er vi jo pludselig på begge sider af den middelsøgende flyverute på én gang: det opblæste, højtflyvende er her lig den slet formulerede, døvstumme (»Dumme«) dåres jordbundethed uden for versets beskyttende hjem. Poeten er en syg, flyvende snegl og derfor allerede en *contradictio in adjecto*, altid-allerede barok og på kant med dagligsproget.

Lad os som afslutning bese et eksempel på, hvorledes Reenberg andetsteds har forsøgt at bekæmpe dét barokke, der bestandig bliver forudsætning for hans egen tankegang, med selvtugt. I det smukke digt *Foraars Jagt* sker ting og sager:

Aprilis du smukke! du deilige Vaar!
 Som volder, Naturen sin Skikkelse faaer:
 Da Markerne grønnes, da Trærne knoppes,
 Da Fugle med Fugle vil parres og kroppes:
 En spurre sin Mage, en Andrik sin Brud
 En Vibe Vibinde, vil søge sig ud.
 Uhrhanen alleene med Høner vil hore,
 Og aldrig sig eeneste Kone vil kaare;
 En Tyrk i sit Hierte: saa tidt som han kand,
 Til ti, ja til tyve, vil binde sig an.
 Naar Lerken hun siunger, han høres at hvæse,
 Som stolte *Philander*, der savnte sin Næse:
 Kort efter han buldrer og brumler på Tydsk,
 Og springer, ret som han var galen og rydsk;
 Og viser, hvad heller han hopper og triner,
 Letfærdige Fagter, horagtige Miner.
 Naar Hønen hun kagler, og raaber: Kom! kom!
 Paa Spansk han da triner, og snurrer sig om.
 Men Enden paa Legen: *Vulcanus* dig møder,
 Med Blye og Salpeter til Døde dig støder.
 (citeret fra *Ars Poetica. Digte mellem to tider, Kbh. 1972*).

Den erotisk livlige Uhrhane, der lig den højtflyvende snegl må møde døden som straf for sine »letfærdige Fagter« og ustadige omgang med sproget (Tydsk, Rydsk, Spansk) er selvsagt endnu en forfaren poet og lignes med et antikt emblem med den hvæsende næseløse *Philander*. Hvorfor nu det? hvorfor skal den letfærdige – og, må vi tro, barokke – hanes elskovspoesi samles under en sådan figur? I et tidligere håndskrift af digtet har Niels Simonsen (1982) lokaliseret følgende anderledes version af linjerne 11-2:

»Han morgenen tilig begynder at hvæse/
 Som hand af fransoser skal miste sin Næsse.« (Simonsen 123).

Med dette anderledes barokke billede – og mere konsekvente, i forhold til det erotiske tema –: den syfilitiske urhane, hvis næb ædes op af bylder, etableres koblingen tilbage til Reenberges egen »Riime-Byld«: poesien er et sår i sproget og poetens organisme, en sygdom i betydningen, som det antikke emblem i sin tilfældighed forgæves forsøger at

hele. Skal man lade den sunde skære bylden kan man ikke overlade Reenberg kniven: han står selv inficeret og hiemløs uden for sin Bonde-Hytte.

Men med nyklassicismen viste han vejen frem for en *social*, pragmatisk styring af den barokke betydning med sin insisteren på modtageren og traditionens dom over digtet: her ser vi i kimform – som i Reenbergs egen kritikervirksomhed i *Parnasso* – den danske litterære institutions fødsel som byldeskærer over for den syge allegori: en institution der som et velkonstrueret hus garanterer mod barok subjektivism og oplåsteth i betydningen. Det er kun set fra et sådant hus, at »Oplåste Gloser merkes let«.

Måske er det derfor, litteraterne har det svært med barokken: de er der for at holde den borte?

Noter

1. Dog må man anføre et eksempel som C. C. Lyschanders (fortalerne til *Grønlands Chronica*, 1608, og især *Vduellelse och Hylding* (til Chr. »V«), 1623) refleksion over den danske poesis særegenhed over for udenlandsk pragtstil som et tidligere tilfælde af æstetisk refleksion; her foretrækkes den »gamle Tharelighed« som æstetisk norm. Æstetikken fæstnes dog her uden videre i traditionen og er således rent defensiv og bundet til et forsvar for dansk som poetisk sprog overhovedet; først med Reenberg fritstilles et ikke-etnocentrisk æstetisk argumentationsniveau med stridende muligheder inden for dansk. En tak til dr.phil. Fl. Lundgreen-Nielsen for at have henledt min opmærksomhed på Lyschanders æstetik.
2. Begge de to værker står i dyb gæld til den franske nyklassicisme, især Boileau, hvis værker Reenberg kendte fra en større udlandsrejse i begyndelsen af 80erne. *Forsamling paa Parnasso* gendigter således Boileaus 2. satire, ligesom *Ars poetica* frit parafraserer hans *L'art poétique*. Paludans gennemgang (1900-02) leverer en grundig oversigt over teksternes forhold til deres franske forbillede, der ikke her skal opholde os.
3. Henvisningerne gælder her linjeangivelserne i optrykket i Sønderholm 1971.
4. Vi anvender her den ret elendige udgave v. Per Stig Møller, Kbh. 1972, der er skæmmet af næsten utallige fejl – i håbet om at få af dem er vandret med over i vor tekst. Linjeangivelserne gælder denne udgave.
5. Man kan her en passant tænke på Marcel Mauss' definition af magien som en lignende procedure, der opretter sakrale helheder ved et system for kombination af elementer. Også her står besjælingen – dvs. dæmoniseringen – svagt.
6. Den amerikanske semiotiker C. S. Peirce skelner i sin fænomenologiske semiotiks »anden trikotomi« tre tegntyper ud fra forholdet mellem tegn og referent: *ikonet*, hvor en lighedsrelation forhindrer de to, *indexet*, der knyt-

tes sammen af en årsagsrelation, og *symbolet*, hvor forholdet mellem de to er arbitrært og konventionelt. Se Peirce 1955.

7. Vi henviser her til den greimasianske semiotik, hvor man finder en omfattende fortælle-teori, bl.a. indbefattende et *narrativt skema*, hvor en hovedkomponent er dén Destinatør (folkeæventyrenes Konge), der styrer heltens projekt og garanterer tekstens værdier.

Litteratur

- Benjamin, W. *Ursprung des deutschen Trauerspiels*, Frankfurt a.M. 1972 (1928).
- Billeskov Jansen, F. J. et alii *Dansk Litteraturhistorie I*, Kbh. 1964.
- Greimas, A. J. (m. J. Courtés) *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris 1979.
- Paludan, J. »Landsdommer Tøger Reenberg til Ristrup. Et Digterliv for 200 Aar siden«, in *Historisk Tidsskrift*, 7. Rk. 3. Bd. Kbh. 1900-02.
- Peirce, C. S. *Philosophical Writings* (ed. J. Buchler), N.Y. 1955.
- Perniola, M. *Blændværker*, Århus 1982.
- Petersen, C. S. *Illustreret dansk Litteraturhistorie I*, Kbh. 1929.
- Reenberg, T. *Ars Poetica* v. Per Stig Møller, Kbh. 1972.
- Reenberg, T. *Forsamling paa Parnasso*, in Sønderholm 1971.
- Simonsen, N. *Verdslig Barok*, Kbh. 1982.
- Sønderholm, E. *Dansk barokdigtning 1600-1750 I-II*, Kbh. 1971.
- Sønderholm, E. *Dansk barok 1630-1700*, Kbh. 1974.
- Sørensen, P. E. (m. J. Hougaard et alii) *Dansk Litteraturhistorie III*, Kbh. 1983.
- Thomsen, E. *Barokken i dansk digtning*, Kbh. 1971 (skrevet -35).
- Vedel, V. *Barok i italiensk og spansk Aandsliv*, Kbh. 1918.

Om Holbergs svar på tysk kritik

Af Vivian Greene-Gantzberg

Holbergs svar på tysk kritik, som de forekommer i *Epistlerne*, udgør en væsentlig karakteristik af *Epistlerne* selv. Disse gentager sig tematisk, om end uden strengere systematik. De tyder på en tilstræbt overlegenhed i argumentationen. De bekræfter forfatterens appel til klassiske regler. Og de giver udtryk for Holbergs selvmodsigende meninger.

Samme holdninger genspejles i Holbergs reaktion på sine tyske kritikere, således at et synspunkt eller en idé kan forfølges gennem flere epistler. Plagiatbeskyldninger enten ignoreres eller benægtes. Stilistiske ujævnheder derimod forsvares, idet forfatteren henviser til sine store klassiske forbilleder. Hans vane med at lade svarene være udeciderede får helt igennem stilistisk betydning.

Noget af kritikken fra tysk side fulgte umiddelbart efter offentliggørelsen af oversættelserne af Holbergs værker.¹ Første og andet bind af *Epistlerne* blev oversat til tysk allerede i henholdsvis 1749 og 1750. I den tyske anmeldelse af originalen roser recensenten Holbergs belæsthed og forstand. Holberg, mener anmelderen, har behandlet teologiske spørgsmål så godt som en teolog. Anmelderen vidste ikke, at Holberg faktisk havde fået en uddannelse i teologi på Københavns universitet. Kun med hensyn til tysk statshistorie kunne man have ønsket bedre besked.² Holberg reagerer ikke på denne i og for sig positive kritik. Der er i det hele taget ikke tegn på, at Holberg uden videre fremhæver bedømmelser, som er til fordel for ham. Men man kan være sikker på at kunne finde en henvisning til en pæn kritik fra tysk side, når Holberg forsvare sig. Og på denne måde bliver *Epistlerne* tribunen for hans litterære og polemiske replikker.

Da første bind af Holbergs *Epistler* udkom i 1748, fandtes der ud over *Nye Tidender om Lærde og Curieuse Sager* (København, 1720-48) ingen dansksprogede kritiske tidsskrifter. At den allerførste anmeldelse af *Epistlerne* udkom i Tyskland i *Göttingische Zeitungen von gelehrten Sachen* (1748), at to af Holbergs latinske skrifter oprindeligt blev trykt i Leipzig, eller at adskillige andre af hans værker blev oversat til tysk samme år de udkom, må kunne forklares ikke alene i kraft af den tyske kulturs daværende rolle i Danmark, men også i kraft af Tysklands egen litterære situation. Netop på det tidspunkt savnede tyskerne før-

ste klasses komedier, og efterspørgslen efter betydelige historiske værker var stor. Disse mangler bidrog uden tvivl til, at Holbergs værker blev oversat til tysk og gjort til genstand for kritik.

Det ville dog give et skævt billede at mene at Holberg ikke var impliceret i den tyske udgivelse af visse af sine værker. Vi ved, at han virkede som sin egen forlægger i Danmark og at han endog overtog salget af sine egne bøger. Men i hvilken grad tog Holberg sig af sin sag syd for grænsen? Foreløbigt kan konstateres, at ønsket om at få et publikum blandt Tysklands kritikere ikke var Holberg fremmed, og at han endog betragtede danskernes forsøg på kritik med skepsis. I *Epistola tertia* betoner Holberg sågar, hvor uklogt det ville have været at have oversat den latinske version af *Niels Klim* til dansk først i stedet for til tysk. På dansk lyder hans bemærkning fra det tredje levnedsbrev:

[*Niels Klim*] blev oversat til mange Sprog. Det var min egen Skyld, at det først saa sent blev oversat til Dansk. De fleste Danskere kan Tysk, og jeg syntes det vilde være uklogt, at udsætte disse Moralforskrifter, der for de flestes Vedkommende var i Paradoksets Form, for den ondsindede Pøbels Kritik. Hvad andre forstaar og læser med Udbytte, kan Manden paa Gaden knap nok se med Brillen.³

Udførligere bemærkninger angående udgivelsen i Tyskland findes i epistel 447, som udgør en del af selvbiografien. Der henviser Holberg til enkelthederne vedrørende den tyske oversættelse af *Moralske Tanker*. Originaludgaven var blevet anmeldt i Hamburg samme år, den udkom i København i 1744.⁴ Recensenten bemærker hovedsagelig Holbergs styrke som moralist, nemlig det at kunne blande skæmt og alvor. At *Moralske Tanker* så skulle oversættes til tysk, blev anledning til en kappestrid mellem to eventuelle udgivere. Detaljerne derom findes i *Frankfurter gelehrte Zeitung*.⁵ Striden opstod da professor Elias Caspar Reichard (1714-91) ved gymnasiet i Altona blev engageret af den københavnske forlægger Otto Christopher Wentzel (d.u.). Reichards oversættelse bar titlen *Moralische Gedanken* og udkom i Leipzig i 1744. I mellemtiden begyndte den griske boghandler Christian Gottlob Mengel (1717-1769), en tysk indvandrer, udgivelsen af sin egen tyske version. Selv om Mengels oversættelse (*Moralische Abhandlungen*

Kbh. og Lpz., 1744) gjorde lykke på bogmarkedet, ansås den ikke for den gyldige version. Også Holberg mener, at Reichards oversættelse er »u-forligneligen bedre« (ep. 447) og selv de tyske anmeldere giver udtryk for Reichards overlegenhed.⁶

Mengels brug af »unteutsche« gloser havde fremkaldt alvorlig kritik.⁷ Holberg gør opmærksom på den hurtige omsætning af denne udgave i epistel 447; oversættelsens kvalitet kommenterer han med en vis resignation. Salget var lykkedes trods kritikken og Holberg vidste, hvordan man ellers slipper for skadelig kritik. Enten ved at være sin egen forlægger, gennem prænumeration, eller ved hjælp af særlig gunstige forhold på bogmarkedet, kunne han regne med en hurtig omsætning og lade være med at bekymre sig om den kritiske bedømmelse. Da Holbergs satire *Niels Klim* blev trykt og udgivet i Leipzig i 1741 var den blevet frigivet af forfatteren på den betingelse, at udgiveren »indhentede kyndige folks bedømmelser« i forvejen. Da forlæggeren Jakob Preusz alligevel spekulerede i at tjene godt på bogen, fik også Holberg sin vilje, nemlig at værket desuden udkom ucensureret og anonymt.⁸ Den kritik, der måtte følge udgivelsen, skulle ikke komme til at belaste bogens salg.

Andre af Holbergs værker f.eks. *Dannemarks Riges Historie* blev udgivet i subskription i Tyskland. Dér solgtes ligeledes den tyske oversættelse af *Jødiske Historie* (1742) gennem prænumeration. Allerede i 1745 i Leipzig kom der en annonce om *Jüdische Geschichte* (Altona, 1747) i *Fortgesetzte Nachrichten von gelehrten Sachen* (1745) med en henvisning til det Kortsche forlag.⁹ Og i året 1746 blev oversættelsen annonceret i Greifswald og Hamburg. Holbergs ambivalente holdning til prænumeration i Danmark kommer til udtryk i *Moralske Tanker*. På den ene side kunne den være en nyttig invention, men på den anden side truede den ved at tilvejebringe alt for mange skribenter og for få gode bøger.¹⁰ Samme sted forklarer Holberg hvorfor han holdt op med at benytte sig af subskription, som efterhånden i Danmark var blevet til en slags betleri.¹¹ Hvad hans egne bøger angik, drejede det sig om et forretningsprincip.

Det forretningsmæssige har spillet en stor rolle i Holbergs litterære virksomhed. Heller ikke på dette område giver han afkald på skæmt. Epistel 126, som Billeskov Jansen kalder for »Fiduser til Forlæggerne«, viser til hvilken nytte subskriptionsplanen kan være for forfatteren og boghandleren, men epistlen viser tillige, at kritikeren kan komme til kort. Her bemærker Holberg:

Naar en Boghandler haver forsynet sig med tilstrækkelige *Prænumerationer*, kand han blæse af alle *Journalisters Critiqver* og partiske Domme, i hvis Magt det staaer ikke meere at sette en Bog udi Miscredit og at gjøre et Skrift til *Maculatur*. Thi, ligesom en Søemand kand sige til Stormen: Blæs nu, saa meget som du vil, jeg er allerede med mit Skib kommen i Havn; Saa kand og et Skrifts Oplegger sige til disse *Censores*: Nu maa I øve Eders *Critiqve* saa stærkt som I ville; Bogen er alt betalt.

Det er diskutabelt, hvor megen sandhed der ligger i Holbergs påstand og i hvor høj grad påstanden genspejles f.eks. i hans reaktion på Mengels manøvre eller på subscriptionsindbydelser. Om prænumeration og udgivelse af sine egne værker i nabolandet tier Holberg stort set, om end emnet foranlediger nogle længere epistler (ep. 3, 413), som bringer ham på spor af oversættelsernes vilkårlige skæbne hos udenlandske kritikere. Nøglen lader til at være boghandlernes rolle i kritikken. Holbergs mening desangående findes i epistel 413, hvor han siger, »De beste *Journalister* ere ... og have været udi Boghandlernes Tieneste, saa at de derved ere ikke udi Stand til at fælde upartiiske Domme over Bøger. Og er det gandske vist, at mange Skrifter anderledes havde været *censurerede*, hvis de ikke havde været af visse Boghandlers Oplag.« Tonen er symptom på Holbergs selvforsvar. Noget lignende reagerer han i en strid angående Georg August Dethardings tyske bearbejdelse af *Herodian* (1746; *Herodiani Römische Historie in Acht Büchern*, Kbh. & Lpz. Wentzel, 1747). Detharding (1717-86), som havde oversat nogle af Holbergs komedier og *Epistler*, omtales positivt i epistel 447. Vi henviser her til Lars H. Eriksens udførlige redegørelse for Holbergs oversættelsesprincipper i forbindelse med Dethardings episteloversættelse.¹²

Anledning til epistel 182 havde også været Dethardings tyske bearbejdelse af Holbergs *Herodian*.

I fortalen til sin bearbejdelse forklarer Detharding, at han havde oversat fra »Grundsprache« men at han havde taget hensyn til den danske, altså Holbergs, version. For recensenten kan »Grundsprache« kun have betydet græsk. Han slutter derfor at Holberg oversatte fra det latinske og Detharding fra Holbergs danske version.¹³

Holbergs svar i epistel 182 indledes med ordene: »En fremmed *Journalist* ...«. Denne »fremmede journalist« konfronteres nu med Holbergs udtalelse om, at han brugte den græske version som kilde,

mens han tvivler på Dethardings brug af samme. Detharding tillader sig at udelade denne omtalte 182. epistel, som ellers bringer en positiv kritik af den tyske bearbejdelse af *Herodian*. På typisk Holbergsk manér afvises både Dethardings oversættelse og den tyske recensents kritik som Holberg uvedkommende. Holberg indtager en overlegen holdning når hans kundskab bringes i tvivl. Det er hans vante holdning.

Spørgsmålet er og bliver om Holberg egentlig anvendte den græske kilde. Emnet optages igen i en af hans senere skrifter, *Conjectures sur les causes de la grandeur des Romains* (1752), som blev anmeldt af Lessing det følgende år.¹⁴ Men nu er der kun tale om en akademisk diskussion. Det sidste vidnesbyrd om Holbergs drøftelse af *Herodian*-spørgsmål findes i den 447. epistel. Da Detharding senere oversatte denne epistel til tysk – rigtignok efter Holbergs død, tilføjede han sine egne anmærkninger vedrørende fremgangsmåden:

Die deutsche Uebersetzung des Herodians, welche mit der Einleitung des Herrn Baron von Holberg ans Licht getreten, ist nach dem griechischen Original veranstaltet worden, und hat dabey des Herrn von Holberg dänische Uebersetzung, die sonst vortreflich gerathen, nicht wohl zum Grunde gelegt werden können, weil man sonst einen griechischen Schriftsteller aus dem dänischen würde übersetzt haben.¹⁵

Forklaringen er nok rimelig, selv om den kommer en kende for sent. Det har øjensynligt været led i Dethardings taktik at forhindre Holberg i at reagere med det samme. Har også Holberg brugt denne taktik?

Hvad Dethardings *Herodian* angår, har der ikke været tale om en »dårlig kritik fra tysk side«, som hævdedet af Lars H. Eriksen.¹⁶ I *Altonaische gelehrte Zeitungen* (1747, XXXIII, St. 1/5, s. 265-66) såvel som i *Freye Urtheile und Nachrichten* (1747, LXI, St. 8/8, s. 481-82) omtales Dethardings stil positivt. Arbejdet udførtes, ifølge anmelderen i *Altonaische Zeitungen*, »mit der äussersten Sorgfalt [und ist] auf das getreueste eingerichtet.« I samme ånd bemærker recensenten i *Freye Urtheile*, »[die] Bemühung des gelehrten Herrn Professors Detharding [verdient] alles Lob.« Men i denne anmeldelse sættes der spørgsmålstegn ved oversætterens og indirekte også ved forfatterens kilde. Heller ikke hos Holberg forekommer der negative bemærkninger om kvaliteten af Dethardings oversættelse.

Hvad var så det væsentlige ved denne strid? Drejede det sig om,

hvilket forlæg der var blevet brugt, eller var stridens emne, om Holberg var i stand til at oversætte fra det græske? Det var rigtignok almindeligt, at litterater oversatte fra græsk ved hjælp af et latinsk mellemed. Således var det f.eks. hos Holbergs samtidige Joh. Chr. Gottsched. Men i modsætning til Gottsched, påstår Holberg (ep. 431), at han behersker latin og græsk lige godt. I epistel 447 forklarer Holberg dog, at han først nu er kommet så langt, at han kan læse en græsk historie som en latinsk. »Jeg anvender en Time om Dagen paa at læse Græske *Autores in Originali*, og haver jeg nu endeligen bragt det saavidt, at jeg fast med samme *Facilitet* kand læse en Græsk Historie som en Latinsk.« (Epistler, V, 8). Billeskov Jansen mener, at Holbergs påstand trænger til efterprøvning. I kommentaren til epistel 182 (Epistler, VI, 262) gør han endog opmærksom på at udgaven som Holberg har haft for sig var tvesproget, dvs. den latinske version stod side om side med den græske original.

Som følge af kontroversen om kilden til Holbergs *Herodian* opstod et metodisk og ikke, som det kunne forventes, et æstetisk spørgsmål. Det er journalisterne og ikke mindst de tyske, der igen angribes. Holberg går til modangreb på dem ved at påpege deres manglende sans for moderation. Og de svarer igen ved at bevæge sig fra en overfladisk behandling af Holbergs værker til en mere indgående analyse af hans stilistiske virkemidler. Satire, parodi, og paradoks såvel som hans holdning til purisme, oversættelses-principper og dramaturgiske regler bliver nu grundlag for tysk kritik. Holbergs saglige værker fremkalder kritiske ræsonnementer over metodikken i historieskrivning.

Mange af Holbergs svar på tysk kritik bringer ikke nogen grundlæggende diskussion af litterære spørgsmål. Han giver sig af med tolkninger og den generelle modtagelse af sine værker i Tyskland. En filosofisk behandling af sagen bliver udeladt. Og i stedet kommer der ofte en overdrevet replik som svar. En efter Holbergs mening uegnet kritik besvares f.eks. med en satire. »Eet Narreri maa *cureres* med et andet,« (ep. 208) lyder princippet. Noget af det satiriske i Holbergs værker kan føres tilbage til tysksproget kritik fra 1718, som handlede om Holbergs udkast til en verdenshistorie (*Introduction til de fornemste Europæiske Rigers Historier*, 1711). Ifølge den tysk-dansk sindede jurist og historiker – desuden mediciner og professor i naturfilosofi – Holbergs rival Andreas Hojer (1690-1739), skulle Holbergs værk have stærke ligheder med Pufendorfs skrifter. Der sigtedes nemlig til Pufendorfs *De jure naturæ et gentium* (1672), som var Holbergs hovedkilde til *Natur-* og

Folkeret (1715). I sit svar på Hojers plagiatbeskyldning (ordet »udcopiere« erstatter »plagiare« i *Epistlerne*) anvendte Holberg satire som stilistisk våben og indlod sig på en litterær strid. (Polemikken mod Hojer behandles udførligt i Th. A. Müllers *Den unge Ludvig Holberg. 1684-1722*. [Kbh., 1943, 252-272].) Holbergs *Dissertatio de Historicis Danicis* (1719) beskylder Hojer for at være en polyhistor, hvormed Holberg mener så meget som dilettant. Epistel 293, som Holberg først skrev 10 år efter Hojers død, er i samme ånd en satire om overfladiskhed og pedanteri, som kan forventes af en polyhistor ligesom af en skomager. Hojer-sagen optages påny i en replik som Billeskov Jansen giver titlen »Skal en Jurist eller en Skomager vide alt?«

At striden med Hojer gjorde vedvarende indtryk på Holberg, bekræftes i den kendsgerning, at Holberg kommer tilbage til emnet i senere epistler. I den 328. epistel om upartiskhed i historieskrivning f.eks., henviser Holberg påny til Andreas Hojer, denne gang i forbindelse med et portræt af Christian II. Og forsvaret mod Hojer er vistnok også det Holberg sigter til i *Moralske Tanker* (1744), når han råder fra at besvare en plump kritik. Man noterer Holbergs holdning i dette epigram, netop fordi han blev ved med at ærgre sig over Hojer, som nu for længst var død. Strategien, som blev anbefalet af Holberg, var:

Hvis dit Forsvars-Skrift kommer for Lyset, vil din Modstander ansee sin *Critiqve*, som et Verk af Importance, og dømme, at du maa være blevet saaret, efterdi du klager dig ... Din Taushed vil ... gaae ham meer til Hierte end den skarpeste *Apologie* ... Lad *Publicum* dømme, som en tredie Mand mellem dig og din Modstander.¹⁷

Holbergs hang til satire, som formodentlig fik sit udgangspunkt i Hojerstriden, fandt højdepunktet i *Peder Paars* (1719-20). Også dette værk kan føres tilbage til en satire. Her drejer det sig om J. B. Menckes *De Charlataneria Eruditorum* (Lpz., 1715), der, som det fremgår af titlen, angriber lærde pedanter. Den første tyske oversættelse af *Peder Paars* (*Peder Paars. Ein comisches Heldengedicht* [Lpz., 1750]), gav anledning til en diskussion om oversættelsesprincipper. Anmelderen i *Neue Zeitungen von gelehrten Sachen*¹⁸ tvivler på oversætteren, komponisten Joh. Ad. Scheibes kompetence til at gengive hverdagsprog. Selv Holberg var utilfreds med Scheibes bearbejdelse, men han beklager (ep. 447) ikke så meget Scheibes manglende evner som umuligheden af

at oversætte *per se*. I samme epistel gør Holberg opmærksom på, at han »stedse haver raadet fra dette Skrifts oversættelse.« Anmelderen i *Jenaische gelehrte Zeitung*¹⁹ finder eksplicit årsagen til svaghederne i den tyske version af *Peder Paars* i Holbergs egen teksts utilstrækkelighed.

Her føler Holberg sig især truffet, da det nu drejer sig ikke bare om en mislykket oversættelse, men om et gennemgående træk i hans forfatterskab. I epistel 157 forsvaret Holberg sin brug af satire. Han henviser til Swifts *Gullivers Travels*, der ligesom Holbergs satirer anvender den forbilledlige sokratiske læremåde. I denne epistel anbefaler Holberg påny ironi som det bedste middel til at bekæmpe urimeligheder. Ligeledes i epistel 194 skriver han, omend med en del ambivalens: »Jeg bekiender, at *Satiren* er noget *outrered*, men *outrered* Skiemt haver ofte best Virkning.« Blandt de tilsigtede urimeligheder må have været kritikernes »flue-jagt« efter visse nøgler i Holbergs ironi. Ved at opspore denne kritik i *Epistlerne*, får man indtryk af, at Holberg fremhæver en enkelt kritisk bemærkning for at kunne tage sig i agt for videre angreb. Svar af denne art kaster yderligere lys over fiktionen (en fingeret brevveksling) i *Epistlerne*, da nogle af de såkaldte svar på tysk kritik lader til at være blevet skrevet uafhængigt af konkrete indvendinger. Denne fremgangsmåde tyder enten på potentielt negative udtalelser eller på en generel uoverensstemmelse mellem censorerne og skribenter. I nogle tilfælde beklager Holberg direkte, at den strenge censur i Norden indskrænkede forfatterens frihed. Det er netop dette forhold, som han prøver at omgå ved at trykke sine værker i Tyskland. En dansk oversættelse af Holbergs kommentar i *Epistola tertia* viser, hvor stor forskellen mellem landene var.

I Tyskland, Frankrig og især i England, hvor man har Lov til at udgyde alt, hvad der falder én ind, der er det nemmere at vise sin Dømmekraft ... Herhjemme har Digterne det største Besvær med at holde Styr paa deres Begejstring for at ikke mistænksomme og strenge Censorer skal bringe dem i Fedtefadet.²⁰

I epistel 74 gør Holberg opmærksom på, at religiøs censur kan være skadelig. Det var nemlig den slags censur, som påvirkede modtagelsen af hans belærende satire *Nicolai Klimii iter subterraneum*. Satiren fremstiller forfatterens reaktion over for den pietistiske bevægelse, der havde vundet frem under Christian VI. (1730-46). Satirens første oplag

blev trykt i 1741 i Tyskland, om end udgiveren var københavner. Samme år blev værket oversat fra latin til tysk; den danske udgave, som ikke var ved Holberg, udkom først det følgende år. På grund af skrif- tets oplysende tendens (fornufttro, rationalisme, fritænkeri) havde man prøvet, dog forgæves, at underkaste *Niels Klim* censur. Skriftet blev anmeldt i *Göttingische Zeitungen von gelehrten Sachen* (1747), formodentlig af den tyskfødte professor i jura ved Københavns univer- sitet Christian Ludvig Scheidt. Han påstår, at værkets satiriske virkning ødelægges af dets egen satirer, hvis stil måske har været for bred og gentagende.²¹ På denne kritik giver Holberg intet direkte svar. Han kommenterer i stedet for kritikkens påstand om, at han latterliggør andre landes skikke. I epistel 401 henviser Holberg til samme kritik og understreger, at hensigten med at skrive *Niels Klim* havde været at vise, at ens egne skikke kan synes fornuftsstridige set fra en udenforstå- endes synspunkt.

At værket gjorde lykke på bogmarkedet i Tyskland skyldes, ifølge dets oversætter Scheibe, forfatterens skjulte identitet. De mange købe- re mente at være kommet på spor af en saftig nøgleroman. Scheibe gør desuden opmærksom på, hvordan vilkårlighed i kritikken kan opstå.²² Scheibe kommenterer sin egen oversættelse af *Niels Klim* i indlednin- gen til bearbejdelsen af *Peder Paars*. Dér beskylder han andre for at have ændret visse steder mod hans vilje. Holbergs utilfredshed med Scheibes oversættelse af *Niels Klim* fremkalder epistler om oversættel- sesfejl (cp. 368, 342, 447). Holbergs hovedindvending på dette område angår den ordrette oversættelse. Blandt oversættelserne, som er præget af slige fejl, er den tyske gengivelse af *Niels Klim* fra året 1741. Epistel 368 bringer Holbergs kritik med nogle eksempler.

[I *Niels Klim* staar der] »de Nordiske Folk ere fast rasende af Begjærlighed efter Rang og at gaae paa andres høyre Haand.« Oversættelsen er bleven denne: »Sie werden für Begierde, ei- nen tugendhaften Lebenswandel zu führen fast unsinnig.« ... Udi Klims Rejse tales om en Kroemand som siges *Insulæ hujus Do- minus*. Det er: Ejer af dette Huus. Dette have alle saaledes *verteret*: Herre af denne Øe, bedragne af det dobbelt lydende Ord, *Insula*, som betyder baade en Øe og et Huus.

I den ovennævnte tyske oversættelse står der »mein Mann, der Herr über diese Insul ist.«

Diskussionen om oversættelsernes kvalitet holder sig dog ikke til gengivelsen af sproget; ofte hænger diskussionen sammen med en redegørelse for Holbergs stil. Denne omfatter ud over satire også paradoks og ironi. Holberg mener, at en del af kritikken af hans stil opstår som resultat af oversætterens bearbejdelse og ikke på grund af en upassende stil i originalen. Det værk, der blev angrebet mest for paradokse meninger, var de latinske *Epigrammata* (1737-49). I epistel 69 gør Holberg et forsøg på at forklare, til hvilken nytte paradokser kan være.

[Disse] have erhvervet det menneskelige Køn stor Bequemmelighed, og hævet mangen latterlig og skadelig Overtroe ... Der vilde, for Exempel end findes utallige Personer, der heller skulle bekvemme sig til at æde Bark af Træer, eller kaage Suppe paa deres Skoe og Tøfler, end at opofre en Hund eller en Kat ... Skiøde-Hunde, som jeg meenede ... kunne blive en god Ret, enten i Suppe, *Fricasée* eller Steeg.

Selv når Holberg tager sagen alvorlig, vælger han ikke at reagere rent sagligt. Han lægger gerne mærke til, at journalisterne er mindre interesseret i nyttig kritik og mere interesseret i at fremkalde modsatte meninger. En tysk recensent angriber f.eks. Holbergs blandede stilart i anden del af Holbergs *Opusculorum Latinorum pars altera* (1743-44):

Die Schreibart des Herrn Verfassers ist weder rein genug, noch durchgängig gleich. Zuweilen ist sie der Schreibart des Plinii ähnlich, den er nebst dem Seneca dem Ciceroni weit vorzieht, zuweilen geht sie von der Art dieser seiner Favoriten weit ab, und wird so Ciceronianisch, dasz ihm auch ganze Perioden aus Ciceronis Tusculanis und dem ersten Buch de Officiis entfallen.²³

Men *Epistola tertia* havde fremkaldt en positiv modtagelse netop med hensyn til den latinske stil. I epistel 112 påstår Holberg at hans skæbne blandt kritikere kan sammenlignes med de store skribenters. Stilen kritiseres af den ene journalist, »just fordi han haver hørt den at roses almindeligen.« (ep. 112) I kraft af denne distancering undgår Holberg at udtale sig om det stilistiske spørgsmål. I en af de senere epistler kommer han emnet noget nærmere. Da en anmelder i *Hamburgische Berichte von neuen gelehrten Sachen* (1737, Nr. LV. 12/7, 456) påstår, at nogle af Holbergs udtryk i de latinske epigrammer kommer »des

Martialis seinen nicht nur oft gar nahe, sondern auch zuweilen (auch was einige freie Ausdrücke angelangt) gleich,« afviser Holberg kritikken med forklaringen, at der kun var ganske få af hans epigrammata, som kunne censureres i den henseende (ep. 425). Desuden bemærker han, at beskyldningen om, at hans »frie ekspressioner« var uanstændige, var tegn på kritikernes egen arrogance og »affektered pænhed.«

Stilen skal tilpasses materien. – Således argumenterer Holberg i epistel 404, som med hensyn til temaet er skrevet i samme hensigt som epistel 300 om skæmt i tide og utide og som epistel 342 om oversættelsen af sirlige talemåder. I førstnævnte epistel forsvare Holberg sin brug af den løse stil, dvs. prosa, som forekommer f.eks. i *Moralske Fabler* (1751). Diskussionen om stil er udførlig i *Epistlerne* og derfor vil vi betone her Holbergs opfattelse af selve ordet. – Når Holberg taler om stil, taler han om skrivemåden, f.eks. om sproget er pyntet eller pedantisk, om det rettes efter tidens eller befolkningens smag. – Den »løse stil« forsvare Holberg desuden i epistel 211, hvor komedierne omtales. Samme argument, nemlig at sådanne skrifter egner sig til jævn og naturligt tale, gælder også de *Moralske Fabler*. Moralisternes rette stil, mener Holberg, skal være dén, der muliggør en hurtig og direkte opfattelse af skriftets indhold. Moralske ideer af enhver art fremstilles bedst med klarhed.

Det var Lessing, som i sin virksomhed som ivrig Holberg-kritiker i begyndelsen af 50'erne, udtalte sig negativt om stilen i *Moralske Fabler*. Hans anmeldelse af Joh. Ad. Scheibes oversættelse blev trykt i *Berlinische privilegierte Zeitung*. Det er dog tvivlsomt, om Holberg havde en anelse om, at det var Lessing, der havde skrevet den. Som endnu ikke særlig kendt kritiker skrev Lessing, at Holberg ikke var i stand til at finde en versform, som fremhævede fablens lære.²⁴ Anledningen til denne kritik havde sikkert vist sig i selve forordet til originalen, hvor Holberg en smule provokerende forklarer, at hans hensigt er at »moralisere paa alle brugelige maader.«

Som forfatter tillod Holberg sig visse friheder. Men over for sine oversættere var han mindre fleksibel. Det var han med god grund, for selv når han overholdt sine egne regler, var der ingen garanti for en god kvalitet i oversættelserne. Nogle af hans tyske oversættere blev endog skarpt kritiseret i de tyske tidsskrifter. Da f.eks. *Metamorphosis eller Forvandlinger* (1726) udkom på tysk (*Metamorphosis oder Verwandlungen*) i 1746, viste det sig, at den pågældende ukendte oversætter havde brugt en svensk version af værket, der var udkommet i 1744. Til

trods for oversættelsens manglende kvalitet, roser anmelderen forsøget på at imødekomme tyskernes begærlighed efter slige skrifter.²⁵

Holberg henviser til den tyske version af *Metamorphosis* i epistel 447. Han antyder, at svaghederne skyldes den ordrette oversættelse, og gør, ligesom anmelderen, opmærksom på vanskelighederne ved at få danske værker tilfredsstillende oversat. Denne iagttagelse foranlediger Holbergs kommentar angående den vilkårlige bedømmelse af hans værker i Tyskland. Men som det fremgår af epistler 238 og 249, er det også et spørgsmål om kompetence. Et godt eksempel på inkompetence havde været en vis Johann Georg Laubs udgave af komedierne (*Sechs Lust-Spiele*, 1743), som Holberg mente bidrog til modstridende meninger om hans værker i Tyskland. Laub havde påtaget sig denne opgave som oversættelses-øvelse. I alt kom der tre udgaver af Holbergs komedier fra Laubs hånd; hver udgave blev trykt i to oplag. Holbergs kommentar til Laubs version sigter til en række tyske anmeldelser, bl.a. den, der kom i *Frankfurtische gelehrte Zeitungen* i 1743 (Nr. XC, 8/11, 527-29). Her blev Laubs version kritiseret for sin bondske stil, direkte forkerte oversættelser og vilkårlige sceneinddeling. Desuden skulle Laubs udvalg af komedierne ikke have været repræsentativt. Laubs trebinds udgave fra 1743 bliver omtalt i epistel 249. Holberg begrunder sin utilfredshed med konkrete eksempler: *Uden Hoved og Hale* forvandles hos Laub fra en komedie i fire akter og en prolog til »ein Schauspiel in vier Akten;« stilistiske ændringer i tragikomedien *Melampe* udløser misfornøjelse blandt Holbergs tyske kritikere, da ændringerne er i konflikt med de klassiske regler. Sidst men ikke mindst beklager Holberg Laubs brug af prosa for det oprindelige alexandrinervers i *Melampe*.

Indtil 1740'erne havde Gottsched bestemt retningen for kritikken af Holbergs skuespil i Tyskland. Derefter måtte den satiriske komedie konkurrere med den engelske sentimentale komedie. Holbergs komedier havde hidtil været forbilledlige efter Gottscheds målestok for den klassiske komedie, hvis grundlæggende element var evnen til at vække latter. At den sentimentale komedie skulle vinde frem i Tyskland, betød samtidigt, at Holbergs satirer måtte afløses som forbillede. Om dette vigtige aspekt af receptionen udtaler Holberg sig ikke i *Epistlerne*. Og i selve teksten nævnes den berømte Professor Gottsched kun en enkelt gang (ep. 215).

Når man betragter Holbergs svar på tysk kritik som helhed, er det tydeligt, at det ikke har været en bestemt kritisk retning, men enkelte

kritikker, der har fremkaldt hans reaktion. Og idet han fremhæver bestemte indvendinger eller oversættelser, som kunne foranledige at hans værker fik et dårligt ry, forvandles hans reaktioner ofte til generelle forsvar for hans stil og fremgangsmåde. Som følge heraf sigter nogle epistler ikke til bestemte tilfælde, men opfylder Holbergs behov for at forebygge yderligere skadelige angreb. Men Holberg kan udmærket tage imod kritik – altid underholdende og tilstrækkelig sagkyndigt – bare den ikke betvivler hans viden. Ej heller skal en kritik baseres på oversættelser af hans værker.

Tysksproget kritik udgør udgangspunktet for en række af de epistler, som omtaler problemet litterær reception. I Tyskland fandt Holberg sit største publikum og sine strengeste kritikere. For at få sine ideer udbredt var han nødt til at vinde et publikum uden for de nordiske lande, hvor han undertiden følte sig generet af censuren. I nabolandet Tyskland kunne han etablere sig som belletrist, som historiker og som populær filosof. Der var enhver kritik en vurdering og en reklame tillige. Bare at blive anmeldt i ansete tyske tidsskrifter var en slags anbefaling og hjalp til at sprede Holbergs ideer – og Holbergs navn – langt ud over Danmark-Norges grænser.

Noter

Der citeres gennemgående fra F. J. Billeskov Jansens kommenterede udgave *Epistler* (Kbh., 1944-54). De tyske anmeldelser anføres delvis efter H. Ehrencron-Müller, *Forfatterlexikon*. X-XII.

1. En oversigt over udgivelsen af Holbergs værker på tysk viser hvor regelmæssigt skrifterne blev tilgængelige: *Einleitung in das Völkerrecht* (Introduction til Natur- og Folkeretten, 1715) 1748; *Dännemarkische Norwegische Staats und Rechtshistorie* (Dannemarks og Norges Beskrivelse, 1729) 1730; *Dänische Reichshistorie* (Dannemarks Riges Historie, 1732-35) 1743-44; *Kurze Vorstellung der allgemeinen Welthistorie* (Synopsis historiarum universalis, 1733) 1766; *Beschreibung der berühmten Haupt- und Handelsstadt Bergen in Norwegen* (Af Den berømmelige Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse, 1737) 1753; *Allgemeine Kirchengeschichte* (Almindelig Kirke-Historie, 1738) 1749; *Vergleichung der Historien und Thaten verschiedener insonderheit Orientalischer und Indianischer grosser Helden und berühmter Männer* (Heltes sammenlignede Historier, 1739) 1741; *Jüdische Geschichte von Erschaffung der Welt bis auf gegenwärtige Zeiten* (Jødiske Historie, 1742) 1747; *Geschichte verschiedener Heldinnen und andrer berühmten Damen* (Heltinders sammenlignede Historier, 1745) 1746.

2. *Göttingische Zeitungen von gelehrten Sachen*, 1748, 61. St., 483-86.
3. Ludvig Holberg, *Tredje Levnedsbrev, Værker i tolv Bind*, udg. af F. J. Billeskov Jansen (Kbh., 1969-71), XII, 201.
4. *Freye Urtheile und Nachrichten zum Aufnehmen der Wissenschaften und Historie überhaupt*, 1744, 27 St., 220-221.
5. *Frankfurter gelehrte Zeitungen*, 1744, 35 St., 207-208.
6. *Göttingische Zeitungen von gelehrten Sachen*, 1745, 92. St., 768.
7. *Hamburgische Berichte*, 1744, 52. St., 439.
8. Ludvig Holberg, *Niels Klim*, udg. af A. Kragelund (Kbh., 1970), I. 1xx.
9. *Fortgesetzte Nachrichten von gelehrten Sachen*, 1745, 753.
10. Ludvig Holberg, *Moralske Tanker*, udg. af F. J. Billeskov Jansen (Kbh., 1943), 209.
11. *Ibid.*, 210.
12. Lars H. Eriksen, »Ludvig Holbergs principper for oversættelse og Georg August Dethardings tyske episteloversættelse,« *Danske Studier*, 1985, 57-82.
13. *Freye Urtheile und Nachrichten*, 1747, 61. St., 481-482.
14. *Berlinische privilegierte Zeitung*, 1753, 58. St.
15. Ludvig Holberg, *Herrn Ludwig Freyherrn von Holbergs Vermischte Briefe* (Kbh. & Lpz., 1755), V, 20-21.
16. Lars H. Eriksen, *Danske Studier*, 1985, 65.
17. Holberg, *Moralske Tanker*, 144-145.
18. *Neue Zeitungen von gelehrten Sachen*, 1750, 46. St., 410-412.
19. *Jenaische gelehrte Zeitungen*, Sept. 1750. Se Ehrencron-Müller, XI, 110.
20. Holberg, *Tredje Levnedsbrev, Værker*, XII, 195-196.
21. *Göttingische Zeitungen von gelehrten Sachen*, 1741, 47. St., 399-400.
22. Ludvig Holberg, *Peder Paars. Neue vermehrte und verbesserte Uebersetzung*, udg. af Joh. Ad. Scheibe (Lpz., 1764), LXX ff.
23. *Neue Zeitungen von gelehrten Sachen*, 1744, 11. St., 19-20.
24. Se G. E. Lessing, *Lessings Gesammelte Schriften* (1889), IV, 321-322.
25. *Neue Zeitungen von gelehrten Sachen*, 1747, 9/3, 179-180.

Om kilderne til B. S. Ingemanns Valdemar Seier

Af Marita Akhøj Nielsen

Under arbejdet med efterskriften og noterne til en udgave af B. S. Ingemanns Valdemar Seier i Det danske Sprog- og Litteraturselskabs klassikereserie blev jeg opmærksom på, at de foreliggende fremstillinger af kildeforholdene var utilstrækkelige eller misvisende. Dette motive-rede en egentlig undersøgelse af disse forhold, hvis resultater her skal meddeles.

De tidligere fremstillinger

Ingemann opregner selv i fortalen til Prinds Otto af Danmark og hans Samtid, 1835, kilderne til sine nationalhistoriske værker. Det sker i en note i forbindelse med et ønske om, at disse værker kunne *bane Veien for en tilkommende reen-historisk Skildring af vor Middelalder* (VS s. 533). Efter i noten at have nævnt to sådanne fremtidige skildringer kommer Ingemann ind på sine egne forudsætninger:

Vigtige Bidrag til vor Middelalders Characteristik skyldte vi Nyerup, G.L. Baden, Wedel Simonsen og Jahn skjønnsom Tak for. Saavel disse Forfatteres Oplysninger om vor Middelalders Sæder og Skikke som Daugaards Klosterhistorie og Pontoppidans Annaler har jeg ved mine Skildringer benyttet; dog Hvitfeldt og Suhm og de af disse Historikere anførte Krøniker og diplomatiske Mindesmærker have tilligemed de historiske Folkesange været mine vigtigste Kilder. (VS s. 533).¹

Disse oplysninger er noget problematiske med henblik på en undersøgelse af kilderne til VS. For det første gælder de værkerne under ét; at de herved kan blive misvisende for den enkelte roman, er indlysende; f.eks. udkom Daugaards Klosterhistorie først i 1830, altså efter både VS (fra 1826) og Erik Menveds Barndom (fra 1828). For det andet ligger der en halv snes år mellem udgivelsen af VS og fortalen til Prinds Otto, og i løbet af de år var Ingemann blevet udsat for en voldsom kritik af sine historiske værker; fortalen har i det hele et klart apologe-

tisk sigte, som må tages i betragtning også ved vurderingen af kildeangivelserne: Ingemann kan have haft en vis interesse i at lade sine værker fremstå som historisk bedre funderede, end der er dækning for. Endelig er oplysningerne til dels ret upræcise; både Nyerups og G. L. Badens forfatterskaber er omfattende, selv når man indskrænker interessefeltet til middelalderen.

Efter Ingemanns egen redegørelse blev spørgsmålet om hans kilder først systematisk behandlet af P. E. Langballe i forbindelse med udgivelsen af de historiske romaner i 1911-12.² Langballes oplysninger findes dels i en indledning til alle romanerne, trykt i Valdemar Seier, 1912, dels i en meget udførlig kommentar til VS, der er formet som et alfabetisk register over person- og stednavne.

I indledningen giver Langballe et rids af det historiske materiale, der var kendt på Ingemanns tid, og af de ældre danmarkshistoriske behandlinger. Om forfatterens brug af dem siger han (s. VII f.):

Hans [Huitfeldts] værk har Ingemann af og til benyttet, men hans hovedkilde blev dog Suhms mægtige »Historie af Danmark« [...] En anden frugtbar forfatter fra det 18de århundrede, biskop Pontoppidan, blev også nyttig for digteren; han havde udgivet en dansk kirkehistorie (»Annales«) på tysk og et stort geografisk værk, »Danske Atlas« (1763-81), navnlig dette sidste blev den fundgrube, hvorfra Ingemann hentede sine stedbeskrivelser, ofte næsten ordret.

De øvrige værker, Ingemann selv har opregnet i fortalen til Prinds Otto, nævner Langballe ikke med forfatter eller titel i denne forbindelse (hele fortalen optrykkes til sidst i indledningen), men han skriver sammenfattende om dem:

disse skulde såvist ikke hjælpe en digter stort til at genoplive middelalderen, de indeholdt kun de tørreste fakta, og den »kolorit«, som Ingemann, med rette, fandt nødvendig, måtte han søge andet steds. – Her er det da, at han tager folkeviserne [dvs. ANR] til hjælp. (s. VIII).

Indledningen behandler som nævnt romanerne under ét, men i forbermærkningerne til kommentaren til specielt VS nævnes, at Suhm bind

IX er *Ingemanns vigtigste kilde til det rent historiske* (Langballe s. 586, jf. s. 611 f.). Også de mange henvisninger til Ingemanns kilder, som Langballe bringer i kommentaren til VS, bekræfter indledningens udsagn: der henvises hyppigt til Suhm (bind IX og tre steder bind VIII) og til folkeviserne, nogle få gange til Huitfeldt (s. 595, 601, 602 og 607) og Pontoppidans Atlas (s. 609 og 610) og kun til fire værker, der ikke er nævnt i indledningen. Det drejer sig om Nyerups Udsigt (s. 590 og 598), om Terpager: *Ripæ Cimbricæ [...] descriptio, 1736* (s. 608), om Vedels Saxooversættelse (s. 609 under Saxo, hvis fortale Ingemann i VS (s. 19) citerer efter Vedel) og om *Regum Danicæ icones* (s. 612). Dette sidste værks nr. 83 angives som en mulig, men ikke sikker kilde til Ingemanns beskrivelse af kong Valdemars udseende (s. 81 f.). Foruden de præcise kildehenvisninger indeholder Langballes kommentar flere steder registreringer af, hvad Ingemann har hjemmel for i sine kilder, og hvad han selv har tildigtet. På grund af kommentarens opbygning giver Langballe imidlertid ingen samlet fremstilling af digtets forhold til kildegrundlaget ud over det i indledningen meddelte. Det er i det hele taget tydeligt nok en historisk og ikke en litterær interesse, der ligger bag Langballes arbejde, som i øvrigt er solidt og pålideligt.

I forhold til fortalen til Prinds Otto giver Langballe både nogle præciseringer og nogle modifikationer. Af Nyerups forfatterskab henviser han kun til folkeviserudgaven og Udsigt, men hverken G. L. Baden, Wedel Simonsen eller Jahn nævnes; at Daugaards klosterhistorie lades uomtalt, kan jo ikke undre. Mens der kun henvises til Pontoppidans *Annales* i indledningen og ikke i kommentaren, optræder Atlas i begge sammenhænge. At Huitfeldt, Suhm og folkeviserne har været Ingemanns vigtigste kilder, som han selv hævder, må efter Langballes fremstilling modificeres til kun at gælde Suhm og viserne. Endelig udpeger Langballe et par kilder, som Ingemann ikke selv har nævnt, måske fordi de kun er benyttet til enkelte scener: Terpager er kun brugt s. 78-80, Vedels Saxooversættelse s. 19 og billedet af Valdemar s. 81 f.

Den tredje og hidtil seneste fremstilling af kildeforholdene er Kjeld Galsters i *IhR*.³ Han tager udgangspunkt i Sorø Akademis Biblioteks udlånsprotokoller, hvor bl.a. Ingemanns lån er registreret.⁴ Herom oplyser han (s. 57), at Ingemann den 18/8 1824 har lånt

Arild Hvidtfeldts *Krønike I-II*. Nyerup og Kraft: *Litteraturlæxi-*

con. Haldorsen: Islandsk Lexicon. Marmora Danica Tom I-II. Historisk og statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark ved Nyerup 1., 2. og 4. Bind. Kofod-Ancher: Dansk Lov Historie 1te Bind.

Efter en gennemgang af den indledende skildring af Saxo i VS vender Galster s. 62 tilbage til kildeespørgsmålet: *Kilderne er allerede nævnt med disse laante Værker*. Det påvises, at Ingemann har fundet stof til indledningsafsnittet i nogle af de lånte bind: Huitfeldts Krønike, Marmora Danica, Historisk-statistisk Skildring bind 2 (= Udsigt) og Dansk Lov Historie bind 1; Litteraturrexicon formodes at have været Ingemanns opslagsværk, og Galster anfører endelig, at digteren foruden de lånte bøger har brugt Vedels Saxooversættelse, som han selv ejede. Herefter følger et afsnit om tendensen i romanen, og s. 73-78 behandles atter kildeespørgsmålet, denne gang til hele værket. Her gennemgås først folkeviserne, og det vil også ifølge Galster sige ANR, som Ingemann selv har ejet. Brugen af viserne i VS karakteriseres (i forhold til de senere romaners) som *ret betydningsløs*; en del af dem anvendes således kun til at angive en stemning, men Dagmarviserne – og undertiden også noterne til dem – indgår direkte i handlingen, ligesom visen Hr. Carl og Jomfru Rigmor har forsynet Ingemann med det unge elskende par, hvis stævnemøde dog i VS tilpasses datidens krav om sømmelighed (s. 73 f.). Lidt senere (s. 75) supplerer Galster i anden sammenhæng disse oplysninger om Ingemanns brug af folkeviserne: også Slaget ved Lena og Kong Valdemars Fængsel (begge i ANR) er gået over i handlingen. Ud over ANR mener Galster at kunne påvise, at Ingemann har benyttet Geijer och Afzelius: Svenska Folk-Wisor, 1814, men kun et enkelt sted og ganske overfladisk, nemlig til en bemærkning om Sune Folkesøns bortførelse af kong Sverkers datter (s. 249; Galster henviser til og citerer fra Langballes udgave af VS, men ikke førsteudgaven). Om Ingemanns hovedkilder mener Galster i øvrigt (s. 75):

Foruden Grubers Origines Livoniæ har han fra Begyndelsen og under den aller største Del af Tiden, han brugte til Romanen, kun haft *Arild Hvitfelds Krønike* (laant 18. August 1824, tilbageleveret 19. Juli 1825). Suhms Historie af Danmark, et Værk, der dengang var betragtet af alle som den højeste historiske Sandhed, et Værk, der var uundværlig for enhver, der syslede med

Historie [...], har han ganske forbigaaet. Først 9. September 1825 har han (som Akademiets Udlaansprotokol udviser) faaet Suhms 9de Bind (1808. Tiden 1202-41). Altsaa: under de første 13 Maaneder, Ingemann arbejdede paa sin første historiske Roman, har han ikke haft Datidens vigtigste Kildeskrift.

Det må ifølge Galster anses for udelukket, at Ingemann selv ejede Suhm, eller at han lånte værket andetsteds. Konklusionen bliver da, at man må tale om to stadier i Ingemanns arbejde med romanen, et første, der er præget af Huitfeldt (og folkeviserne), og et andet, hvor Suhm inddrages. Om det første siges sammenfattende: *For de første ca. 213 af Værket kan alt det historiske – paa enkelte Undtagelser nær (herom senere) – forklares ud fra Hvitfeld (og Folkevisen)* (s. 76). Spørgsmålet bliver dernæst, hvornår Ingemann har inddraget Suhm. Galster formoder, at det har været umiddelbart før skildringen af slaget ved Lyndanisse (s. 352-74): *Hvitfelds Skildring af Slaget var dels saa kortfattet, dels saa rationalistisk præget [...] at Ingemann maa have følt sig utilfreds og derfor har grebet til den anden Kilde* (s. 76). Og Suhm er ikke blot kilden til alle de historiske begivenheder efter 1219

Men Suhm kommer til at spille en større Rolle: efter at Værket er kommet Ingemann i Hænde, begynder han nemlig at undersøge Suhm for at finde Navne og korte Oplysninger, som kunde supplere de Meddelelser, han havde fra Hvitfeld. [...] Foruden disse Enkeltheder er ogsaa en stor Begivenhedskæde kommet til: *helle Fortællingen om Helene* (s. 77).

Logisk nok søger Galster så at påvise, hvordan Helenestoffet virker som noget senere tilkommet, ligesom et par mindre optrin henføres til denne anden fase af Ingemanns arbejde med romanen, der efter Galsters opfattelse må være gået forud for den egentlige affattelse af værket. Sluttelig anføres *for Fuldstændighedens Skyld* endnu et par – perifere – kilder, Grubers *Origines Livoniae, 1775* (lånt 11/10 1824), hvorfra Ingemann skulle have navnet Hermand Balke, men intet andet, og Terpagers *Ripæ Cimbricae descriptio, 1736* (s. 78). Om denne sidste oplyser Galster i en note s. 131 under gennemgangen af kilderne til Prinds Otto, at han er blevet gjort opmærksom på værket af Langballes kommentar til romanen. Endelig bringer Galster IhR s. 133 f. en sammenfattende fremstilling af kilderne til de fire romaner. Her gennem-

går han Ingemanns oplysninger fra fortalen til Prinds Otto og hævder, at G.L. Baden og Vedel Simonsen slet ikke kan spores i nogen af romanerne. Hans konklusion lyder (s. 134):

Den absolut vigtigste historiske Kilde til Ingemanns fire Romaner er Suhm (hvortil for »Valdemar Seier«s Vedkommende slutter sig Hvitfeld). I første Linie, men noget tilbage herfor kommer som den vigtigste historisk-topografiske Kilde Pontoppidan: Danske Atlas [...] for de tre sidste Romaners Vedkommende, og som den vigtigste historisk-poetiske Kilde de danske (og svenske) Folkeviser. Desuden har Ingemann studeret ca. 20 Værker, men uden at noget af dem er kommet til at spille nogen betydelig Rolle.

Af Huitfeldts beskedne placering ovenfor må man ikke slutte, at Galster har omvurderet værkets betydning for VS; formuleringen skyldes, at konklusionen gælder også de tre senere romaner, hvor Galster ikke finder spor af Huitfeldt. Galster afslutter overvejelserne om kilderne med at pege på muligheden for, at Ingemann har modtaget mundtlige eller nu forsvundne skriftlige meddelelser til brug for romanerne fra kolleger, venner og familie.

Til Galsters fremstilling af kildeforholdene må jeg først knytte en bemærkning af metodisk art: det forekommer mig betænkeligt hverken at tage udgangspunkt i værket selv eller i de tidligere fremstillinger af forholdet, men primært at argumentere ud fra en udlånsprotokol. Tilmed er meddelelserne om protokollens indhold noget uklare; det fremgår således ikke, om Ingemann har lånt flere værker end de s. 57 opregnede foruden de to senere nævnte, Suhm (s. 75) og Gruber (s. 78) – hvad han har. En undersøgelse af den pågældende protokol viser, at der er tale om betydeligt flere lån, både før, efter og ind imellem de anførte, og en del af disse lånte værker er af historisk karakter. I betragtning af, at Galster således kun meddeler et udvalg af de lånte bind, må man undre sig over, at han intet oplyser om den rolle, Haldorsens islandske leksikon og bind 1 og 4 af Nyerups historisk-statistiske skildring måtte have spillet for udarbejdelsen af romanen. Endelig er det påfaldende, at Galster anfører to værker, Svenska Folk-Wisor (s. 74) og Ripæ Cimbricæ descriptio (s. 78) uden at oplyse, om de er lånt på akademiets bibliotek eller ejet af Ingemann, hvilket jo i øvrigt er de muligheder for litteraturfremskaffelse, han opererer med. Svenska Folk-Wisor findes faktisk opført i udlånsprotokollen, men først under

21/7 1826, hvor VS efter Ingemanns egne oplysninger for længst var overgivet til trykning (Et Brev fra B. S. Ingemann, ved Carl S. Petersen, Danske Studier 1910, s. 141 f., jf. IhR s. 75).

Hvad angår forholdet til de tidligere fremstillinger af kilderne til VS, er det overraskende, at Galster først s. 131 (og da i en note om Terpager o. lign. perifere kilder) omtaler Langballe, hvis syn på forholdet mellem Suhm og Huitfeldt jo afviger markant fra Galsters, og hvis udgave af VS Galster har benyttet. Nyt i forhold til Langballe er det også, at Galster slet ikke regner med, at Pontoppidans Annales og Atlas har været benyttet til VS. Af de øvrige kilder, Ingemann selv nævner, udelukker Galster udtrykkeligt Baden og Vedel Simonsen, mens Jahn ikke omtales i forbindelse med VS.

Hovedkilderne

Suhm og Huitfeldt

En undersøgelse af Ingemanns kilder og kildebrug vil mest praktisk begynde med at fastslå hovedkilderne, og her melder sig straks spørgsmålet om forholdet mellem Huitfeldt og Suhm. Da Suhm gengiver næsten alle Huitfeldts oplysninger og vurderinger, må det først undersøges, om Ingemann, som Galster hævder, kan have hovedmassen af de historiske oplysninger i de første 2/3 af VS fra Huitfeldt. (For overskuelighedens skyld vil jeg i det følgende kun arbejde med passager, der ikke kan bygge på folkeviserne).

Allerede romanens anden linie skaber store vanskeligheder for Galsters påstand. Her meddeles det nemlig, at vi befinder os i året 1204, og på dette tidspunkt deltager Saxo i en længere samtale om bl.a. den politiske situation i 1204 og om Knud VIs død (i 1202). Det er med andre ord væsentligt for hele romanens åbningsscene, at Saxo endnu levede i begyndelsen af Valdemar II's regeringstid (1202-41). Men ifølge Huitfeldt (s. 168) døde Saxo i 1201. Suhm diskuterer (s. 104 f.) Saxos dødsår, som han ender med at sætte til 1206, 1208 eller 1209, mens Ingemann lader ham dø december 1204; nok så væsentlig er imidlertid Suhms påvisning af, at Saxo må have levet, mens Valdemar var konge. Af denne detalje kan man selvsagt kun slutte det negative, at Huitfeldt ikke har været den eneste historiske kilde, Ingemann har brugt, derimod ikke det positive, at han har anvendt Suhm; Saxos data kunne han finde så mange andre steder (f.eks. Annales s. 614). At Suhm dog efter al sandsynlighed er kilden til en lang række historiske

oplysninger i resten af romanens første del, forekommer indlysende, men ville af Galster kunne henføres til de *Navne og korte Oplysninger*, han lader Ingemann hente fra Suhm, eller til det, han kalder *hele Fortællingen om Helene*. Det gælder f.eks. Ingemanns oplysninger om Esberns Snares efterkommere (s. 53 f., jf. Suhm s. 55 f.), om de skuespil, der skulle omvende de hedenske livlændere (s. 85 f., jf. Suhm s. 65 f.) og naturligvis om Helenes forhold til Valdemar og deres fælles søn, hertug Knud (s. 55 f., jf. Suhm s. 56, 192-95); ingen af disse oplysninger findes hos Huitfeldt. I det hele taget er der ikke mange historiske forhold i første del af VS, som ikke kunne rubriceres under en af de to kategorier, Galster har opstillet. Derimod rummer romanens anden del mange passager om historiske begivenheder, og i flere tilfælde kan Suhm, men ikke Huitfeldt have været kilden. Bl.a. fortæller romanen, at Valdemar i 1205 opførte og senere nedbrændte et fast slot på Øsel (s. 207), hvad Suhm (s. 74 f.), men ikke Huitfeldt omtaler. Tilsvarende forholder det sig med et angreb, kejser Philip i 1207 skulle have foretaget mod Danmark (VS s. 214 f., 225 f., jf. Suhm s. 120, hvor angrebet berettes med nogen tvivl om dets historicitet; Huitfeldt nævner det slet ikke). Det samme gælder begyndelsen af tredje del af VS, før Lyndanisseberetningen, som for Galster betegnede grænsen mellem det af Huitfeldt dominerede og den del af romanen, hvor Suhm skulle være hovedkilden. I romanen fortælles således ligesom hos Suhm om en dansk-tysk tvekamp i 1215. Den fandt sted inden hovedslaget mellem Valdemar og kejser Otto, der førte til, at kejseren flygtede og danskerne belejrede Hamborg (s. 331-38, jf. Suhm s. 258); ifølge Huitfeldt (s. 183) fandt tvekampen sted efter kejserens flugt og under belejringen af Hamborg. I forbindelse med denne belejring omtaler Ingemann (s. 340-43) ligesom Suhm (s. 269) nogle danske krigeres børnemord og kvinderov, som Huitfeldt ikke kender til. Jeg må altså konkludere, at en hel del af de historiske forhold, der findes i de første 2/3 af VS, kan være hentet fra Suhm, men ikke fra Huitfeldt. Det forekommer ikke rimeligt at kategorisere dem alle som *Navne og korte Oplysninger* eller dele af *Fortællingen om Helene*.

Hvad angår Galsters overvejelser om Ingemanns grunde til at skifte kilde netop ved Lyndanisseslaget, må man sige, dels at Huitfeldt rigtig nok ikke først her bliver *kortfattet* (det er han simpelthen som regel, også i skildringen af episoder, som er vigtige for Ingemann), dels at Suhm sandelig ikke er mindre *rationalistisk præget* end Huitfeldt, hverken i Lyndanisseskildringen eller i det hele taget.

Jeg mener altså ikke, at det ud fra VS er muligt at argumentere for Galsters hypotese om et Huitfeldtstadium og et Suhmstadium i Ingemanns arbejde med romanen. Hypotesen kan heller ikke afvises, for det kan da godt være, at Ingemann f.eks. har excerperet Huitfeldt, før han læste Suhm, men jeg finder ikke, at den åbner for frugtbare perspektiver i arbejdet med romanen og dens forhold til kilderne.

For at afveje indflydelsen fra Suhm over for Huitfeldts betydning har jeg derfor undersøgt, hvordan Ingemann har forholdt sig de ikke få steder, hvor de to historikere afviger fra hinanden. Og her har det vist sig, at Ingemann som oftest følger Suhm. Således er det gerne Suhms navneformer og ikke Huitfeldts, Ingemann går ud fra: over for f.eks. Huitfeldts *Gistel Reen* og *Mistovi* (begge s. 178) står Suhms og Ingemanns *Gestilren* (hhv. s. 175 og s. 234) og *Mistwin* (hhv. s. 172 og s. 245). Tilsvarende gælder de enkelte oplysninger, f.eks. om den unge Valdemars ægteskabelige forhold. Huitfeldt anfører (s. 173), at Valdemars første dronning, Ingeborg, døde 1204. Dette refereres selvfølgelig af Suhm (s. 56), som dog tilbageviser oplysningerne og meddeler, at Valdemars forlovede brud, prinsesse Marie, døde, antagelig i 1204. Ingemann følger Suhms fremstilling (s. 57). Som det vil være fremgået indirekte af Galsters argumentation, var hertug Knud efter Huitfeldts opfattelse ikke Helenes søn; han mener (s. 179), at Dronning Margrethe (Dagmar) fødte hertug Knud i 1211. Suhms antagelse, at hertugen var Valdemars søn med Helene (s. 192-95), følges ganske vist heller ikke af Ingemann, men han omtaler dog rygtet herom og betvivler ikke, at Helene er Knuds mor; hans far er Helenes ægtemand, Esbern Snare (s. 55 f.). At Ingemann som oftest også følger Suhm og ikke Huitfeldt med hensyn til begivenhedernes rækkefølge, er der ovenfor givet et eksempel på med den dansk-tyske tvekamp. Også Suhms vurderinger overtager Ingemann enkelte gange mod Huitfeldts. Denne historikers bedømmelse af Beengjerd er kort og godt: *hun vaar ond/oc raadde til at skatte hans [Valdemars] Bønder oc Almue/fick skyld for alt det ilde vaar giort. Saa vi nu hafve det Ordsprock/lat vi kalder en ond Qvindel/Beengierdt* (s. 179). Suhm er langt mere nuanceret: han omtaler først hendes skønhed og sædelighed, og efter et referat af folkevissens syn på hende, som jo svarer til Huitfeldts, ræsonnerer han: *Da Valdemar førte saa mange Krige, saa er det rimeligt, at han har forøget Skat og Told [...] Maaskee dette er skeet meere end forhen efter Been-gerds Ankomst* (s. 239). Denne forklaring på hadet mod Beengjerd overtager Ingemann (s. 327 f., 401 f.).

Der findes dog også eksempler på, at Ingemann følger Huitfeldt mod Suhm, men de er få. Som den førstnævnte historiker (s. 174) mener Ingemann (s. 114-16, 121, 130 ff.), at Valdemar i 1205, og ikke som hos Suhm (s. 134, jf. s. 433) i 1208, kom i strid med greverne af Schwerin på grund af et overfald på Valdemars lensmand Johan Ganz; Suhm nævner – mod sin sædvanlige praksis – ikke Huitfeldts datering. At Huitfeldt her er Ingemanns kilde, indiceres også af navnet på Ganz' borg (Huitfeldt og Ingemann: *Graaboe*, Suhm: *Grabow*). Derudover har jeg kun kunnet finde endnu et eksempel på, at Ingemann retter sig efter Huitfeldt og ikke Suhm, og det er usikkert. Suhm fortæller s. 272-74, at Valdemars naturlige søn grev Nicolaus af Halland blev gift med Ida af Schwerin. Huitfeldts fremstilling (s. 183) er overordentlig forvirrende, og det er i hvert fald muligt at læse den, som om han opererer med to grever af Hallind, grev Claus, som skulle være Valdemar IIs halvbror, og grev Niels, kongens søn, som blev gift med Idde af Schwerin. Ingemann lader Valdemars halvbror grev Claus blive gift med Ida af Schwerin (s. 82 f. o.fl.st.). Han følger altså ingen af historikerne, men kombinerer deres oplysninger på en sådan måde, at Valdemars ægteskabelige forhold som i tilfældet med hertug Knud kommer til at svare til 1820rnes moral. Galster mener (noten s. 76 f.), at Ingemann har ideen til Kullemanden, som spiller en gennemgående og ret væsentlig rolle i romanen, fra Huitfeldt (s. 199), men da Suhm (s. 724 f.) dels refererer, dels citerer det pågældende afsnit og dertil føjer et navn, som Ingemann bruger, er det rimeligt at antage, at Suhm også her er kilden.

Resultatet af denne undersøgelse må blive, at Suhm har været langt den vigtigste kilde for VS; når Galster tillægger Huitfeldt så stor betydning, må det efter min opfattelse skyldes et noget overfladisk forhold til Suhm. En læsning af Huitfeldt alene kan nemlig sagtens give det indtryk, at Ingemann ikke har benyttet andre kilder. Men hvis Suhms fremstilling inddrages, bliver det indlysende, at den i næsten alle tilfælde må have været afgørende. Som et karakteristisk eksempel på dette forhold skal jeg anføre Huitfeldts, Suhms og Ingemanns versioner af de schwerinske grevers underkastelse under den danske konge:

Aar 1214. *Reverserede* Greffve Gunzelin oc hans Broder/Greffve Henrich dennem til Kong Voldemar/at de oc deris Efftterkommere skulde være hannem huld oc tro/lydige oc følgactige/med 60. Heste/oc Hielme/huor behoff giordis paa hin side Vandet. (Huitfeldt s. 181).

De Schwerinske Grever og Brødre *Guncelin* og *Henrik* bleve uden Tvivl forfærdede over denne *Valdemars* Fremgang [over for Markgreven af Brandenburg], og derfor underkastede sig og Efterkommere det Danske Scepter, svore Troeskab, toge deres Land til Lehn af Kongen, og lovede at staae ham bi med 60 Heste og Hielme, det er vel udrustede Riddere, imod alle hans Fiender, endog paa hiin Side Havet [...] (Suhm s. 237 f.).

Alle studsede over Grev *Henriks* dristige Indsigelser [imod kejser *Frederiks* anerkendelse af de danske besiddelser i Nordtyskland] og Kongen reiste sig med en Heftighed, som lod befrygte det Værste. Men inden han fik Tid til at give sin Harme Luft, forandrede Grev *Henrik* pludselig Mine og Adfærd og erklærede høflig, at uden Hensyn paa dette Diplom og paa alle Keiseres og Fyrsters selvraadige Anmasselser, vilde nu dog han og hans Broder give Kongen af Danmark et frivilligt Beviis paa deres Agtelse og Hengivenhed: de vilde tage deres Grevskab til Lehn af ham og sværge ham Troskab, samt love at staae ham bi med 60 Heste og Hjelmec imod alle hans Fjender, endog paa hiin Side Havet (VS s. 300).

Som citaterne viser, er der til dels verbal overensstemmelse mellem VS og Suhm (men hverken verbal eller real enighed mellem disse og Huitfeldt) – i gengivelsen af den historiske kerne i optrinnet, og det forekommer oftere, f.eks. Suhm s. 169 og VS s. 240 (gengivelse af et diplom), Suhm s. 565-70 og VS s. 456-58 (beskrivelse af *Andreas Sune-søns* karakter og ejendele), Suhm s. 161 f. og s. 213 i VS (anekdoten om hertug *Bernhards* krigeriske opfordring til kobberløven i *Braunschweig*).⁵ Suhms gengivelse af de historiske begivenheder følges ofte ganske tæt, om ikke ordret, se f.eks. Suhm s. 198 og VS s. 275, Suhm s. 332-37 og VS s. 365-71, Suhm s. 436-39 og VS s. 417-24. Men også romanens komposition følger i store træk Suhm: VS er helt igennem kronologisk opbygget, og kronologien er gennemgående identisk med Suhms.

Citaterne af Suhm og VS ovenfor rummer også afvigelser mellem de to tekster, og disse er naturligvis nok så interessante som overensstemmelserne. Ingemann har selvsagt været klar over, at romanen stillede ganske andre krav om en levende og anskuelig fremstilling end historiebøgerne, og som i citatet ovenfor består romanforfatterens arbejde

gennemgående i at skabe dramatiske situationer omkring de historiske fakta.⁶ Anskueliggørelsen kan endvidere ytre sig som en ret voldsom forenkling af de historiske begivenheder; det mest markante eksempel herpå er Ingemanns gengivelse af forholdene i Estland og Livland, som optager en væsentlig del af Suhms fremstilling af så godt som hvert år af Valdemars regeringstid. Ingemann forenkler sagen, for det første ved simpelthen at forbigå begivenhederne, f.eks. i 1210 (Suhm s. 186-89), 1220 (Suhm s. 356-66) og 1237-38 (Suhm s. 675-77 og 681-86); i alle disse år var der tale om et betragteligt dansk engagement i området. For det andet simplificerer Ingemann historien ved helt at fortie Sværd-ridderne og Rigabispens rolle i kristningen af Estland og Livland; han nøjes med at omtale rivaliseringen mellem den danske mission og Den Tyske Orden (s. 85 f., 90-92, 344 f.), og herved kommer han til at bryde kronologien, for det var først fra sidste halvdel af 1230'erne, at denne orden opererede så langt mod øst. Foruden forenklingen af historien opnår Ingemann ved denne fremgangsmåde at fremhæve Danmarks internationale og kristelige rolle, og han slipper for et udførligt referat af de kristnes også efter Suhms mening forargelige fremfærd over for hinanden og over for de arme hedninger.

Den anskueliggørende forenkling viser sig også i persongalleriet; i eksemplet med de schwerinske grevers troskabsed kunne det iagttages, at Ingemann samlede fremstillingen omkring grev Henrik, og denne koncentration om relativt få og fremtrædende skikkelser er karakteristisk. Ganske vist er der mange personer i VS, men dog langt færre end i den historiske fremstilling. Som eksempler på, hvordan Ingemann lader de historiske begivenheder krystallisere sig om færre gennemgående skikkelser, skal her anføres to af romanfigurerne, Peder Sunesøn og Otto af Lüneborg. I det første tilfælde er der tale om, at flere gejstlige ved navn Peder fortættes til én, Roskildebispen Peder Sunesøn. Mens Suhm oplyser, at Valdemars udsending til paven i 1208 er en provst Peder af Roskilde (s. 131), er det i VS den allerede kendte Peder Sunesøn, der drager til Rom (s. 214-24). Han bliver også straks efter overbringeren af bandbullen mod bisp Valdemar (s. 225), mens det i Suhms mindre dramatisk fortættede fremstilling ikke meddeles, hvem der afleverede bullen (s. 132). Endvidere optræder hos Suhm (der her refererer Huitfeldt, men tager afstand fra hans oplysning) en bisp Peder af Århus under slaget ved Lyndanisse, hvor han formaner Valdemar til ikke at følge Beengjerds hårde råd (s. 333). Ingemann overtager formaningen, men lægger den i munden på Peder Sunesøn (s. 365); nu

døde han imidlertid ifølge Suhm i 1214 eller 1215 (s. 240 f.), men Ingemann klarer dét problem ved at lade et rygte have fortalt om hans død (s. 349, 357). Endelig meddeler Suhm (s. 478), at bisp Peder af Roskilde, Peder Sunesøns efterfølger, så en engel med draget sværd over Lunde kirke; et lignende syn siges Peder Sunesøn i VS at have haft i Roskilde (s. 357).⁷ Ved denne personsammentrængning, hjulpet af navnebroderskabet, bliver Peder Sunesøn i VS en ret central skikkelse, men dog ingen hovedperson. En sådan får Ingemann noget overraskende skabt af Valdemars søstersøn, Otto af Lüneborg, som spiller en væsentlig rolle gennem hele romanen, dvs. fra 1204 til 1230. Hos Suhm nævnes Otto (i bind IX) første gang, da han arver Lüneborg i 1212; det meddeles her, at han fødtes 1204 (s. 216 f.); egentlig betydning får han dog først fra 1223, og da i specielt tysk sammenhæng, fordi han var den eneste yngre welfer (s. 462, jf. s. 542 f., 561, 591, 658). På dansk side bliver han tidligst engageret i slaget ved Møln 1225 (s. 490), og efter Valdemars befrielse støtter han kongen til sin tilfangetagelse ved Bornhoved 1227 (s. 524, 543 ff.). Det er med andre ord ganske uden hjemmel i historien, at Otto skulle være Valdemars nære medarbejder i hele hans tidlige regeringstid – men som romanfigur fungerer Otto udmærket.⁸

Ingemanns personcentrering er imidlertid ikke kun udtryk for romanforfatterens forståelse af fiktionens krav, men også for et historiesyn, som afviger noget fra både Huitfeldts og Suhms. Historikerne anfører regelmæssigt politiske og økonomiske forhold som de væsentligste årsager til Valdemars handlinger. Ingemann medtager da også gerne den type oplysninger, men han tillægger rent personlige motiver den afgørende vægt. Et karakteristisk eksempel er forklaringerne på Valdemars tog til Livland i 1205. Suhm anfører, at der kan være tale om en straffeekspedition, men finder, at

da *Valdemar* var en ærgierrig, modig og stridbar Herre og lykkelig i sine Foretagender, saa er det intet Under, at han søgte at udvide sit Herredømme paa alle Kanter, og komme frem med de Dankses gamle Paastand paa mange Lande, og her gav den christne Troes Udbredelse en ønskelig Leilighed og Paaskud (s. 74).

Ingemann placerer beslutningen om toget umiddelbart efter brylluppet med Dagmar:

Med en anden Kjærlighed i Hjertet bluedes Valdemar ved at skuffe den rene uskyldige Sjæl, som havde hengivet sig til ham; han vidste intet bedre Middel til at overvinde sig selv, end at styrte sig i en stor og mægtig Kamp til Kronens og Christendommens Ære; han havde derfor, som Bod for sin lønlige Brøst, fuldt og fast besluttet et Korstog til det hedenske Lifland (s. 182).

Begge fremstillinger er ganske vist koncentreret om Valdemars karakter, men Suhms perspektiv er dog videre – og mere realistisk – end Ingemanns, jf. f.eks. begrundelserne for Valdemars holdning i de tyske tronstridigheder (Suhm bl.a. s. 60, 120, 211, VS s. 275) og for bisp Valdemars indtrædelse i klosteret (Suhm s. 311, VS s. 347 f.).

Ingemanns koncentration om individet viser sig rimeligt nok klarest i hans behandling af Valdemar Sejr selv. Hans udvikling fra den lykkelige, overmodige erobreren til den angerfulde, ydmyge lovgiver er konstituerende for romanen som helhed. Men for denne udvikling er der ikke fuld dækning hos Suhm, og en del forbigåelser af hans oplysninger kan være begrundet i et ønske om at lade Valdemars skæbne fremstå klart. Det gælder for det første Suhms meddelelser om kongens tidlige lovgivning (bl.a. s. 21, 49-51, 281 f.), for det andet fremstillingen af kongens aggressive udenrigspolitik efter Bornhoved.⁹ Efter Suhms beretning var Valdemar nok svækket, men ikke kuet i 1230'erne, han førte stadig en magtfuld imperialistisk politik både i Nordtyskland og Estland (s. 609, 638, 650-52, 676 f., 682-85). Dette nævner Ingemann intet om; det ville da også ganske ødelægge Valdemars funktion som religiøst og nationalt eksempel.

VS fremtræder nemlig klart som en både religiøs og national opbyggelsesbog, og det er karakteristisk for Ingemanns forhold til Suhm, at en del anstødelige forhold må bortforklares eller forties. Det er i dette lys, man må se romanens udtalelser om hertug Knuds og grev Claus' (Nicolaus') slægtskabsforhold, som allerede tidligere er berørt: det ville være for anstødeligt for digteren (og vel også for hans publikum), at Valdemar Sejr skulle have børn uden for ægteskab. Karakteristisk er det også, at Ingemann uden hjemmel i Suhm fortæller om den strenge straf, der overgik de danske børnemordere og voldtægtsmænd ved Hamborg: de blev straks henrettet, endog uden at få lejlighed til at skrive eller at modtage sakramentet (s. 342 f.). Den nationale ære hævdes ved endnu en afvigelse fra Suhm. Historikeren formoder, at nogle af Valdemars egne mænd var delagtige i forræderiet på Lyø og

omtaler også en vis lunkenhed i de danske bestræbelser for at få kongen fri (s. 439 f., 469). Herom findes intet hos Ingemann. Som eksempel på hans nationalt-opbyggelige drejning af oplysningerne fra Suhm skal anføres de to versioner af en del af det endelige forlig med Henrik af Schwerin:

dersom Pengene ei hvergang bleve tilfulde betalte, saa skulde saa mange tusende Mark som der fattedes, ligesaa mange agtbare, *honesti*, Mænd af Danmark, hvilke Grev *Henrik* selv udvalgte, gaae ind til Gidslerne [...] Den som eengang havde været Gidsel eller sat sin Søn til Gidsel, skulde ei igien være det, med mindre han frievilligen vilde (Suhm s. 496).

men nu læste han [Andreas Sunesøn] hvorledes Grev Henrik for hver tusinde Mark, der fattedes i Løsepengene, kunde vælge til Gidsel hvilken dansk Mand, han vilde, og strax efter stod der, at dog Ingen uden frivillig skulde være Gidsel, og Oldingens Aasyn opklaredes. »Stort! – sagde han – Ingen finder Modsigelse heri, Ingen tvivler paa, at jo hver dansk Mand med Glæde gaaer i Fængsel for sin Konge.« (VS s. 460).

(For en ordens skyld skal bemærkes, at det anførte er det eneste sted, hvor der hos Suhm er tale om frivillighed; Huitfeldt (s. 191) medtager ikke disse bestemmelser).

Det voldsomste sammenstød mellem den rationalistiske historiker og den romantiske digter finder man i deres vurderinger af begivenheder og personer: over for Suhms politiske eller snusfornuftige overvejelser står Ingemanns religiøse. F.eks. er Suhm og Ingemann enige om at fordømme Valdemars brud på fredsftalen med Schwerin, som kongen måtte aflægge ed på, men begrundelserne afviger karakteristisk; ifølge Suhm må selv en aftvungen ed holdes, for ellers *bliver aldrig nogen ufordeelig Fred holdt, da de alle frembringes ved Frygt og Overmagt, og da vilde evige Krige foruroelige Verden* (s. 519). Ingemann lader ærkebisp Andreas udtale romanens vurdering med det bibelsk klingende: *Hevnen hører Herren til, og Meenederen skal ikke see hans Aasyn* (s. 461, jf. 5. Mos. 32,35 i samtidens bibeloversættelser). Tilsvarende er Suhm overordentlig skeptisk over for blandingen af imperialism og mission (f.eks. s. 342), mens Ingemann finder de danske korstog velgørende også for hedningerne (s. 86, jf. s. 349). Over for Suhms vurde-

ring af løsladelsen af bisp Valdemar som en *Statsfeil* (s. 96) står hos Ingemann kong Valdemars erkendelse af, at *har jeg nu handlet uklogt ved at give ham fri, som man jo siger, og vil jeg snart faae Skam og Skade til Tak; saa er det dog bedre at lide, end at gjøre Uret* (s. 213). Ikke mindst i fremstillingen af miraklerne gør Ingemann op med Suhm, hvis holdning til de underberetninger, han selvfølgelig refererer, kommer frem i sarkastiske bemærkninger som *man [har] ei været sparsom paa Mirakler* (s. 334, om Lyndanisse) og

Mange saavel gamle som nye Skribentere troe, at *Valdemar* leed dette Nederlag til Straf af Himmelen for sin Meeneed, men begik Grev *Henrik* ei ogsaa Meeneed, og han døde dog lykkelig. Guds Domme ere os ubekjendte, og vi bør ei dømme om dem (s. 546, om Bornhøved).

Ingemann lader i VS klart både sejren ved Lyndanisse og nederlaget ved Bornhøved fremstå som resultater af guddommelig indgriben (s. 368-71 og 477 f.); i det første tilfælde bliver miraklerne ganske vist betvivlet, men fremstillingen gendriver enhver skepsis (s. 357-59, 372-74). Og dette er karakteristisk for Ingemanns holdning til det underfulde.

Folkeviserne

Ingemann er selysagt kongenial med folkeviserne i langt højere grad end med Suhm, og de er da også – efter historikeren – den vigtigste kilde til VS. Både Langballe og Galster anførte ANR som digterens viseudgave, og det er utvivlsomt rigtigt. For det første citerer Ingemann en del folkevisestrofer, og de er ordret eller næsten ordret gengivet efter ANR (f.eks. VS s. 84, hvor der citeres to halvstrofer (4 og 5) af ANR nr. 74, s. 178 f., der bringer strofe 37, 38 og 39 af ANR nr. 67 og strofe 21 af ANR nr. 68, og s. 362-64, hvor ANR nr. 71 strofe 1,3, 9 og 10 gengives). For det andet kan et par af de henvisninger, Ingemann undertiden bringer i fodnoter ved visecitaterne, tyde på, at det er ANR, han har i tankerne (s. 257: *See danske Viser fra Middelalderen*, jf. s. 362). Et sidste indicium er, at Ingemann har brugt ANRs anmærkninger, også i ét tilfælde, hvor oplysningerne i VS ikke kan stamme fra Suhm (som jo refererer og kommenterer viserne): ANR II s. 349 forklarer, hvordan et bryllup *per procurationem* foregik; både udtrykket og fremgangsmåden genfindes i VS (s. 155 f.).

Næsten alle de folkeviser, der citeres eller henvises til i VS, findes i ANR. Det eneste tilfælde, der kunne give anledning til at overveje, om Ingemann har haft andre kilder, er omtalen s. 292 af *Visen om Regnar Lodbrok og den kjække Aslaug*. Denne vise findes ikke i ANR, men er vel Syvs Fjerde Part nr. IV, hvor navnet *Aslaug* forekommer i kommentaren til visen. Derudover findes i VS nogle få strofer med folkevisesepræg, som jeg ikke har kunnet finde i viseudgaverne¹⁰, hvorfor jeg er mest tilbøjelig til at anse dem for pasticher af Ingemann selv (s. 122, 143, 182, 413). En sådan foreligger utvivlsomt s. 243, hvor digteren har lånt enkelte vendinger fra ANR nr. 69, som citeres umiddelbart efter (s. 244), men ret frit.

Visecitaterne, der for hovedparten stammer fra de historiske viser, anføres for ca. halvdelens vedkommende uden forfatterangivelse. Et par viser tilskrives anonyme, *Skjalden* (s. 233), *Folkesangeren* (s. 465) eller en *Bondeknøs* (s. 178 f.), mens resten henføres til romanens personer (Thorgeir Danaskjald s. 180 og 260 f., hofnarren Claus Klumpe s. 320 f. og 362-64, Helene s. 243 f.). Det fremgår flere steder, at Ingemann har forestillet sig, at en enkelt person har digtet visen, som så gentages af folket (s. 178 f., 233, 362 (jf. s. 320 f.)). Viserne citeres som historiske sandhedsvidner (s. 212, 465 f.), som den enkeltes adækvate udtryk for sin personlige situation (s. 205 f., 257 f.) eller som udtryk for hele folkets stemning (klarest s. 179: *fast alle Tilstedeværende [istemte] med oprigtig Glæde hvad Bondeknøsen sang og hvad Folket siden ofte gjentog*: [og her følger citat af ANR nr. 68 strofe 21], jf. s. 362-64). Denne sidste funktion åbner for en markering af kontinuiteten i det danske folks liv, som det mest prægnant formuleres i omtalen af visen om Dagnars død s. 271:

Den Omhu og Kjærlighed, hvormed disse Sagn og disse elskelige Træk af Dagnars Liv og Død ere bevarede [i hiin gamle Folkesang], vidne noksom om, at Danmark aldrig har eiet nogen Dronning, som i høiere Grad har besiddet Folkets Kjærlighed (jf. s. 212, 233).

Mens de hidtil omtalte viser blev citeret i VS, er vi med Dronning Dagnars Død (ANR nr. 70) nået til en anden anvendelse af viserne: der bringes slet ingen citater af ANR 70, men VS (s. 267-71) følger den næsten gennemført, helt ned i detaljer; som eksempel skal anføres visens 22. strofe og VS s. 268:

Der var stor Ynk i Fruerstue,
 Der alle de Fruer græde,
 Dronning Dagmar døde i liden Kirstens Arm,
 Der Kongen red op ad Stræde.

Der var stor Ynk og Jammer i Fruerstuen; Dronningen havde modtaget Sacramentet og den sidste Salvelse, og da Kongen nu reed op ad Strædet, som førte til Slottet, lød det Jammerskrig over hele Slottet, at Dronningen var død. Hun laae ogsaa bleeg og uden Livstegn i Jomfru Kirstines Arme.

Tilsvarende massiv brug af folkeviser findes i kortere passager som s. 233 f. og 362-64, der dels refererer, dels citerer hhv. ANR nr. 74 (Kong Sverker eller Slaget ved Lena) og nr. 71 (Dronning Berngerd).

Imidlertid følger Ingemann ikke altid viserne slavisk, hverken i sin fremstilling af de historiske begivenheder eller i sine vurderinger. Hans holdning til Beengjerd er som allerede nævnt tidligere langt mere forstående end folkevisen, hvis skildring af hendes død i leding heller ikke overtages; Ingemann lader hende nok deltage i slaget mod kejser Otto 1215, hvor hun med nød og næppe undgår at blive ramt af et pileskud (s. 339), men hun dør først, efter at folkets had har kulmineret og en forsoning mellem hende og folket synes mulig (s. 399-403). Hensynet til romanens overordnede idé er altså væsentligere for Ingemann end troskaben mod visen. Noget lignende gælder forholdet til Hr. Carl og Jomfru Rigmor (ANR nr. 190), som sammen med et par vers i visen om Dagmars død er Ingemanns eneste kilde til romanens ene hovedperson Carl af Rise, hans søster Kirstine og hans elskede Rigmor, Albert af Orlamündes datter. Dette sidste slægtskabsforhold er uden hjemmel i visen, hvor Rigmors far ikke benævnes (og i historien; Albert døde barnløs). Nok så belysende for Ingemanns kildebrug er imidlertid, at han af visens hovedscene, der er skæmtsom indtil det frivole, får et absolut uanstødeligt, rørende optrin (s. 381-85); fremgangsmåden er parallel til behandlingen af Suhms oplysninger om Valdemars uægte børn. I et enkelt tilfælde har folkevisernes overnaturlige væsener forekommet Ingemann for utrolige til at overføres til romanen: den havfrue, der i ANR nr. 69 spår dronning Dagmar, bliver i VS til Helene – ganske vist i havfrueudstyr (s. 242-44, jf. s. 265 f.).

Disse eksempler på et friere forhold til folkeviserne må dog ikke skygges for hovedsagen: Ingemann fæster gennemgående meget stor lid

til viserne som historiske kilder, selv hvor udgiverens anmærkninger eller Suhm burde have indgivet ham en vis skepsis. Det gælder f.eks. hans fremstilling af slaget ved Lene (s. 233 f.), hvor Suhm (s. 140) betvivler en af visens oplysninger, som Ingemann dog bringer. Både Suhm (s. 206) og viseudgiverne (ANR II s. 353) finder det urimeligt, at Dagmar på sit dødsleje skulle advare Valdemar mod Beengjerd. Ikke desto mindre har Ingemann bevaret dette træk (s. 269 f.) og endog med det som udgangspunkt opdigtet et første – lidenskabeligt – møde mellem kongen og Beengjerd i 1205 inden brylluppet med Dagmar (s. 138-51, 161-63). Herved bliver naturligvis Valdemars karakter »interessant«, og romanen får tilført (endnu) en langt udspundet kærlighedshistorie. Ingemanns nationale anliggende er formentlig bevæggrunden til, at han (s. 465 f.) benytter Kong Valdemars Fængsel (ANR nr. 72), selv om udgiverne frakender visen poetisk værd og daterer den til det 16. årh. (ANR II s. 355). Imidlertid besynger den hele det danske folks sorg over Valdemars fængsel og dets bestræbelser for hans befrielse i så høje toner, at det kunne overdøve Suhms skepsis over for nationen i den situation – og det kunne Ingemann selvsagt bruge. Sluttelig må det nævnes, at en del af romanens tidskolorit, ikke mindst klædedragten, tydeligt er inspireret af folkeviserne: der er i VS en sand overflod af skarlagten (f.eks. s. 106, 169, 414), silke (bl.a. s. 154, 170, 381) og guld (f.eks. s. 127, 241, 416).

Mindre væsentlige kilder

Det er givet, at Ingemann til VS har haft andre kilder end Suhm, ANR og Huitfeldt, selv om der kun er få historiske oplysninger i romanen, der ikke kan stamme fra disse hovedkilder.¹¹ Her skal først gennemgås de kilder, Ingemann selv nævner, og derefter de af Langballe og Galster anførte titler.

Blandt de forfattere, Ingemann nævnte uden at præcisere, hvilke værker han tænkte på, var Nyerup. Langballe og Galster pegede begge på hans *Historisk-statistisk Skildring* [...], og med god grund: bind 2, Udsigt, må med stor sandsynlighed identificeres som kilden til VSs stof om det 13. årh.s litteratur. Omtalen af og citaterne fra *Hexaëmeron* (VS s. 14-16) svarer nøje til Nyerups fremstilling s. 305-16, ligesom Ingemann kan have hele sit kendskab til Harpestræng og hans lægekunst (s. 40, 83, 263, 264) fra Udsigt s. 330-33. Hvorvidt romanens meddelelser om Olaf Hvitaskjald (s. 83), Valdemars runekyndighed (s.

239), Andreas Sunesøns juridiske forfatterskab (s. 456 f.) og biskop Gunner (især s. 11-27) stammer fra Nyerup eller Suhm, kan derimod ikke afgøres. Der er ingen grund til at antage, at Ingemann til VS skulle have benyttet bind 1 og 4 af Nyerups værk, som han jo lånte på akademiets bibliotek. Jeg har heller ikke i VS kunnet finde spor af andre af Nyerups arbejder.¹² I G. L. Badens utallige småafhandlinger om snart sagt alt muligt er jeg ikke stødt på noget, som indlysende skulle være forlæg for afsnit i VS, men i betragtning af forfatterskabets omfang og karakter (artikler i en lang række af datidens tidsskrifter) tør jeg ikke afvise, at Ingemanns anførelse af G. L. Baden gælder også VS; på den anden side er det ikke udelukket, at han kun er nævnt i fortalen til Prinds Otto, fordi Ingemann dér skulle forsvare sine romaners historiske soliditet. Vedel Simonsens i denne sammenhæng relevante forfatterskab indskrænker sig, så vidt jeg kan se, til 3. dels 1. hæfte af hans Udsigt over Nationalhistoriens ældste og mærkeligste Perioder, 1816; jeg finder ingen grund til at hævde, at den skulle være benyttet til VS. Noget lignende gælder Jahn: Almindelig Udsigt over Nordens, især Danmarks Krigsvæsen i Middelalderen, 1825. Her findes ganske vist en del af romanens militære betegnelser som *Gravsviin* s. 341, 354 f. (VS s. 120) og *Roergalt* s. 398 (VS s. 355), men de kan lige så vel være hentet fra Halfdan Einarssons oversættelse af Kongespejlet, Kongs-skugg-sio [...], Sorø 1768, hhv. s. 412 og 395 f. Dette værk oplyser Ingemann, at han har benyttet til Waldemar den Store og hans Mænd (fortalen til værket i Samlede Skrifter 2. Afd. 1. Bind 1844 s. IV, hvor det dog ikke præciseres, hvilken oversættelse der er anvendt). Formentlig er det også kilden til beskrivelsen af hoffets bordskik i VS (s. 81 og 82, jf. Kongs-skugg-sio s. 366-70).¹³ Pontoppidans Annales har ikke sat sig mange spor i VS; det sikreste eksempel på indflydelse herfra er Ingemanns oplysninger om Hellig Anders, som ikke alle kan stamme fra Suhm (VIII s. 614 f. og IX s. 76 f.) eller Huitfeldt (s. 174) (VS s. 26 f., 65, 69 f., jf. Annales s. 616-18). Det forekommer sandsynligt, at også Pontoppidans Atlas er benyttet til VS, især naturligvis til topografiske detaljer som beskrivelsen af Roskilde (s. 36 f., jf. Atlas II, 1764, s. 332-56) og benævnelsen *Fru Merthes Kilde* (s. 403, jf. Atlas III, 1767, s. 90 f.), men også den pudsige anekdote om den danske konges rigdom på fisk (s. 453) er sandsynligvis hentet fra Atlas (I, 1763, s. 634).

Foruden Atlas har Ingemann, som Langballe og efter ham Galster oplyser, haft endnu en topografisk kilde, Terpager: *Ripæ Cimbricæ* [...] descriptio, 1736; at det er fra dette værk og ikke Pontoppidan,

digteren har sit kendskab til Ribe, fremgår bl.a. af etymologien til Ribe (*der blev re vet saa meget Hø* s. 78, jf. Terpager s. 4), som Pontoppidan fornuftigvis ikke medtager. Hele skildringen i VS af byen og dens omegn s. 78-80 bygger rimeligvis på Terpager (s. 4 ff. om byen, s. 116 ff. om domkapitlet, s. 418 ff. om byens gilder).

Mens der i nærværende undersøgelse hidtil kun er arbejdet med bind IX af Suhms Historie af Danmark, henviste Langballe (s. 590, 602 og 604) til værkets bind VIII, 1806, om perioden 1182-1202. Det forekommer også mig rimeligt, at Ingemann har brugt i hvert fald slutningen af dette bind; herfra stammer sandsynligvis i det mindste mistanken mod Valdemar for at have dræbt Knud VI (VS s. 21 f., Suhm VIII s. 642-46) og meddelelsen om, at Albert af Orlamünde blev slået til ridder ved Valdemars kroning (VS s. 48, Suhm VIII s. 646). At Ingemann, som Langballe anfører, citerer Vedels Saxooversættelse (s. 19, jf. A. S. Vedel: *Den danske Krønike* [...] 1575, s. A i^v), er uomtvisteligt.

Den sidste kilde, Langballe nævner, er *Regum Daniæ Icones* [u.å.], som han anfører med nogen tøven. Og med god grund. Ingemann har næppe sin idé om Valdemars udseende fra dette værk, som har et brystbillede af kongen, der er iført rustning under en kappe. Snarere er digteren inspireret af Meno Haas' stik af Valdemar fra 1771, hvortil jeg skylder *Dansk Biografisk Leksikon* henvisningen, og som aftrykkes her (fig. 1) sammen med romanens beskrivelse af kongen (s. 81 f.):

Den unge Konges kjække og muntre Ansigt, det runde ungdommelige Heltehoved, med de krøllede brune Lokker og det korte mørkebrune Mundskjæg, svarede vel ikke til den Forestilling, han havde gjort sig om et stort kronet Hoved; men den store Valdemars Søn behøvede ingen kongelig Krone for at kjendes; hans mørkebrune næsten sorte Ørneøine havde allerede det mægtige Herskerblik, som uvilkaarlig tvinger til Underdanighed, og hans høie runde Pande, som ingen Sorgens Tverfure endnu rynkede, syntes med sin stolte og skjønnne Hvælving at være en ophøiet Bolig for de dristigste Kongetanker. Et Par letbevægelige Lidenskabsfurer mellem de store livfulde Øine røbede den Heflighed og Kraft, hvormed han vidste at sætte sin Villie igjennem. Han sad rolig og munter ved Bordet i sin daglige Huusdragt, hvori han sædvanlig er afbildet, med en hvid Ringkrave om Halsen, et Slags kort bomuldsforet Pantsertøie af hvid Silke, med en

Rad Guldknapper i Bræmmen, knappet høit op i Halsen og ned over Brystet, dertil prydet med gyldne Tverstriber og smalle baldyrede Bræmmer ved Haandledene. En smal Sværdgjord med et Guldspænde sluttede ham fast om det smekke Liv, derved hvælvede Silketrøien sig fyldig over hans Bryst som en Brynie. Forresten bar han korte posede Underklæder af sort Fløiel med haandsbrede Guldgaloner paa langs, dertil hvide Strømper og Skoe med brede Sløifer.

Som man vil se, følger Ingemann nøje Haas' stik; den personlighed, han læser ud af portrættet, må naturligvis tilskrives hans – og samtidens – hang til at finde meget direkte korrespondenser mellem fysiognomi og karakter. Men bortset fra »lidenskabsfurerne« mellem øjnene, som ikke er kendelige på Kobberstiksamlingens eksemplar, farverne og stofbetegnelserne er der intet føjet til billedet; at baggrunden, bordet med bogen, hatten og kappen ikke findes hos Ingemann, hænger sammen med den situation, beskrivelsen indgår i (det er dog pudsigt, at kongens underkrop beskrives, selv om han sidder ved et bord). Så vidt jeg kan skelne, er bræmmerne ved håndleddene ikke baldyrede, men pibede.

Som pendant til portrættet af Valdemar har Haas stukket Beengjerd (fig. 2), og formentlig er det dette billede, der ligger til grund for Ingemanns beskrivelse af dronningen og hendes sarkofag:

den stolte deilige Qvinde ved hans Side, med den runde Perlechat over de brune Fletninger [...] med den aabne Trøie og Guldstifterne paa den blaae Fløielskappe, kan hun stikke Øinene ud paa den Bedste [...] Der luede en Ild i den stolte Portugiserindes sorte Øine, som blændede og forbausede og som ikke engang fordunkledes af de utallige glimrende Ædelstene, som i tre store Guldkjæder prangede paa hendes Hals og Bryst [...] Den høie pibede Krave om Prindsessens Hals syntes at hindre hende i at bevæge Hovedet frit (s. 126 f., om Beengjerd).

Den høie Qvinde bar en stor rund Haartop, en opstaaende pibet Halskrave og en aaben bræmmet Armkjortel, over Hals og Bryst vare tre store Guldkjæder antydede og paa Underkjortelen var i mat Arbeide indridset en flakt Ørn. (s. 298, om sarkofagen).

Fig. 1. Kobberstiksamlingens eksemplar af Meno Haas' stik af Valdemar II, 1771. Originalen måler ca. 18×10 cm. Fot. Hans Petersen, Statens Museum for Kunst.

Fig. 2. Kobberstiksamlingens eksemplar af Meno Haas' stik af Beengierd, 1771. Originalen måler ca. 19×11 cm. Fot. Hans Petersen, Statens Museum for Kunst.

Romanens to beskrivelser er noget modstridende og deres forhold til stikket ikke så entydigt som i Valdemars tilfælde. Således må det, der i den første beskrivelse omtales som en perlechat, vist være identisk med sarkofagens hårtop; på stikket er der givet tale om en hat. Om dronningen bærer fletninger, eller Haas har forestillet sig to perlekæder, tør jeg ikke afgøre. I begge Ingemanns beskrivelser og på Haas' portræt findes imidlertid pibekraven og de tre kæder; disse er foruden den flakte ørn på sarkofagen og stikket for mig at se vægtige indicier for, at Haas' billede af Beengjerd har inspireret beskrivelsen af dronningen i VS.¹⁴

Galster anfører endnu seks kilder, som hverken Ingemann eller Langballe nævner. Om Nyerup og Kraft: *Almindeligt Litteraturlexicon*, 1820, mener han (s. 62), at det har været en opslagsbog; den kan ikke efterspores i VS. Haldorsens islandske *Lexikon*, 1814, nævnes kun s. 57; jeg har ikke fantasi til at forestille mig, hvad det skulle have været brugt til i forbindelse med VS. At *Marmora Danica*, 1739-41, som nævnt s. 62 skulle være forlæggert for Ingemanns note om Lago Urnes gravskrift over Saxo (s. 46), er da muligt, men Ingemann kunne også her have sin viden fra Suhm (s. 109) eller fra Pontoppidans *Annales* (s. 615 f.), og disse værker har han jo også ellers benyttet. Udbyttet af *Kofod-Anchers En dansk Lov-Historie I*, 1769 er lige så magert; den smule konkret, VS fortæller om lovgivningen i Valdemars regeringstid (s. 405, 456 f., 500 f.), findes hos Suhm (f.eks. s. 713 f.) og Nyerup: *Udsigt* (s. 302 f., 318 f.). Galster argumenterer (s. 74) ret udførligt for, at Ingemann må have benyttet Geijer och Afzelius: *Svenska Folk-Wisor I*, 1814, s. 179 og 182, idet han ikke kan have sine oplysninger fra ANR. Men indholdet af de svenske viser, der ikke kender til nogen forklædning, passer kun dårligt til referatet i VS (s. 249, jf. s. 493), hvor Sune Folkesøn og hans svende klæder sig ud som engle for at gennemføre klosterrovet. Denne fremgangsmåde omtales kun i en note (som Galster ikke anfører) til *Svenska Folk-Wisors* nr. 27, men den findes også hos Suhm, der s. 175 f. refererer historien med samme detaljer og navneform (Sune Folkesøn) som Ingemann; jeg anser det for mest sandsynligt, at Suhm som sædvanlig har været kilden. Helt tilsvarende forholder det sig med Galsters påstand, at *Grubers Origines Livoniae* skulle have givet Ingemann navnet Hermand Balke. I betragtning af VSs stærkt forenklede og fortegnede fremstilling af de livlandske forhold er det i sig selv lidet troligt, at han skulle have arbejdet med dette værk – med et navn som eneste udbytte – især da navnet findes flere steder hos Suhm (s. 627, 676, 681-85 – men ikke i

registret). Indtrykket af Galsters noget overfladiske forhold til Suhm bestyrkes for mig at se af disse forhold.¹⁵

Ud over de nævnte skrifter ser jeg kun grund til endnu at omtale Peter Erasmus Müller: *Kristeligt Moralsystem*, 1808, hvis femte kapitel, specielt s. 125-32 rummer så godt som hele den dogmehistoriske viden, Ingemann udfolder i VS. Der er tale om verbal overensstemmelse i udtryk som *de 7 Helligaandsgaver* og *de 8 Saligheder* (VS s. 101, jf. Müller s. 131: *7 Helligaands Gaver, 8 Saligheder*) og *det indvortes Ord* (VS s. 153, Müller s. 129), ligesom de teologer og værker, Ingemann nævner, findes hos Müller (*den hellige Augustins og Petri Lombardi Sentenser* VS s. 101, jf. Müller s. 130 f., *Bernhard af Clairvaux's theologiske Skrifter saavel som Richard de St. Victores Betragtninger over Anskuelsens Naade* VS s. 152, jf. Müller s. 132). Det forekommer mig således rimeligt at nævne Müllers værk blandt kilderne til VS; i det mindste er jeg ikke i min søgen efter kilden til Ingemanns dogmehistoriske kundskaber stødt på noget andet værk, der rummede disse oplysninger.¹⁶

Ingemanns benyttelse af de i dette afsnit nævnte kilder er præget af, at det kun er enkelte oplysninger, han har hentet fra hvert værk. Deres funktion i romanen er gennemgående at give tidskolorit, men man må for flere af disse meddelelsers vedkommende tilslutte sig den samtidige kritik af Ingemanns kildebrug, mest præcist – og skarpt – formuleret af Molbech:

saaledes beskrives der ogsaa (Stæder, Huse, Værelser, Klæder, Pynt o.a.) med en vis ængstelig Omhyggelighed, der undertiden borttager den maleriske Effect, i Stedet for at frembringe en saadan (Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst II, 1828, s. 295).

Den »ængstelige omhyggelighed« giver læseren en ret sikker fornemmelse af, hvornår Ingemann støtter sig til kilder, og hvornår han digter frit. Fornemmelsen er selvsagt ikke altid pålidelig, f.eks. er det ret oplagt, at der ligger en kilde bag beskrivelsen af Valdemar s. 81 f., men jeg har ikke søgt noget forbillende for skildringen af Beengjerd, det var rent tilfældigt (eller rettere fremkaldt af ordenen i Kobberstiksamlingen), at jeg stødte på Haas' stik af dronningen. Ingemann kan altså have haft en del kilder, som er undgået min opmærksomhed, og i et

enkelt tilfælde (skildringen af ridderindvielsen s. 172) er jeg ret sikker på, at han har bygget på en kilde, jeg har blot ikke kunnet identificere den (og den kan da også være utrykt). Og der kan være tale om kildeafhængighed i flere andre tilfælde, hvor jeg ikke har fornemmet det. Imidlertid ville identificeringen af sådanne eventuelle forlæg næppe kunne ændre opfattelsen af Ingemanns kildebrug til VS: der er tale om grundige og omfattende studier, som er udnyttet, ofte uden overbevisende historisk sans, men gennemgående med fornemmelse for en ganske effektiv iklædning af romanens budskab om det danske folks og den danske konges fælles rolle i Guds verdensplan.

Forkortelser

- Annales: Erich Pontoppidan: *Annales Ecclesiae Danicae*, I, 1741.
ANR: Abrahamson, Nyerup og Rahbek: *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen*, 1812-14.
Atlas: Erich Pontoppidan: *Den Danske Atlas*, 1763-81.
Huitfeldt: Arrild Huitfeldt: *Danmarckis Rigis Krønike*, I ²1650. Grunden til, at der henvises til denne udgave, er formuleringen i *Udlaanings Protocol for Sorøe Academies Bibliothek*, 1823 (Arild Hvitfeldts *Krønike 1 og 2^{den} Deel*).
IhR: Kjeld Galster: *Ingemanns historiske Romaner og Digte*, 1922.
Langballe: B. S. Ingemanns *historiske Romaner*, udgivne af P. E. Langballe, 1911-12, specielt *Valdemar Seier*, 1912.
Suhm: P. F. Suhm: *Historie af Danmark*. Hvor intet bind er angivet, tænkes på bind IX (1202-41), 1808.
Udsigt: R. Nyerup: *Udsigt over vort Fædrelands Litteratur i Middelalderen*, 1804.
VS: B. S. Ingemann: *Valdemar Seier*, ved Marita Akhøj Nielsen. *Danske Klassikere, Det danske Sprog- og Litteraturselskab*, Borgen, 1987.

Noter

1. I 2. udgave fra 1843 rettes *Pontoppidans Annaler* til *Pontoppidans Annaler og Atlas* (s. 7).
2. I monografierne om Ingemann før 1911 findes ingen egentlig behandling af kildeforholdene. Schwanenflügel: *Ingemanns Liv og Digting*, 1886, nævner, at Ingemann fra Jahns krigshistoriske arbejder har enkelte benævnelse

ser, men derudover interesserer Schwanenflügel sig ikke for, hvilke værker Ingemann har benyttet, kun for hans forhold til det historiske i almindelighed (s. 235-51). Nørregård: Bernhard Severin Ingemanns Digterstilling og Digterværd, 1886, gentager blot digterens egne oplysninger fra fortalen til Prinds Otto (s. 111) og omtaler hans troskyldige brug af folkeviserne (s. 113 f.). Richard Petersen: Mindeskrift om Bernhard Severin Ingemann, 1889, præciserer ikke, hvilke kilder Ingemann har anvendt, men nævner, at folkeviserne er brugt rundeligt, og karakteriserer digterens kildebrug som samvittighedsfuld (s. 128-30). Steenstrup forsvarer i en artikel Ingemann mod beskyldningerne for historisk sjuskeri, men går ikke ind på spørgsmålet om, hvilke kilder digteren har udnyttet (Historisk Tidsskrift 6. Rk. 1. Bind, 1887-88, s. 789-93).

3. Af de senere Ingemannbiografier henviser F. Rønning (B. S. Ingemann. Liv og Digtning, 1927) til Galsters behandling af kilde-spørgsmålet (s. 218), mens Carl Langballe (B. S. Ingemann, 1949) slet ikke berører det. Det samme gælder de mange specialundersøgelser vedr. Ingemanns værker.
4. Af de to protokoller, Galster har brugt (IhR s. 57 note), er kun den ældste relevant (den anden begynder i 1828). Det drejer sig om Udlaanings Protocol for Sorøe Academies Bibliothek 1823 (som går til sommeren 1826 for Ingemanns vedkommende). Ved mine besøg på biblioteket nov. -86 fandtes den løse seddel, Galster omtaler, ikke i protokollen, men alle de oplysninger, han giver, stammer fra selve protokollen.
5. Et pudsigt eksempel på misforstået troskab over for Suhms ordlyd skal anføres. S. 524 fortæller Suhm om en kampplads ved Ejderen, at Valdemar havde en *Morads (Brok) for sig*. I VSs fremstilling indgår replikken: »Jeg hører Larm paa hiin Side Brokken (s. 474). Suhms *Brok* er efter al sandsynlighed det nedertyske 'Brook' (Schiller-Lübbers: 'brök' (neutrum) *eine tiefliegende von Wasser durchbrochene, mit Gehölz bestandene Fläche*). Ingemann har opfattet ordet efter dansk norm, dvs. med kort *o*, og dannet den bestemte form *Brokken*. (Dr. Wolfgang Laur har venligst oplyst mig om, at han ikke kender noget stednavn *Brokken* eller lign. nær Ejderen, og foreslået identifikationen med 'Brook').
6. Jf. Ingemanns brev til M. B. Nygaard af 11. marts 1829 (Breve til og fra Bernh. Sev. Ingemann, v. V. Heise, 1879, s. 224):

Hvad Historikeren og Annalisten uden omstændelig Detail og bestemte Omstændigheder kun opstiller som Menneskelivets Resultater eller i Tidsordenen i en Række af Beretninger om Facta for Erindringen, skal af Digteren omstændelig udmales for Phantasien, med bestemte Omstændigheder, med livlig Characterskildring, i motiverende Situationer, med de Handlendes hele Personlighed, med Udmaling af Tidsalderens Sæder og Character, i en bestemt Conflict af de mangfoldigste Liden-skaber og alle udvortes og indvortes Bevæggrunde i detaillerede Scener og Dialoger og næsten under alle Fremstillingens Former.

Tilsvarende udtalelser findes i fortalen til Prinds Otto (VS s. 532 f.) og i Tilbageblik paa mit Liv og min Forfattervirksomhed fra 1811-1837, 1863, s. 45-47.

7. Også Pontoppidan henlægger denne åbenbaring til Roskilde (Annales s. 628 f.).

8. Over for Valdemars anden søstersøn, den modne, dystre, besindige Albert, står Otto som det purunge, lidenskabelige brushoved, og over for den tro, beskedne og til sidst lykkeligt elskende Carl af Rise står han som den letsindige, stolte kongeætling, Kirstines ulykkelige elsker.
9. Suhm afviser udtrykkeligt Huitfeldts idé om, at Valdemar efter 1231 førte en fredelig politik som følge af sorgen over, at den unge Valdemars dronning og søn og siden den unge konge selv døde (Huitfeldt s. 198). Hos Ingemann er det ikke disse dødsfald, men tre på hinanden følgende katastrofer, der bevirker omslaget i Valdemars optræden: Beengierds død, fangenskab hos grev Henrik og nederlaget ved Bornhøved. Der er således næppe tale om, at Ingemann i dette tilfælde skulle følge Huitfeldt mod Suhm.
10. Dvs. Syv: Et Hundrede Udvalde Danske Viser [...] Forøgede med det Andet Hundrede Viser [...], 1695, Sandvig og Nyerup: Levninger af Middel-Alderens Digtekunst, 1780-84, Nyerup og Rasmussen: Udvalg af Danske Viser [...], 1821, foruden naturligvis ANR.
11. Suhms karakter af kompilation er baggrunden for et generelt problem ved påvisningen af kilderne til VS: det kan ikke afvises, at Ingemann i noget videre omfang, end det kommer frem i denne undersøgelse, har benyttet historikere, der er ældre end Suhm, men det er vanskeligt at sandsynliggøre, fordi Suhm i så vidt omfang refererer og citerer sine forgængere.
12. Som ved de øvrige forfattere, Ingemann nævner uden at specificere, hvilke værker han tænker på, har jeg gennemgået Erslews oplysninger om Nyerup og ud fra dem skønnet, hvilke titler der kunne formodes at være benyttet til VS; kun disse er blevet undersøgt.
13. Også Daugaards Klosterhistorie, Om de danske Klostre i Middelalderen, 1830, er inddraget, selv om den er yngre end VS; det oplyses nemlig i fortalen, at værket bygger på besvarelsen af en prisopgave fra 1823, og forfatteren var som adjunkt ved Sorø Akademis skole ret tæt på Ingemann. Imidlertid har jeg ikke fundet noget overbevisende tegn på, at værket skulle være benyttet til VS.
14. Dansk Biografisk Leksikons ikonografiske oplysninger om romanens øvrige hovedpersoner er gennemgået, men uden resultat. Det samme gælder Catalog til Auktionen i Boet efter [...] Ingemann [...], Sorø 1868, som museumsinspektør Helge Torm har gjort mig opmærksom på.
15. For en ordens skyld har jeg undersøgt den øvrige lille halve snes historiske værker, som Ingemann ifølge udlånsprotokollen har lånt på Sorø Akademis Bibliotek, og som Lena Kristensen ved akademiets bibliotek meget venligt har hjulpet mig med at identificere. Imidlertid er det ikke muligt at påvise indflydelse fra disse værker i VS.
16. I hele VS findes en del ordsprog og citater fra og allusioner til Bibelen. Jeg har ikke underkastet Ingemanns brug af ordsprog en undersøgelse; han fortæller selv i sin Levnetsbog, 1862, I s. 99, at han i sin barndom hørte gamle ordsprog og talemåder. Galster formoder på grundlag af udlånsprotokollen, at han derudover har en del ordsprog fra Peder Syvs samling (IhR s. 189 noten); af protokollen fremgår, at det er Nyerups udgave, Peder Syvs kjernefulde Ordsprog [...] ved R. Nyerup, 1807, han har lånt.

Skriftstederne i VS er så lemfældigt citeret og overgangen mellem bibelsprog og bibelsk farvet sprog så flydende, at det efter mit skøn er en meningsløs opgave at ville bestemme, hvilken bibeloversættelse Ingemann har brugt. At han har en oversættelse fra før 1819 i øret, synes gengivelsen af 1. Pet. 3,7 (VS s. 306) at tyde på, men dette er det eneste sted, der kan belyse forholdet.

For såvel tilskyndelsen til nærværende arbejde som mange gode råd undervejs er jeg Poul Lindegård Hjorth tak skyldig.

Der er ydet bidrag til reproduktion af de to kobberstik af mag.art. Marcus Lorenzens Legat.

Ude er hjemme

Om H. C. Andersens Et besøg i Portugal 1866

Af Poul Houe

I

I en bemærkelsesværdig kronik fra 1975 bekender Dan Turèll med største selvfølgelighed at han er amerikaner-dansker og at han deler denne dobbeltdisposition med de fleste af sine venner og jævnaldrende.¹ Nok har han hele sin barndom været klar over at »Kong Frederik var dansk, at H. C. Andersen, at Storm P., at Gunnar Nu var dansk, og at jeg var dansk som dem. Men jeg var også klar over at Anders And var amerikansk, at Superman, at Hopalong Cassidy, at Dick Tracy var amerikanske og jeg følte mig også amerikansk som dem.« Og lidt senere siger han:

Jeg tror simpelt hen at mange i min alder mere eller mindre bevidst *er* to-sprogede, to-sprogs-tænkende, at de *føler* sig to-sprogede, i hvert fald mere end nogen sinde før, føler – som jeg tænkte på dengang – Danmark som kernefamilien og USA som storfamilien, Danmark som en stat mellem de andre US-stater (...) Jeg tror vi i dag er mange der ikke mindst kulturelt og musikalsk er tosprogede (...) Jeg holder af Danmark, og jeg holder af USA, men alt taget i betragtning synes jeg USA har givet mig mere, bevidsthedsmæssigt, begrebsmæssigt.

Som eksempel nævner Turèll at det hverken var Carl Nielsen eller Andersen Nexø (som han dårligt nok har hørt eller læst), men Johnny Cash, Chuck Berry og Sonny Boy Williamson der førte ham tilbage til Vangede og den danske muld efter trippene til LSD-land.

Det bemærkelsesværdige her er jo umiddelbart at Turèll ikke viger tilbage for den konsekvens at dansk på lidt længere sigt vil forsvinde sammen med en række andre lokale stammedialekter, mens amerikansk-engelsk vil blive fremtidens stor-stamme-sprog. Men lidt mindre umiddelbart at H. C. Andersen får tjene som et af de ærke-danske levn uden for denne internationaliseringsproces. Ikke at jeg herimod vil indvende at Andersen var mere amerikansk end senere Anders And, eller at hans specielle 'American connection' var noget reelt alternativ til hans danskhed; men nok at hele den flerkulturelle livsform og -ind-

stilling som Turèll gør til et kendemærke på sin egen generations og især kommende slægtleds danskere, faktisk i forbløffende grad havde sit fortilfælde i H. C. Andersens mere end 100 år tidligere udlandsorientering. Mens tidens kosmopolitter som flest endnu stod og betragtede USA som et randområde, var eventyrdigteren tilmed den forudseende som i fantasien sprængte deres horisont.²

Sentensen 'at rejse er at leve' er ikke spor overdrevet i Andersens tilfælde, og det er velkendt at en række af hans mest danske forestillingsbilleder opstod under fremmede himmelstrøg. Knap så velkendt – i hvert fald tydeligst belagt i en knap så velkendt bog fra Andersens hånd³ – er at den blanding af hjemve efter Danmark og hjemmevantthed i det fremmede som han så udtalt kunne føle på sine rejser, var en refleks af hans personlige konflikt mellem selvcentrering og omverdensdyrkelse; ligeså at hvilen, roen, romantikken, altså den idealverden hvori han både psykologisk og socialt ønskede at dvæle, var et – aldrig så vigtigt – *provisorium*, mens det *varige* i hans livsoplevelse forblev flygtigheden, omskifteligheden, tidens ubestandighed, mætheden af dage – i aften! I provisoriet lever Andersen, men kun for at kunne spørge sig selv: skal jeg mon *overleve*?

II

I Efterskriften til Poul Høybyes nyttige udgave af H. C. Andersens *Et Besøg i Portugal 1866*⁴ meddeles en optegnelse fra digterens manuskriptblade hvori der med klædelig realitetssans og beskedenhed tages forbehold over for rejseskildringer forfattet af udenforstående med ringe forudsætninger for at forstå og fortælle om et fremmed land. Når Andersen desuagtet selv i »flygtigt nedskrevne Erindringer« (cf. 12) har vovet at skildre Portugal på baggrund af godt 3 måneders ophold i landet (som gæst hos brødrene O'Neill, portugisiske ungdomsvener af Andersen i København), er det dels med den tilforladelige undskyldning at han jo er skribent af profession og har skrivetrangen i blodet, dels med henvisning til hvor lidt man i Danmark ellers ved om Portugal. Og endelig, når nu galt skal være, har han vidst at holde sig til det han kender bedst, »Naturafspeilingen i sig selv, Billedin[d]trykket af Menneskene« (123).

Skønt H. C. Andersens bog om Portugal til almindelig oplysning rummer både historiske, geografiske og topografiske afsnit af større eller mindre interesse for samtid og eftertid, er det altså i Andersens

egen ånd når vi her bekvemt lader disse 'objektive' passager hvile i nogenlunde ro for i stedet at koncentrere opmærksomheden om de 'subjektive' reflekser som det angiveligt har været hans (mere beskedne, men for os interessantere) ambition at formidle. Han tilføjer sågar at man kan »gaa tilbage i Historien, i mit Livs Historie, om det er Ulejligheden værd« (ibid.) for at finde 'subjektivitetskriteriet' opfyldt. Hvor vidt det *er* ulejligheden værd, skal jeg indskrænke mig til at drøfte et par gange undervejs og så i en bemærkning til allersidst.

Det er i hvert fald ulejligheden værd at bemærke at Andersen med sin erkendelse af besøgets overfladiskhed og med sin utvivlsomme danskhed i bagagen meget hurtigt føler sig *hjemme* i Portugal. »Hvor var det hjemligt og dog var jeg milevidt fra mit Fædreland«, udbryder han selv oprigtigt forundret allerede i det første egentlige kapitel om landet (42). Lidt senere taler han med selvfølgelighed om at få besøg »i mit Hjem: O'Neill's Landsted« (53). Og da han (102) er kommet til broderen José O'Neill's landsted for et par ugers ophold, kalder han det uden videre »nu mit nye Hjem«. Al forundring over egen tilpasningsdygtighed er tydeligvis bortvejret, men om det er af lyst eller nød at digteren så let falder til på nye steder melder historien foreløbig intet om. Går man på hans egen opfordring tilbage i livshistorien, vil man nok finde støtte for den formodning at den for hvem ude så let bliver hjemme, er den i forvejen hjem-løse. Men vigtigere er at forstå hvad det betyder for Andersen at *ude er hjemme*.

Det betyder, som han selv har indset, at han føler sig hjemme på stedet derude, men det betyder også at han føler sit danske hjem nærværende i netop denne sindstilstand. Identifikationen med den fremmede omverden falder sammen med hans reneste selvoplevelse og genkendelse af sit sinds rod i Danmark. Derfor var det aldeles træffende når han angav paradigmet for sin rejseskildring som »Naturafspejlingen i sig selv, Billedin[d]trykket af Menneskene«. Det kan man i detaljer bevidne hvor han et sted ude i skoven

var betænkt paa at vende om, da jeg foran mig, paa et stort mosgroet Klippestykke, hvor den rindende Bæk dannede et klart Bassin, saac min unge Jæger ligge at hvile sig; det var et heelt levende Billede, fuldt af Harmoni, den forunderlige Blanding af Syd og Nord som Planteverdenen her frembød, viste sig ogsaa i hans hele Skikkelse, det kjække mandige Ansigt, solbrændt bruunt, de kulsorte Haar og Øienbryn, de aldeles lyseblaae Øine

og det sørgmodige Smil om Munden, maaskee lagt der i de sidste Maaneder; (72-73)

I sandhed en forførende harmoni. Ikke blot opleves menneskebilledet som levende harmonisk, og naturbilledet ligeså med dets »forunderlige« blanding af modsætninger; nej, den sidste harmoni finder tilmed udtryk i den første. Overfladisk betragtet er der vel tale om en romantisk naturharmonisk, et organisk kosmos hvor igennem planteverdenens trinlave enhedstilstand træder frem for den trindhøjere bevidsthed – i digterens skikkelse – i og med den træder frem igennem den trindhøjere bevidsthed – i ynglingens skikkelse. Den fysiske kulisse er i det mindste 'romantisk' nok med det mosgroede klippestykke og den rindende bæks klare bassin som den *fastholdende* og *synliggørende* ramme omkring natur- og menneskeiagttagelsen.

Ikke desto mindre er det tankevækkende at nok er denne enhedsoplevelse genstand for Andersens lovprisning, men det er dens rent menneskelige udfald – som i næste øjeblik bringer totaloplevelsen på afstand – som han knytter sig til og søger at følge. Mens digteren i sine ledige stunder var en helhertet romantiker, var han i øvrigt en travlt rejsende humanist. Ynglingen som han før romantisk dyrkede, er snart yndlingen han vier sin praktiske omsorg. Derfor rives vi i næste øjeblik – ynglingen og yndlingen, men også digteren og læseren – ud af den næsten sødledne dvælen i forrige citat med følgende ord: »Jeg fik ham fra at blive her længer i denne stille Eensomhed og snart naaede vi tilbage. Hjemreisen begyndte; Fugle viste sig i Luften, min unge Led-sager fulgte sin Jagtlyst og var mig snart igjen af Syne« (73).

Det er værd at betone at de to dispositioner, den såkaldt romantiske og den såkaldt humanistiske, ikke kommer på kollisionskurs hos Andersen. Men lige så vigtigt er at indse at den ene er uden begreb og erindring om den anden idet den – selv uforglemmelig – lader denne gå i glemme hos digter og læser. Om den naturromantiske oplevelses hellighed skriver digteren helt prototypisk:

Uforglemmelige ere mig de Minuter, jeg her, fjern fra Alle, ganske ene, tilbragte i denne Stilhed, denne Skoveensomhed. Jeg tænkte kun lidt paa Røvere eller Vildsviin, de sidste vare her at frygte. Jeg følte mig saa opfyldt af den hele Naturdeilighed, i denne lette, milde, varme Luft, det var som en Kirkegang i den store, fremmede Guds-natur; jeg følte en Tryghed i Gud, Følelsen fik Ord. (71)

Og så følger et to-strofet digt til lejligheden hvori den første strofe symmetrisk er indrammet af følgende vers: »Er Du i Verden vide,/Du er dog Hjemmet nær,(...)/Og føle Du er hjemme/Hvor Du i Verden kom.«

Den religiøse udgang i den fremmede natur er med andre ord en poetisk hjemgang til Danmark. Naturoplevelsens fylde så godt som ophæver tid og rum, og inden fortryllelsen selv er ophævet og dens iboende afstandsophævelse dermed gjort til skamme, har digteren sat den et varigt minde i form af afstands-overvindende poesi: »Vort Jordlivs Stjernesked/Er fra en Moders Hjerte/At flyve op til Gud,« slutter det før citerede digt. Naturens religiøse harmoni er udlagt som rejsens humane mytologi.

III

Det er ikke få gange på denne rejse H. C. Andersen først og tilsyneladende helhjertet lader romantikken løbe af med sig – for dernæst at lade begivenhederne selv eller sågar sin egen eftertanke løbe fra romantikken. Allerede inden den spansk-portugisiske grænse overskrides, gør savnet af romantiske stemninger sig gældende: Spanien er ikke opløftende, som Andersen ellers husker det besungne land fra sit første besøg (cf. 17); kun den barske humor (cf. 18) kan løse op for hans deprimerende situation, som indbefatter efterretninger om både krig og revolution. Romantikken glimrer aldeles ved sit fravær, indtil omsider den natlige køretur mellem Madrid og Portugal kommer balsam på såret: »der var noget uforglemmeligt Romantisk i denne eensomme Nattefart i Cids og Don Quixotes Land.« (22) Men hvor længe var Andersen i Paradis? Kun en halv side senere skriver han om sit indtog i byen Talavera de la Reina:

her vrimlede allerede paa Pladsen af Bønder i side, lasede Kapper og med en bred Hat paa Hovedet, der gav hver Udseendet af en Bandit; en Skare endnu mere pjaltede Tiggere, Mænd og Qvinder, omringede os foran det ynkelige Vertshuus, hvor en gammel Qvinde uappetitlig lavede os vor Chocolate. Tiggersværmen, formeligt lagde Hænder paa os, trak os i Ærmer og Skjøder for at faae et Par Kobberskillinger. Vi ligesom omslyngedes af Polyper i Pjalter; den ene Las slog den anden, idet de hang sig op om Vognen, til denne endelig kom i Fart. (22-23)

Fortsættelsen er vel mindre beklemmende rent socialt, men selve den fysiske side af rejsen giver ikke socialskildringens uromantiske strabadser noget efter:

(...) og snart sad vi igjen i Vognen for at prøve den anden Reisetat og det paa den meest ubarmhertige, slette Vei, hvor Vognen hoppende slingrede hen over Hul og Stene; hvert Øieblik var den ved at vælte, at dette ikke skete, at vi ikke brak en Arm eller et Been, hører til det Vidunderlige. (24)

Sin reaktion på den følgende station på vejen, hvor en »Reisekammerat« insisterer på at gå på sightseeing med Andersen, beskriver digteren således: »Jeg var saa træt, saa aldeles lidt begjerlig efter at kjende Alderdoms-Minder, at jeg uvillig og humpende, med halv søvnige Øine, i den kolde Morgenluft saa paa de gamle Steen; det var mig langt fornøieligere at høre Locomotivets Stønnen og see Dampen hvirvle ud.« (25)

Er han da ikke mod sin vilje og evne blevet revet ud af den romantik han oprindelig eftertragede? Hvad evnen angår i hvert fald ikke, da »jeg var stærkere end jeg havde troet og fandt det da beqvemmet og behageligst at følge videre med min Reisekammerat (...)« (25 f.). Og hvad viljen, den selvvalgte holdning, betræffer er svaret et lige så rungende nej. »Hvilken Overgang at komme fra Spanien ind i Portugal! det var som at flyve fra Middelalderen ind i Nutiden (...) Selv Thee og Portviin var at erholde; vi vare jo midt inde i Civilisationens Hjem.« (27-28)

At være *ude* – på ensom nattefart i Poesiens eget land – er altså godt, men at være *hjemme* – i Civilisationen med the og portvin – åbenbart bedre. Med denne rangforordning kulminerer det første kapitel af *Et Besøg i Portugal 1866*, men heraf skal man ikke forledes til at tro at H. C. Andersen har ladet det åbne ude fortrænge det indkapslede hjemme. Han har kun foreløbigt angivet polerne i sin rejseoplevelse og kun gjort det klart at den rejsende altid konkret befinder sig imellem dem, stillet under en dobbelt (umulig) fordring. Den ansvarsfrie romantik stilles bestandig i lyset af den ansvarsbefordrende civilisation, som til gengæld, når vandene begynder at lukke sig over den, bringes i oprør af det vejløse drama, der også hører romantikken til. Humaniteten er den evige uro, der kortvarigt fører til dvælen i idealtilstande, de være sig fjerne eller nære, men bestandig til opmærksomhed over for det uregerligt levede liv derimellem.

IV

At der i Andersens rejsebog fremtræder et så splittet billede af digterens harmoniske idealer, hænger, tilmed i hans selvforståelse, sammen med hans egen 'dobbelte natur', som vi indledningsvist karakteriserede med ordene selvcentrering og omverdensdyrkelse. Mod slutningen af sit ophold i Portugal bliver han sig denne 'dualisme' smerteligt bevidst, som man kan iagttage det i følgende citat:

For Øieblikket stillede Hjemreisen sig besværlig; enten maatte jeg igjen med Diligence gennem det nu sommerhede, urolige Spanien, eller med Dampskib fra Lissabon til Bordeaux; hvorledes vilde Reisen videre stille sig? Hvilke Dimensioner kunde Krigen i Tydskland tage, vilde Frankrig komme med ind i denne; vilde jeg være nødt til at prøve hele Søveien fra Frankrig til England, op til Norge, for derfra at naae hjem. Et Øieblik var jeg tilsinds at blive i Portugal og see Tiden an; et andet Øieblik kom mig i Tanke det gamle Ordsprog: Kjær Gjest bliver kjedelig naar han sidder for længe i fremmed Huus. Jeg havde vel endnu aldrig prøvet Sandheden heraf og vilde tilvisse heller ikke her være kommet dertil, men Ordsproget var mig i Tanke; jeg tænkte saa længe over Søreisens Besværlighed og Alt hvad der kunde møde i en krigerisk bevæget Tid, at min *dobbelte Natur*, Frygt for Fare og Lyst til at prøve den, kom i stærk Bevægelse, og da, som altid, slog Villien Frygten ihjel. Jeg tog Bestemmelse at forlade Portugal midt i August og derfor i de faa Uger, jeg endnu havde tilbage, ret at see mig om i dette skjønne Land. (85 f.; min kursivering)

At en urolig og usikker verden her forbindes med en dobbelt menneskenatur er jo klart, vel også at en psykologisk, introspektiv forklaring udgør forbindelsesleddet. Selvcentreringen ses som frygt for faren og omverdensdyrkelsen som trang til at overvinde både faren og frygten for den. Vigtigst er igen at den sidste disposition besejrer den første; som Andersens kræfter var stærkere end han troede, er hans vilje hans frygt overlegen. Men så lidt som før er det den statiske konstatering der tæller, derimod at fordybelsen i den ydre verdens komplicerede natur sætter digterens egen komplicerede natur »i stærk Bevægelse.«

Man kan måske udtrykke forholdet sådan at hvor bogens første kapitel skitserer styrken og spændvidden i Andersens polariserede omverdensbetragtning, dér giver de senere kapitler bedre indtryk af dels

hvordan udsvingene i betragtningsmåden ændrer karakter, dels hvordan de i stigende grad samsvinger med en lignende opfattet og lignende polariseret selvforståelse. Jo stærkere H. C. Andersen oplever realiteterne mellem sin forestillingsevnes yderpunkter, jo stærkere oplever han dem på egen krop. Den humane rejsemytologi bliver en modsætning i sig selv idet humaniteten består mens mytologien forgår. Den således frisatte og virkelighedsorienterede humanisme bliver det egentlig mytologiske i Andersens værk. Men før det kommer så vidt skal her gives en dokumentation for det forløb der leder op til situationen.

Den tvetydige tone slås utvetydigt an ved synet af Lissabons berømte vandledning, »den store Aquæduct: Arcos das aguas livres, 'de frie Vandes Bue'.« (33) Det imponerende bygningsværk belastes med denne anekdote om røveren hvis umenneskelighed kun lader sig indirekte beskrive gennem mandens eneste forsøg på at være 'menneskelig':

kun eengang, da han fra Vandledningen havde nedstyrtet en ung Kone, og derpaa tog hendes lille Barn og kastede det høit i Luften, for at det kunde komme bag efter hende, havde den Lille nok troet, at han legede med det og i Glæde bredt Armene ud og leet til ham. Denne Leen, sagde han, dette Smil havde været ham ubehageligt, det havde han ikke kunnet glemme. (34)

Hvor den menneskelige formånd er nået højest, er der også dybest at falde. Og således overalt hvor skønhedens pris er udtalt; da følger regningen med. Ved synet af farvestrålende portugisiske blomster toner straks de danske farver frem for digterens bevidsthed (cf. 35 f.), men kun lidt senere, hvor »jeg gik omkring under de høie Træer; et Par Hunde, med Rævens Hoved, viste Tænder mod mig fra et stort omstyrtet Træ i det høie, fritvoxende Græs; (...) jeg blev i daarligt Humeur ved at være her.« (37-38) Den blanke indrømmelse af humørsyge forhindrer på den anden side ikke selvironien i at gnistre blot et par linier senere (cf. 38). Ja om ikke en hel lille romantisk livshistorie snart lyser op i hans sind. Om O'Neill-børnenes lærerinde erfarer han at »der hvilede en heel romantisk Duft over hendes Forældres Historie (...) Forældrenes Historie lyste Romantik i min Stemning, og denne løftede sig ved hele Omgivelsen.« (39-40) Frem og tilbage er dog lige langt. Aldrig så snart er digteren faldet til ro den første nat i huset før han vågner ved at »Himlen paa min Seng styrtede ned over mig, det

var et Slags Overfald, om just ikke det jeg tænkte mig; Rotterne sprang paa Loftet i det gamle Huus, det lød som Fodtrin« (41). Og ved et kig ud i havens skumring får han øje på den ene gyselige skikkelse efter den anden. Nok er der virkelighed i galskaben, men dog af den art som eventyr som »'Valdemar Daa' og 'en Historie mellem Klitterne'« efter Andersens erindring er gjort af (cf. *ibid.*).

Når han desuagtet taler med forargelse om »Vrængbilleder af Helgene, forfærdelige Idiotskikkelser, det er en Forsyndelse mod det rene Marmor« (43), er det for i samme åndedræt at betone at realiteterne kan te sig aldrig så eventyrlige, men eventyr kommer der kun ud af dem når deres former orienteres mod idealet; ikke for at blive entydigt ideale selv, men for at deres tvetydigheder kan antage det perspektiv som kun idealet, det romantiske såvel som det humanistiske, kan skænke dem.⁵ Da omvendt idealdannelsen er en ren perspektivering, uden substans eller varighed, bliver det i den stadige bevægelighed mellem dens yderpunkter at virkelighedsbilledet kan træde i karakter. Det viser sig f.eks. at være på træernes bøjen sig for vinden og husets knagen i blæsten at Andersen tidligere kunne citeres for at føle sig hjemme på milevid afstand af sit fædreland (cf. 42). Og til akkompagnement af messesangen i det nærliggende nonnekloster kommer han den dialektisk bevægelige proces på allernærmeste hold:

i store Tonebølger rullede Sangen; enkelte Stemmer begyndte svagt, svulmede saa høiere og høiere for atter at synke; men i denne Synken, denne hendøende Harmoni, løftede sig atter andre Stemmer, der meer og meer tog til i Fylde for igjen at døe hen; *der var Strophe og Antistrophe. Jeg tænkte derved paa Menneskeslægtens Henbølgen mod det Evige.* (42; min kursivering)

V

Det er velkendt fra H. C. Andersens tidligere rejseskildringer, ikke mindst fra hovedværket *En Digters Bazar*, hvordan folkelivet med alle dets trængsler og trods digterens umiskendelige hang til snobberi var og blev hans foretrukne oplevelsesreservoir. I Portugal-bogen deler han ros ud til Gil Vicente, som »anslog igjen de folkelige Strænge i sine Lystspil, men mødte stor Modstand, idet man hyldede, hvad man da kaldte det Classiske« (50). Og om Camoens siger han i samme åndedræt tilsvarende:

den nationale Digtning var ved at bukke under, men Camoens hævdede dens Betydning og Storhed ved sin 'Lusiade'. Den gav Glands og Glorie, men snart fulgte atter Mørke, Klingklang og Efterabelse, *indtil Digterne igjen ved det folkelige Element hævdede deres Betydning.* (ibid.; min kursivering)

I Andersens eget tilfælde er der særlig to episoder som viser hans skrækblandede dragning mod folkelivet. Den første indtræffer under en folkefest i Setubal syd for hovedstaden:

Vor Nabo Martinez kjørte mig og Husets lille Broderdatter ind til Byen for ret at see al den flammende Herlighed. Det var aldeles en halsbrækkende Fart, ad den forfærdeligt slette og kringelkrogede Vei, hvor vi snart foer afsted i Natmørke, snart i blendende Ildlys fra de store Baal foran Landhusene vi kom forbi; vi foer afsted indtil vi naaede ind i Byen, der gik det kun langsommeligt. Næsten alle Mennesker vare ude paa Gaden; stor Trængsel var der i de smalle Stræder, (...) I flere Stræder, hvor vi maatte frem, var der ikke Andet for end at kjøre hen over Baalet; halvnøgne Smaadrenge morede sig med at springe over Ilden, Gløder og Gnister fløi rundt om. Musikken klang saa vildt, den mindede om Negerdands-Melodi. Troldkjærlinger og Raketter fløi hen over os og hen under os, de spruttede og surrede hen ad Brostenene, over og under Vognen og Hesten; at denne ikke løb løbsk er mig ligesaa ubegribeligt, som at vi ikke væltede i al den Ild og alt det Mørke, der skiftede med hinanden; jeg var aldeles forberedt paa at brække et Been eller en Arm. (75-76)

Den anden episode foregår i selve Lissabon, hvorom Andersen straks før sin hjemrejse til Danmark skriver:

Ødelagt af Varme kom jeg derhen, og ødelagt af den kom jeg igjen tilbage, først ud paa Aftenen begyndte jeg at føle nogen Velværen; det var en Vederqvægelse at komme ud paa Altanen og fornemme den friske Brise, den blæste saa velgjørende kold ind i Øinene, ind i Munden, den blæste Livet i En. Da kunde man med Behagelighed komme paa Gaden, blande sig i Mængden, besøge Cafeer og Promenade. (111 f.)

Betegnende er i begge disse tilfælde at enten den folkelige stimulans virker halsbrækkende – eller arm- og benbrækkende, som Andersen her for anden gang udtrykker det (cf. 24) – eller tværtimod vederkvægende, så er den livsposiens uomgængelige forudsætning. Dens topos befinder sig præcist mellem den romantisk ophøjede tilstand på altanen og det humant-civilisatoriske samvær på gaden og i mængden, som vi tidligere har set antydnet. Men behagelig eller det modsatte, så er det *bevægelsen* mellem yderpunkterne som optager digteren mest. Skal han forlænge sit ophold i Lissabon, er det for at kunne »see i Aftenen det Liv og den Færdsel, der da rørte sig i Gader, Cafeer og Theatre.« (109)

Mens det folkelige aftvinger Andersen stadigt skiftende reaktioner og bringer ham i vekselvis kontakt med sit sinds mest forskellige forestillingsevner, er den historisk-politiske arena med dens revolutioner, oprør og krige en anderledes frustrerende udfordring for hans gemyt. Hans mest indgående skildring af denne art er nærmest skrækromantisk, i al fald poetisk camoufleret og med drabelige sagn i sit kølvand:

»saa snart vi taug, hvilede en forunderlig Taushed over hele Egnen, Mørket vældede frem fra Buskenes Tykning; her syntes at være Sceneriet til en heel Røverhistorie, og vist nok, flere end een har her udfoldet sig« (68 f.).

Men sådan »Ufredstid« (69) i vag almindelighed var der ikke tale om i 1833, før Dom Pedro og de liberale sejrede over absolutisterne og Dom Miguel. »Daglig fandt Henrettelser Sted paa Torvet. Det var en Tid fuld af Angest og Rædsel« (56), skriver H. C. Andersen efter afleveringen af en ganske påtrængende skildring af det gamle regimes tortur- og straffemetoder. Forfatteren har begået en historisk skitse som er pligttro i forhold til rejsebogsgenrens krav uden derfor at virke pligtskyldig. Deri ligger en sanddruhed i historiefortællingen som ikke åbner falske udsigter til forløsning fra fortællingens greb. Efter den føromtalt røverhistorie kunne der med god samvittighed siges at rundt om bøssepipens munding »var saa megen Herlighed at see, at jeg glemte Dødens Nøglehul.« (70) Skal der findes lignende trøst i forbindelse med krig og ulykker, bliver det ikke trøst *i* nøden, men *på afstand* af den.

Den romantiske naturoplevelse var af denne karakter, og i afsnittet »Aftenstemninger« bliver den desuden identificeret med Portugal, som derved falder sammen med også den anden side af digterens dob-

belte natur (vi har jo tidligere set landet identificeret med civilisationen og humaniteten, ovf. s. 120). Varig som kun øjeblikket med evighedsfylde er det, eller varig som kun et *erindringsbillede*:

medens der Blodet flød og Dødssuk lød, hvilede Fredens Velsignelse deiligt over det fjerne, afsluttede Portugal; jeg fornå og nød denne Ro, denne Skjønhed og Fred. – Aftenen var saa smuk, saa stille, saa drømindbydende; Stjernerne funkede, Bluslyste i de store Frugthaver, Ungdommen dandsede. Jeg besøgte med et Par unge Venner en Dandseplads, og da jeg senere alene gik under Granatbuskene til Hjemmet, *sænkede sig det hele Billedet i min Sjæl, for altid at blive der.* (84 f.; min kursivering)

VI

Med denne geografiske og mentale placering af både det romantiske og det humanistiske, er det nu muligt at gøre forholdene omkring H. C. Andersens dobbelte natur op. Når romantikken ses som en konkret historisk periode, og ikke som en eksklusiv stemning inden for, og uden for det historiske, repræsenterer den en historieforfalskning. Som sådan så vi den identificeret med Spanien i middelalderen (27; ovf. p. 120), og som sådan beskrives den videre i følgende citat om Portugals politiske fortid:

Det var i hiin skjønne, romantiske Tidsalder, som vi kalde den i Modsætning til vor humane Tid, at Hertugen af Aveiro blev med Strikke om Halsen ført til Retterstedet, der radbrækket og endnu levende lagt paa Baalet. Denne mørke historiske Erindring var den eneste, min Hukommelse havde at knytte til Aveiro. (92)

Det romantiske i den forstand er ikke en forskønnelse af det humane, men en brutal tilsidesættelse af humanitet. Derimod gælder at selv hvor der er øde og ensomt, som ved klostret Santa Cruz, føler H. C. Andersen at »Klostergangene om den lille Have ere saa romantisk skjønne og have beundringsværdigt udhugne, lette Buer.« (95) Her er romantikken ikke et spørgsmål om indhold, med falsk forgyldning, men om form, som ren, ophøjet og løftet hviler i sig selv. Og som har Portugal som sindbillede, men nu og i fremtiden, og befriet for politiske realiteter. »(...) og Ungdomshjertet bringer Erindringer for de *kommende*,

gamle Dage. Freidigt og frit synes Livet her i *denne paradisiske Natur*« (94; min kursivering), skriver Andersen karakteristisk nok, idet han tydeligere end nogensinde giver ordlyd til romantikken som frisætter af fremtids- og virkeligheds-orienteret humanitet. Om de forrige tider og deres *så kaldte* romantik kan han derimod bekræftende meddele det vidnesbyrd at »under Dom Miguel gjorde nogle af Coimbras Studenter lidt Optøier, og han lod strax et par hænge op i Galgen; det var i den Tid ikke noget Mærkeligt.« (ibid.) Dengang strangulerede romantikken det humane rent bogstaveligt.

Hen imod slutningen af *Et Besøg i Portugal 1866* bliver denne dobbelt-bestemte udlandsfølelse bragt i overensstemmelse med den hjemvendendes gensyn med sit udgangspunkt, sin danske identitet. Umidledbart havde digteren som sagt let ved at genfinde sine danske græs-gange i det fremmede. Specielt i Cintra mærker han genklangen, og for den portugisiske ven med dennes egne minder fra Danmark er effekten den samme:

Dernede var Køling, Skygge og Eensomhed. Det var som om jeg her traadte ind i dansk Skovnatur; jeg maatte tænke på Høiderne ved Silkeborg; jeg gik under løvfulde Træer, saae Birk og Fyr. Vandet rislede koldt og klart mellem frodigt Græs, hvor For-glemmigeien groede; jeg saae den danske, hvide Kløver, den blomstrende Hyld og Convolvulus. 'Her er jeg i dit deilige Danmark!' sagde José og udtalte af varmt Hjerte sin Kjærlighed for det Land, hvor han havde tilbragt de tidligste Ungdomsaar. (103)

Hvis dette nu virker for meget som en 1-1 korrespondance mellem hver for sig flertydige identitetsrammer, anbefaler jeg at man lytter til fortsættelsen:

Man siger, at enhver Nation finder i Cintra et Stykke af sit Fædreland, jeg fandt Danmark her; jeg troede at gjenfinde mangan kjær Plet fra andre skønne Lande, det grønsværklædte Kent, Brockens vildt omkastede Steenblokke; jeg kunde her troe mig ved Genfersøens Bred og i Leksands Birkeskove. Alt vexlede forunderligt rigt. Her stod Laurbærtræet med sin sortrøde Frugt, her løftede og bredte sig Geranierne som store Buske, og Fuchsen stod som Træ. Fra Kastanier og Bananer hang Slingplanterne i en Fylde, der maatte minde Sydamerikaneren om hans Hjemstavns Skove. (103 f.)

Når enhver kan finde dækning for sin fædrelandsfølelse i Cintra, må den kosmopolitiske Andersen selvsagt kunne genfinde 'stykker' af flere fædrelande, både selvoplevede og forestillede. Det gør han da også, omend med et vist, diplomatisk forbehold. Hvad han »troede at gjenfinde« fra andre egne af verden, »fandt« han uden forbehold af Danmark! Derved er han tilbøjelig til at lade det blive. Lidt nødtørftigt forklarer han at »i Aveiro var der ikke lysteligt at være!« (92), mens »Coimbra er et Sted, hvor man skal blive ikke blot nogle Dage, men flere Uger, leve sammen med Studenterne, flyve ud i den frie, deilige Natur, give sig hen til Eensomheden og lade Erindringen oprulle Billeder fra Sagn og Sange, fra Stedets Historie.« (99) Men uanset geografiske og topografiske vurderinger som disse kan være nok så rimelige, er det jo ikke blot en sådan elementær sympatifordeling H. C. Andersens bog har lagt op til. Her bliver forfatteren noget flad, som han sammesteds bliver det med sin selvbekræftende snak om Cintras imødekommende berømt heder og med sine afskedsvers til vennerne O'Neill, hvori han lader »den danske Bøgesal« rime på »det skønne Portugal.« (109)

Nej, skal man lodde dybden i Andersens forsoning af ude med hjemme, så skal man begive sig ind mod midten af hans bogs sidste kapitel, som omhandler sørejsen hjem fra Lissabon til Bordeaux. De smukt vigende naturperspektiver sættes her anderledes skarpt i relief af reelle, nære ting, i første omgang digterens frygt for søsyge:

Jeg havde allerede taget Plads, saa yderligt, saa nær Udgangsdøren som muligt, thi jeg forudsaae det gik mig ikke længe godt at blive her. Gulvet syntes at løfte sig under mine Fødder; gjennem Vinduerne saae jeg snart kun den høie, klare Luft, snart at vi vare saa dybt nede mellem Søerne, at disse syntes som Vandfald at rulle mod Skibet. Det varede længe før den første Ret blev bragt, jeg saae dem netop bringe Suppen, og saa maatte jeg søge ud i den friske Luft, sidde der lidende og dobbelt lidende ved at vide, at det vilde blive en endnu stærkere Søgang, naar vi kom længere ud, og at det ikke var een Nat, men hele tre Nætter og fire Dage, jeg havde at blive her, ja, at dette endogsaa kunde kaldes en heldig Reise. (114 f.)

Et sidste forsøg på at bevare det naturromantiske overblik falder uhjælpeligt til jorden under samme formel:

Endnu var Cintras Høider og Skove synlige, men før Solen gik ned, blev Omridsene svagere og forsvandt tilsidst. Stjernerne kom frem, Luften blev kold; jeg vovede mig imidlertid ikke ned i min Kahyt, men søgte ind i den store Spisesal for her at tilbringe Natten; (115)

Fra søsyge-skrækken er der nu ikke langt til dødsangsten, som malende beskrives i både prosa og vers, med reelle erindringsbelæg og hypokondrisk sensibilitet i gensidigt forstærkende forbindelse:

(...) men hver Afgang eller ny ubekendt Lyd vakte min Opmærksomhed, jeg kunde ikke vende Tankerne fra de Ulykker, som kunde hænde; meer og meer blev levendegjort Erindringen og Forestillingen om min Ungdoms Veninde Jette Wulff's skrækelige Død paa det samme Hav, da Dampskibet *Austria*, som hun var paa, brændte, al den Rædsel jeg derom havde læst, følt og lidt under, jeg havde igjen hendes Død saa levende i Tanke og Fornemmelse.

*I det brændende Skib paa det rullende Hav,
I Rædsler, som ei vi udholde at høre,
Har Du lidt, har Du endt, har Du fundet Din Grav,
Dødsmaaden og Kampen naae aldrig vort Øre.*

Og som jeg laae her i Natten, slog med Eet Søen voldsomt mod Skibet, det ligesom standsede et Øieblik, det var som Dampen holdt sin Aande tilbage, Maskinen ikke bevægede sig, men i næste Øieblik var den vante Lyd og Bevægelse. Jeg tænkte paa Skibbrud, ufrivillig udmalede det sig i min Tanke, hvorledes vi sank, Vandet knuste Loftet og trængte ind, alle Lys slukkedes, man fornam det var Dødsøieblikket, men hvortil vilde man endnu beholde Bevidstheden. Jeg havde i dette Minut hele Dødsangstens Qval, Sveddraaber trængte frem paa min Pande; jeg sprang op, løb ud af Kahytten, en enkelt Lanterne skinnede her, jeg rev Seilet tilside ved Relingen og saae ud: – Hvilken Pragt, hvilken Storhed! Hele det rullende Hav lyste som Ild; de store Bølger væltede med phosphorisk Glands. Det var, som glede vi over et Ildhav. (116 f.)

Hvad siger ikke vor digter her! Han udråber, og vel at mærke ikke filosofisk og alment, men personligt og digterisk, hvad hans bog skridt

for skridt har forberedt. Med sin forstærkede tale om den rige romantiske løftelse og den bredt udfoldede humanisme som tilværelsens grænseværdier har fremstillingen beredt grunden for den personlige investering der hele tiden har været afgørende for at disse grænseværdier kunne blive meningsladede og livshistoriske. Og da investeringen så foretages, bliver de endda mere end det. Deres ramme udvides yderligere, på nåde og unåde, og det bliver den totale dødsangst og den totale livsbekræftelse der slår sammen i jeg'ets personlige oplevelse. De modsatrettede, grænsesættende følelser nu ikke blot ophæver hinanden, men ophæves i en hengivelse der mageligt rummer dem begge. Det lange citat fra før fortsætter som følger:

Jeg blev saa overvældet af den hele Herlighed, at Dødsangesten i samme Nu forsvandt. Faren var ikke større, ikke mindre, end den altid kunde være, men nu tænkte jeg ikke paa den; Phantasi- en havde faaet en anden Retning, og min Tanke var Hengivelse; dør jeg i denne Nat, eller om nogle Aar, er det vel saa vigtigt for mig at leve disse; Døden kommer jo dog, og her er det i Storhed og Herlighed. (117)

Virkeligheden der afstedkom det hele er uforandret, det forandrede er fantasiens retning. Fra det private og traumatiske har den frigjort sig og fået verden, taget omgivelserne i besiddelse fra evigheden regnet og ned til diverse medpassagerer. Igen giver poeten sin befrielse udløb i både vers og prosa, efter emnets art. På vers med ord som »Du Evighedens Gaade,/Du Lys for min Forstand« (117), og på prosa med en passage som denne: »Jeg gik ud paa Galeriet, begyndte der saa smaat at røre mig. En af Søofficererne lærte mig at tage sikkert Fodfæste, og hvorledes jeg skulde gaae for at være med i Fartøiets Bevægelse; Søsyge fornemte jeg ikke; jeg saa paa de rullende Søer, begyndte at betragte Livet ombord og mine forskjellige Medreisende.« (118)

VII

Det er da den forpinte evne til at forestille sig døden, eller det værste, som åbner H. C. Andersens modtagelighed for livsmiraklet, eller det bedste. Bortset fra ungerens ustandselige støjen og skrigen, som så ofte var Andersen en kilde til irritation (cf. 120), har hans rejse store nedtur ført ham lydefrit ovenpå. Selv søsygen kan nu ikke få ham i

knæ, skønt hans ufrivillige (?) selvfsløring viser at det stadig er lige ved: »jeg følte mig ganske søvant, vovede mig ned i min Kahyt, første Gang efter at vi vare komne paa Havet; Skibets Slingren i den stærke Dønning lod mig et Par Gange falde mod Koien.« (121)

På vejen hjem bliver ude for alvor hjemme for H. C. Andersen. Paradigmet for denne synteseoplevelse fik han som sagt bragt flot derude, men det er først på vej mod hjemmet det slår igennem i ham. Først nu bliver følelsen af at have været hjemme derude en følelse han kan tage med hjem – som en del af sig selv. Fra at have oplevet både romantikkens provisorium og civilisationens eksempel i udlandets skikkelse, kan han nu ikke blot spørge sig selv om hans oplevelser vil overleve, men besvare sit spørgsmål bekræftende på godt, humanistisk dansk!

Med den konstatering er det vel hævet over tvivl at Andersen var så kulturelt flersproget som nogen Dan Turèll, men også at han var det som den ærkedansker Turèll forestillede sig. Hvis det er en sandhed med historiske modifikationer at f.eks. Portugal var for H. C. Andersen hvad USA blev for Dan Turèll, så er det en sandhed med aktuelle modifikationer at lokalsprog vil forsvinde mens det udefra kommende vil gå over dets lig. Hvad der kan ligne forsvindingsnumre under sprogudvikling er det sjældent. Men at de tilsyneladende forsvindingsnumre kan være svære at gennemskue skal guderne og H. C. Andersen vide. Og amerikaniseringen har så vist ikke gjort gennemskueligheden lettere.

Når det er sagt skal der alligevel gøres en indvending gældende mod Andersens rejsebeskrivelse af Portugal, omend fra en anden vinkel. Hvor regelret var ikke digterens skildring f.eks. af den særlige portugisiske form for tyrefægtning (cf. 78-79), hvor roligt tilrettelæggende ikke hans kosmopolitiske udstykning af Cintras fædrelandsassociationer. Har man selv været til tyrefægtning i Lissabon og som spektaklets højdepunkt overværet tyrens bestemte vægring ved at forlade arenaen efter sin symbolske død, og har man selv lagt Cintras lyksaligheder bag sig med et sviende bistic lige på navlen (hvor de fleste uforstyrrede omverdensspejlinger som bekendt finder sted), ja så kan man dårligt unddrage sig den fornemmelse at det trods alt er som led i den *konstruktion* som Andersen selv kaldte »mit Livs Historie« (cf. 123) at *Et Besøg i Portugal 1866* har sin mest overbevisende placering. Det er fair af Andersen at indrømme at hvad hans bog fortæller er »vist ikke paalideligere eller bedre« end denne livshistorie (ibid.). Om det så også

har været »Uleiligheden værd« (ibid.) at gå tilbage til den, her og der, men i sidste instans med en helhedstolkning af rejsebogen i hænde, ja det må læseren af det ovenstående afgøre.

Noter

1. Kronikken er optrykt i Dan Turèlls *Amerikanske ansigter. Udvalgte artikler fra 70'erne*, København 1979, 8-15, hvorfra den her citeres.
2. cf. hans bemærkning om at »Byerne, ja selve Landene, rykke hinanden nærmere, og ved Telegraphtraaden er selv Amerika nu blevet vort nærmeste Naboland, kun nogle Secunder fra os, over Verdenshavet.« Citat fra (52) i den i note 4 nævnte tekstudgave.
3. cf. igen den i note 4 nævnte udgave.
4. H. C. Andersen: *Et Besøg i Portugal 1866*. Med noter og indledning af Poul Høybye, København 1968. At bogen, som anført på denne artikels p. 2, er gået temmelig ubemærket hen i dansk (forsknings-)sammenhæng kan illustreres med at vor nyeste store litteraturhistorie, Gyldendals grønne *Dansk litteraturhistorie*, helt forbigår den i tavshed. Det forhindrer dog ikke en anden grøn guide som Michelins *Portugal Madeira*. 4th edition, Middelsex 1985, i at anføre *A Visit to Portugal, 1866* – Hans Christian Andersen – translated by Grace Thornton – Peter Owen Ltd. som én ud af seks »Books to Read«.
5. Typisk nok er der i modsætning til f.eks. *En Digters Bazar* ikke indeholdt egentlige eventyr i bogen om Portugal, som i forbindelse med nogle naturiagttagelser med baggrund i andre lande nøjes med at notere at »der kunde skrives et heelt Eventyr herom.« (84).

Forskningsoversigt

Hovedtendenser i den nyere forskning inden for nordisk mytologi

Af Jens Peter Schjødt

Den førkristne mytologi og religion i Norden er et interessefelt for forskere fra mange forskellige discipliner. Emnet er blevet studeret af filologer, arkæologer, religionshistorikere, antropologer, og af mange andre, hvis fag på en eller anden måde kommer i berøring med Norden i jernalder og vikingetid. Denne brede interesse for emnet indebærer, at metoder og teorier fra alle disse forskellige fag har været taget i anvendelse for at nå resultater, der har relevans i vidt forskellige sammenhænge. Det indebærer også, at den, der ønsker at sætte sig ind i den aktuelle forskning på området, må gøre sig bekendt med dette meget brede spektrum af teorier og metoder, idet man kun i meget få tilfælde vil kunne hævde, at en bestemt videnskabsteoretisk interesse er irrelevant i forhold til det projekt, man fra en anden vinkel ønsker at fremme. Teorierne er selvfølgelig ofte uforenelige, men endnu oftere finder man, at forskellige fags tilgange simpelthen komplementerer hinanden, og at et manglende kendskab til f.eks. religionshistoriske teorier, kan invalidere teorier, der er rejst på basis af et arkæologisk materiale.

For at omtale, endsig »behandle« det materiale, man med rimelighed ville kunne kalde »nyere«, måtte man have flere hundrede sider til rådighed, og det, der i denne sammenhæng kan blive tale om, vil derfor blot være, at omtale nogle af de mest interessante bidrag til emnet, samt at se på nogle af de *tendenser*, der synes at tegne sig inden for nogle videnskabelige felter, eksempelvis ved bidrag, der markerer hovedpositionerne. Det skal derfor understreges straks, at der er tale om et *valg* blandt de mange forskere, der fortjener at blive nævnt i en sådan forskningsredegørelse, måske ovenikøbet et ganske subjektivt valg, der uden tvivl udelader en række fremragende værker, som ikke er spor mindre fremragende, end de der er nævnt, men som pladsen blot ikke giver os mulighed for at omtale. Det skal endvidere bemærkes, at der måske er en overvægt af skandinaviske forskere, idet disse, hvis de kan tjene som eksempler på nogle tendenser, alt andet lige, er valgt med henblik på skandinaviske læsere, fremfor franske, tyske og andre.

Termen »nyere« fortjener en nærmere kommentar, idet den er ganske problematisk, og langtfra står for det samme i forskellige discipliner. Når det drejer sig om vikingetidens arkæologi kan man kun tale om »nyere« forskning nogle ganske få år tilbage, fordi nye metoder og nye fund har bevirket at en lang række teorier har måttet revideres inden for de seneste år. Dette er imidlertid langtfra tilfældet, når det drejer sig om nordisk mytologi. Her er der mange resultater, som er opnået 70 eller 80 år tilbage, der stadig har værdi og altså ikke er blevet distanceret af »nyere« forskning. Disse er altså stadig »nyere« i betydningen, at de stadig anses for korrekte. Ikke desto mindre vil

det naturligvis være latterligt at gå tilbage til trediverne eller tidligere, når vi taler om »nyere« forskning, og den periode, som vi her vil koncentrere os om, vil, måske noget vilkårligt valgt, være tresserne og fremefter med hovedvægten på halvfjerdserne og firserne. På den anden side vil adskillige bidrag, der er kommet i denne periode, ligesåvel kunne være udkommet i trediverne og fyrrerne. Dette gør dem selvfølgelig ikke mindre værdifulde, idet solidt historisk og filologisk arbejde dengang såvel som nu er en forudsætning for at trænge ind i en kultur, der er så fjern i tid og sprog. Alligevel vil studier af denne type kun blive inddraget, hvis de har nogen effekt i forhold til teorier, der bliver fremsat ud fra mere »moderne« teoretiske positioner.

På trods af hvad der er sagt ovenfor om begrænsningen af »nyere« skal vi begynde med en artikel, der udkom i 1951, og som opridsede den daværende forskningssituation. Jan de Vries, forfatter til den mest omfattende og stadig mest værdifulde håndbog over germansk og nordisk religion *Altgermanische Religionsgeschichte* fra 1956-57, diskuterer her de vigtigste »skoler« i forhold til emnet nordisk mytologi og religion (de Vries 1951). Det drejer sig først og fremmest om en skelnen imellem den traditionelle historicisme, specielt repræsenteret af Karl Helm (f.eks. Helm 1913 og 1946), og den nye komparative indo-europæiske mytologi, der først og fremmest er repræsenteret gennem Georges Dumézil (f.eks. Dumézil 1958, 1959 og 1986). Selvom det billede, der tegnes i denne artikel, var mere simpelt, end situationen faktisk var, er der dog ingen tvivl om, at de to helt forskellige synsvinkler, der opridsedes, var repræsentative for perioden som sådan.

I forhold hertil er der sket overordentlig meget i den periode, der er emnet for denne artikel, og situationen er blevet langt mere kompliceret. Det kan med det samme siges, at Dumézil-skolen har haft en blivende betydning og er mindst lige så vigtig i dag, som den var i begyndelsen af halvtredserne, og endda snarere har større betydning, som følge af det ret store antal oversættelser af Dumézils bøger og artikler, især til engelsk, der har fundet sted siden da. Dette har bevirket, at hans ideer er blevet indoptaget af forskere af mange forskellige nationaliteter i vekslende udstrækning. Selv om Dumézils ideer derfor vil være kendt af mange, må han nødvendigvis behandles nærmere nedenfor.

De retninger, der ikke har været influeret af Dumézil eller kun har været det i mindre grad, er vanskeligere at klassificere. Dette skyldes, at man kan spore en række forskellige positioner, som man ikke desto mindre ikke uden videre kan kalde »skoler«, i hvertfald ikke på nuværende tidspunkt. Den gamle historicieste skole eksisterer næppe mere og resterne af den har udkrystalliseret sig i adskillige forskellige komponenter. Den basale målsætning kan naturligvis stadig findes i vid udstrækning, nemlig rekonstruktionen af historiske fakta, men focus for interessen, undersøgelsesstrategierne og den metodologiske bevidsthed er ændret betydeligt, som det vil fremgå nedenfor.

Det er således ikke nogen let sag, at klassificere forskningen på området. Ikke desto mindre er det nødvendigt at forsøge, hvis man ønsker at opløse, delvist i hvertfald, den forvirring, der ellers vil fremstå, når vi skal trænge ind i den jungle af metoder og synspunkter, som området udgøres af.

Det synes derfor forsvarligt at skelne imellem fire forskellige retninger eller

skoler. Den sidste term er som sagt problematisk, fordi den antyder en større ensartethed, end der rent faktisk er tale om, men for nemheds skyld vil den alligevel blive brugt i det følgende. Disse kan vi kalde:

- A. Den historiske skole.
- B. Den litterære/filologiske skole.
- C. Den struktur-komparativistiske skole.
- D. Andre »strukturalistiske« skoler.

Inden vi kan gå nærmere ind i en diskussion af disse skoler, deres metoder og hovedinteresser, skal vi dog kort drøfte et element, der mere end noget andet har skabt uenighed i forbindelse med nordisk mytologi, nemlig kildesituationen.

Da denne vil være kendt af de fleste af dette tidsskrifts læsere, er der ingen grund til at redegøre for problemerne omkring overleveringen, mundtlig og skriftlig tradition, nedskrivningstidspunkter osv. Men det vil nok være på sin plads at opridsse et par af de konsekvenser, som problemerne i forbindelse med denne kildesituation har haft. Sagt lidt firkantet drejer det sig om i hvilken grad, man kan fæste lid til kilder, som for hovedpartens vedkommende kun er overleveret gennem håndskrifter, der daterer sig til en periode, der ligger flere hundrede år efter den, hvis mytologi teksterne foregiver at beskrive. Den uenighed, der gør sig gældende blandt forskerne både i dag og tidligere, bunder i høj grad i de teoretiske præmisser, som man går til dette problem med, samt i de metoder, man tager i anvendelse. For det første er der en skarp uenighed om, hvad der overhovedet skal til af »beviser«, for at vi kan opstille teorier, og for det andet i hvilken grad sammenligninger med fænomener inden for andre religioner og mytologier skal inddrages. Disse to punkter er naturligvis ikke uafhængige af hinanden, idet det er karakteristisk, at des færre sammenlignende faktorer der inddrages, des mere kritisk stiller man sig til kildernes udsagn, uden at man dog kan gå så vidt som til at sige, at disse synspunkter altid følges ad. De »hårde« kildekritikere tenderer således imod en position, hvor kilder, der ikke uomtvisteligt er forfattet af hedninger i hedensk tid, og som ikke kan være påvirket af kristne forestillinger og explicit omtaler dette eller hint fænomen, ikke kan sige noget om det i forhold til førkristne forestillinger. Dette synspunkt forekommer ikke at tage hensyn til kildesituationen, som den jo er i forbindelse med nordisk mytologi, hvor en bevisførelse af denne art i det store og hele ikke lader sig gøre. Argumenta ex silentio kan ikke anvendes på et så sparsomt materiale. Synspunktet tager heller ikke hensyn til de forskelle i kildekritikken, der må være til stede imellem begivenhedshistorie på den ene side og bevidstheds- eller mentalitetshistorie på den anden. Og endelig undervurderer det betydningen af sammenligninger med beslægtede folks mytologier, igennem hvilke »tvivlsomme« kildeudsagn kan forsynes med en høj grad af sandsynlighed.

Det er oplagt, at denne problemstilling har medført megen uenighed blandt dem, der arbejder med nordisk religionshistorie og mytologi: hvis en »hård« kildekritik tages i anvendelse, der betjener sig af de samme kildekritiske præmisser, som bruges inden for begivenhedshistorien, vil det knapt nok være

muligt overhovedet at udsige noget om den mytologiske forestillingsverden i Norden før kristendommens komme. Hvis man på den anden side indfører metoder fra kulturanthropologien, mentalitetshistorien, den komparative indoeuropæiske myteforskning og fra religionshistorien i almindelighed, altsammen naturligvis forbundet med en behørig kritisk sans, møder vi en betydelig informationsmængde, hvor vi i hvert enkelt tilfælde må tage stilling til, om vi står overfor dybtforankrede forestillinger, der måske går hundreder eller tusinder af år tilbage, eller med overfladefænomener, der er opstået i Middelalderen og sandsynligvis påvirket af kristne forestillinger. Dette indebærer naturligvis, at selvom de videnskabelige positioner kan være fundamentalt forskellige, så må en vis grad af kildekritik og almindelige historiske og filologiske undersøgelser være nødvendige, uafhængigt af hvilken position den individuelle forsker indtager.

Inden vi går over til at se nærmere på de fire skoler, skal der til slut gøres opmærksom på et generelt interesseskift, der har fundet sted i løbet af halvtredserne og tresserne, nemlig fra focuseringen på spørgsmål som »hvornår?« og »hvorfra?« til spørgsmål, der drejer sig om mening og funktion. Dette er i overensstemmelse med tendenserne inden for den moderne myteforskning, skønt det er kommet senere for det nordiske områdes vedkommende, end tilfældet er de fleste andre steder, og det er da også først i de seneste år, at en større del af de undersøgelser, der bliver foretaget, går i denne retning. Området har været domineret af filologer og historikere af en ældre generation, som ikke har været villige til at optage de nye udfordringer fra antropologi og sammenlignende myteforskning, der startede med funktionalismen allerede i tyverne og fortsatte med religionsfænomenologi og især strukturalisme.

Gennem en bedre forståelse af interdisciplinære studier og deres værdi for hele området, har denne tilstand dog ændret sig radikalt i de nævnte retninger. Der er igen tvivl om, at studiet af nordisk mytologi har vundet meget ved denne øgede forståelse og har givet emnet en mulighed for at komme til at spille en rolle inden for den sammenlignende myteforskning, som det ikke tidligere har haft. Samtidig har denne tendens mod interdisciplinære studier dog gjort det langt vanskeligere at kategorisere lige så skarpt, som man kunne gøre tidligere: filologer bruger teorier fra kulturanthropologien, antropologer er opmærksomme på filologiske og historiske problemstillinger osv. Det er derfor vigtigt at være opmærksom på, at bortset fra afsnit C, der er rimelig homogent med den indoeuropæiske komparativisme, så er de andre kategorier meget heterogene; selv én og samme forsker kan således arbejde med flere forskellige metodologiske og teoretiske indfaldsvinkler for at nå sine mål. Det betyder, at nogle af de navne, der er placeret under den historiske skole, f.eks. kan være filologer af uddannelse. Som nævnt ovenfor, er formålet med denne klassifikation derfor at give nogle eksempler på de *tendenser*, der kan ses, og ikke at postulere at en skarp grænse mellem forskellige metoder kan foretages mellem forskerne i de forskellige kategorier. Grænserne er afgjort flydende, og der er grund til at håbe, at feltet som sådant vil kunne nyde godt af dette.

A

Den kategori, som her er kaldt den historiske skole, er den mest heterogene af

dem, der er nævnt, og den er primært defineret negativt, idet den til dels adskiller sig i målsætning og også i metodevalg fra de tre andre kategorier.

Der er tale om mange forskellige slags undersøgelser, der på hver sin måde søger at rekonstruere bestemte fænomeners historie, oprindelse eller betydning i bestemte perioder, hvadenten det nu drejer sig om en gud, et ritual eller et bestemt forestillingskompleks. Denne type undersøgelser bliver udført i dag, som de altid er blevet det og formentlig altid vil blive det. De metoder, der tages i anvendelse, er primært filologisk og historisk kildekritik, der kan være mere eller mindre kritisk. Generelt kan det siges, at religionshistorikerne har været mindre kritiske over for kilderne, end tilfældet er med historikere og filologer. Årsagen til dette synes at være det faktum, at hvis sagaerne og eddaerne forkastes som pålidelige kilder, vil der være så lidt tilbage at bygge på, at det faktisk vil være umuligt at udsige noget om førkristen mytologi og religion overhovedet. Det er naturligvis en meget dårlig grund, for hvis det virkelig forholder sig således, må man simpelthen drage de nødvendige konsekvenser af det og lade være at udtale sig. Det er derfor også en rimelig beskyldning mod mange religionshistorikere, at de ikke har været metodebevidste i fornøden grad. Dette gælder dog mere, når det drejer sig om studier i forbindelse med ritualer og andre religiøse institutioner (se f.eks. kritikken hos Düwel 1985 og Olsen 1966), end når det drejer sig om myter og forestillinger. Ganske vist har der også her været rejst kritik mod den manglende metodebevidsthed, men kritikken har nok haft en mindre effekt. Vi skal se nærmere på grundene hertil nedenfor.

Den moderne tekst- og kildekritik i forbindelse med nordisk mytologi går tilbage til sidste halvdel af forrige århundrede og bliver stadig stærkere frem til 1960'erne. Markante forskere i denne proces er Bugge (1880), Mogk (1923), Nordal (1940) og Baetke (1950, 1952 og 1964). Trin for trin viste de, at kun en forsvindende lille del af vore kilder havde nogen udsigelseskraft i relation til den førkristne periode, og de religionshistorikere og andre, der mente noget andet, blev anset for mere og mere naive. Denne situation har ændret sig radikalt i løbet af de sidste årtier grundet forskellige faktorer. For det første er de hårde kildekritikere i en vis udstrækning blevet slået med deres egne våben, idet en række af de kilder, der var blevet fremholdt som indicier imod pålideligheden af udsagn i eddaer og sagaer (love, historiske værker etc.), selv er blevet betvivlet med hensyn til pålidelighed (se Clover 1986). For det andet har mentalitetshistorien vist, at metoder, der er velegnede i forhold til begivenhedshistorie, ikke nødvendigvis har nogen større værdi, når det drejer sig om fænomener som tro og ideologi (f.eks. DUBY 1978 og le Goff 1978). Også forskellige retninger inden for den sammenlignende myteforskning, herunder ikke mindst den struktur-komparativistiske skole har ydet deres store indsats, for at vise nye måder at studere myter og andre religiøse udtryk på.

Alt dette har bevirket, at en ny og mere metodebevidst måde at arbejde på med den nordiske mytologi er fremkommet. Det betyder naturligvis ikke, at der ikke fremkommer fortolkninger, der virker lidt »vilde«, men meget ofte kan de ihvertfald bidrage konstruktivt til en øget forståelse af forskellige hedenske fænomener, fremfor den goldhed, der meget ofte var resultatet af den tidligere forskning. Ud fra de nævnte perspektiver er en række interessante

undersøgelser blevet udført, der – skønt meget forskellige – alle er stimulerende for videre bearbejdning af materialet. Det er karakteristisk, at der i de fleste af dem kan ses et komparativt aspekt, hvor ikke mindst religionsfænomenologien har udgjort en vigtig metodisk platform, enten explicit eller implicit, hvad der ganske vist ikke er uproblematisk teoretisk set. Målet i disse undersøgelser er sommetider det samme, som vi finder i kategori C og D, dvs. at rekonstruere det semantiske indhold af en eller anden hedensk forestilling eller mytisk tema, men begrebet struktur, hvis det overhovedet indgår, vil ofte have en mere flydende betydning. Uheldigvis vil man til trods for, hvad der er sagt ovenfor, ikke altid finde en reflekteret metodologi, ihvertfald ikke expliciteret. Dette bevirker, at det somme tider kan være vanskeligt at afgøre, om disse historiske undersøgelser er baseret på moderne teoretiske præmisser, eller om de blot arbejder videre med en gammeldags naiv accept af enhver information, som vore kilder giver, og således i virkeligheden skjuler sig bag den omsiggribende positive indstilling til mentalitetshistorien.

Hvadenten det nu forholder sig på den ene eller den anden måde, er der som sagt fremkommet mange interessante resultater gennem disse undersøgelser, også mange flere end vi kan nævne i det følgende. Fra kredsen omkring Otto Höfler i Wien kan nævnes Renate Dohs arbejde i forbindelse med funktionen og betydningen af rusdrikken i nordisk religion og mytologi (1974) og Leopold Hellmuths værk om blodbrøderskab og dets betydning (1975). Begge disse værker er særdeles stimulerende, omend man kan savne nogle stringente metodologiske refleksioner i forbindelse med de store mængder af komparativt materiale, der inddrages af begge forskere. For faktisk er det et problem, hvordan og til hvad man kan bruge paralleller fra andre kulturer, især naturligvis, når der ikke er tale om genetisk slægtskab, eller kulturforbindelser overhovedet.

En anden forsker, der bør nævnes i denne sammenhæng er Jere Fleck, der har skrevet flere artikler, der er epokegørende for vor forståelse af overleveringen af hellig eller numinøs viden i germansk religion (1968, 1970, 1971a og 1971b). Også her præsenteres vi for et stort sammenligningsmateriale. Dette gælder ikke i samme grad for Lotte Motz, der blandt flere interessante emner har arbejdet med det symbolske indhold af begreberne maskulint og feminint og deres indbyrdes relation, ligesom forholdet mellem guder og jætter og andre grupper af mytiske væsener har været objekt for hendes forskning (1973-74, 1975, 1980, 1982, 1984). Mere traditionel men ikke mindre inspirerende er den norske religionshistoriker Gro Steinslands arbejde med bl.a. nytolkninger af vigtige elementer i Völuspá, hvor der i lighed med de ovenfor nævnte forskere lægges særlig vægt på det symbolske indhold (1979, 1983). Hun har også søgt at påvise, at jætter engang har været kultisk dyrket, på grund af den vigtige rolle, de har indtaget i hedenskaben, der ikke altid har været så entydig negativ, som hovedparten af vore kilder lader os formode (Steinsland 1986; en lignende analyse men med andre konklusioner kan findes hos Motz 1984).

En kontroversiel analyse af guden Odin er fremsat af Richard Auld (1976), som forsøger at påvise en enhed bag det tilsyneladende virvar af funktioner, denne gud varetager. At en sådan enhed faktisk eksisterer forekommer såre sandsynligt, men de metoder og teorier fra jungiansk psykologi, som Auld

bruger, virker ikke alt for overbevisende, idet den vilkårlighed, som altid ligger i tolkninger, der er fremkommet på basis af sådanne teorier heller ikke her lader sig fornægte.

Tydeligt inspireret af religionsfænomenologen Mircea Eliade er Régis Boyer i sin stort anlagte *Yggdrasil. La Religion des Anciens Scandinaves* fra 1981. Boyer forsøger at beskrive betydningen af visse konstituerende elementer i nordisk religion fra Stenalderen til Vikingetiden. De elementer, det primært drejer sig om, er sol, vand og jord og den måde de repræsenteres på i mytologien. Specielt interessant er det, at sammenligne den tredeling af disse elementer, som vi ser den i Vikingetiden, med Dumézils trelede system (se afsnit C). De falder ikke fuldstændig sammen, men det er ikke desto mindre tankevækkende, at Boyer – skønt meget kritisk over for Dumézil – accepterer en tredeling, der deler guderne i tre kategorier, hvis hovedrepræsentanter er henholdsvis Thor (solgud), Odin (gud for »væskerne«) og Vanerne (chthoniske guder), altså en klassifikation af guderne, der strukturelt men ikke indholdsmæssigt er identisk med den, Dumézil foretager. Herudover har Boyer mange interessante iagttagelser, hvoraf den vigtigste er tolkningen af Yggdrasil som en skæbneguddom, der kan identificeres med forskellige andre mytiske væsener. Om denne tolkning holder kan ganske vist diskuteres, men et nyt synspunkt er ihvertfald kastet frem til debat. I en senere artikel argumenterer Boyer for, at skæbnen hos nordboerne har haft en rolle som en art *deus otiosus* (Boyer 1986), et synspunkt, der har stor betydning, i relation til bogen fra 81.

Under denne kategori bør også nævnes et af de få bidrag fra arkæologisk side, som kan belyse mytologien. Det drejer sig om den danske arkæolog Else Roesdahl, der foruden et par glimrende værker om Vikingetiden i arkæologisk belysning (Roesdahl 1980, 1987), som også indholder nogle kapitler om religion og mytologi, i en lille artikel fra 1983 har gjort gældende, at der i de såkaldte ryttervåbengrave fra første del af 10. årh. kan findes et gravudstyr, der næsten nødvendigvis må lede tanken hen på Valhalforestillingerne, som disse kommer til udtryk i myterne. Hvis teorien er rigtig, står vi her over for et af de meget få tilfælde, hvor decideret arkæologisk materiale kan belyse mytologien.

Mindre overraskende er det, at der fra runologisk hold findes nogle bidrag, der, hvis tolkningerne er rigtige, har stor betydning for forskellige mytiske temaer og emner. Om egentlig nye metoder og overordnede teorier kan man dog ikke tale, idet det er i forbindelse med enkeltindskrifternes tolkninger, at de nye erkendelser er opnået. Blandt de mange værker fra runologisk hold, der kunne nævnes i denne forbindelse, skal her blot gøres opmærksom på et par enkelte. Niels Åge Nielsen har i flere artikler analyseret indskrifter, hvor resultaterne har betydning for vores forståelse af mytologien. Således har han bl.a. gennem en analyse af Sparlösaastenens foreslået, at Frey og Ull er én og samme gud, et synspunkt, der dog næppe lader sig opretholde, når et større materiale inddrages, idet Ull funktionelt i så fald nærmere bliver en gud af Tyrtypen, dvs. en gud, der er nært knyttet til retten (Nielsen 1969; jfr. de Vries 1956-57²:160 ff.). En viderebearbejdelse af denne artikels resultat kan findes i Nielsen 1976, hvor der overraskende og noget spekulativt argumenteres for, at Sif oprindeligt skulle have været en Vanegudinde, søster til og gift med Njord. En anden forsker, der har brugt en række runeindskrifter til at komme ind på mytologi-

ske problemstillinger er Ottar Grønvik. Dette gælder f.eks. i bogen *Fra Ågedal til Setre* fra 1987, der primært drejer sig om sproglige faktorer, men dog i rigelig grad inddrager mytiske forestillinger.

Som afslutning på redegørelsen for den primært historisk orienterede forskning, skal jeg ikke undlade at gøre opmærksom på endnu engang, at der ikke i sig selv ligger nogen kvalitetsbedømmelse i den måde udvalget er foretaget. Mange fremragende bidrag, der belyser problemer, som er af interesse for mytologisk forskning, er ikke blevet nævnt, hvad der udelukkende er omfangsmæssige grunde til. I den forbindelse kan jeg blot henvise til Bibliography of Old Norse Icelandic Studies (BONIS), der medtager næsten al den litteratur, der er af interesse for studiet af alle aspekter af det oldnordiske område.

B

Den kategori, som her kaldes den litterære/filologiske skole, omfatter en gruppe af yngre forskere af mange forskellige nationaliteter. De arbejder med meget forskellige emner, men fælles for dem alle er en stærk interesse i receptionen af fortiden i Middelalderen. De er sig særdeles bevidste om de vanskeligheder, der er forbundet med at udskille de forskellige lag af traditionen, som vi møder i teksterne fra det 13. årh. og senere. Det meste af det materiale, der idag står til vores rådighed, blev som bekendt skrevet i denne periode, og skønt nogle af vore kilder er langt ældre, er det naturligvis uhyre problematisk for ikke at sige umuligt, at beskrive fortiden, som den faktisk var. Denne tilgangsvinkel synes i første omgang ikke at være til stor gavn for den forsker, der beskæftiger sig med førkristen religion og mytologi. Men sådan forholder det sig imidlertid langt fra, idet det har vist sig ekstremt vigtigt og værdifuldt at analysere, hvordan Middelalderens forfattere rent faktisk bearbejdede deres materiale, der som sagt er næsten alt, hvad vi har til belysning af Vikingetidens mytologi. Hvorfor skrev de disse tekster? Hvilke indtryk ønskede de at bringe deres læsere og så videre? (se f.eks. Lönnroth 1969 og Weber 1981). Samtidig skal det dog også siges, at mange af disse forskere har arbejdet med problemstillinger, der direkte drejer sig om perioden før kristendommens indførelse. Deres primære betydning ligger imidlertid i deres analyser af de modeller, som forfatterne i det 13. årh. og senere brugte for at virke i deres samtid, hvilke i høj grad omfattede genbrug af gamle myter og forestillinger. Påvisningen af sådanne modeller viser en række af de farer, der er forbundet med at arbejde med tekster fra én periode for at udsige noget om en anden. Denne gruppe forskere har forsynet myteforskeren inden for området med meget vigtige redskaber til at trænge ind i den førkristne religion. De er kritiske over for både den gamle, temmelig naive behandling af kilderne, der har været karakteristisk for især mange religionshistorikere, som stort set aldrig drog kildernes udsagn i tvivl, men også over for den filologiske tradition, der var dominerende i halvtredserne og tresserne, der som sagt mente, at der næppe overhovedet kunne udtrækkes historiske informationer om Vikingetiden af disse tekster fra Middelalderen (her kan bl.a. henvises til diskussionen om bogprosa eller friprosa, se Hallberg 1956). I begejstringen over at have regnet ud, at forfatterernes egen bevidsthed nok havde spillet en ikke ubetydelig rolle i frembringelsen af de litterære kilder, glemte man i det store og hele den ubevidste påvirkning, som

traditionen, herunder også hedenskaben, måtte have øvet. Den hyperkritik, der var resultatet af dette synspunkt, er ikke mulig at opretholde idag, hvad der ikke mindst skyldes denne nye generation af forskere, der har vist, at de fleste islandske forfattere fra Middelalderen, var endog stærkt påvirkede af de gamle traditioner, der bevidst eller ubevidst blev brugt i mange værker, som ellers naturligvis var skrevet med henblik på et publikum, der var kristent (Weber 1981 og 1986).

Et interessant værk, der indskriver sig i denne nye tradition er Preben Meulengracht Sørensens *Norrønt Nid. Forestillingen om den umandige mand i de islandske sagaer* fra 1980. Det er en analyse af 1200-tallets reception af det meget komplekse begreb »nid«, der noget firkantet sagt betyder beskyldninger for umandighed (for hvilket det islandske ord er »ergi«). Dette begreb spiller en betydelig rolle i mange sagaer, men også i mytologien, hvor det især er centralt i forhold til guderne Odin og Loke. Man har ofte ment, at de eksempler, som middelalderkilderne leverer, måtte ansues som hedenske rester, et synspunkt, som Meulengracht Sørensen imidlertid godtgør, at der ikke kan føres nogle overbevisende argumenter for. Før det nemlig bliver muligt at vurdere kildeværdien, er det nødvendigt at analysere den litterære kontekst, og her viser det sig at begrebet, som det bruges i mange af sagaerne, er tidstypisk for disses samtid. Det betyder imidlertid ikke, at et nidbegreb ikke kan være meget ældre, men blot, at man ikke uden videre kan bruge de sene kilders beskrivelser til at nå en dybere forståelse af »nid« og »ergi« som disse har været opfattet i Vikingetiden.

Det samme tema behandles også af den australske forsker Margaret Clunies Ross (1973). Hun mener bl.a., at den såkaldte »jærðermen«-rite, hvor man symbolsk går under jorden (opskærne græstørv), som af næsten alle forskere har været anskuet som del af et initiationsritual med en genfødselssymbolik som blodbrødre – som en regressus ad uterum – i stedet bør ses som symboliserende en art mandlig homoseksualitet, altså en form for »ergi«. Hvadenten dette er korrekt eller ej, er det endnu et eksempel på, hvordan litterære analyser er af interesse for myteforskeren og religionshistorikeren. Temaer af denne art, findes også i andre af Clunies Ross' artikler, men ofte er hendes indfaldsvinkel af endnu mere direkte relevans for interpretationen af hedenske myter. Et godt eksempel udgøres af hendes tolkning af myten om Thors møde med jætten Geirrød (Clunies Ross 1981), hvor hun bruger en strukturel analysemetode à la Lévi-Strauss, og inddrager en mængde etnografisk materiale for at nå til en forståelse på et dybere niveau af mytens betydning og den måde den blev opfattet på i hedensk tid. Denne strukturelle tilgangsvinkel kombineres videre med dybdegående filologiske analyser, og viser derved hvor vigtigt filologisk og lingvistisk arbejde er, som et redskab til moderne fortolkning, også selv om det ikke i sig selv er nok. Analysen konkluderer, at myten drejer sig om initiationen af den unge helt, samtidig med at den også har implikationer for mange andre mytiske fænomener.

Diget *Skirnismál* har, uden at det står helt klart hvorfor, altid tiltrukket sig en helt særlig opmærksomhed, lige siden Magnus Olsens berømte artikel fra 1909, der tolkede det som en vegetationmyte. Alene indenfor de sidste 10 år er der fremkommet ihvertfald fire artikler, der alle forskelligheder til trods er

meget spændende, hvilket ikke mindst skyldes at de hver for sig indeholder nogle interessante metodiske aspekter. De kunne i og for sig alle placeres i hvilken som helst af kategorierne A, B og D, men da forfatterne alle er filologer, tages de med her under den litterær/filologiske »skole«, selvom det ikke i væsentlig grad er receptionen i 1300-tallet, der er inde i billedet. De fire bidrag, det drejer sig om, er forfattet af Lars Lönnroth (1977), Stephen Mitchell (1983), Julie Randlev (1985) og Paul Bibire (1986). De to første forsøger begge, ved hjælp af strukturalistiske analyser, at nå frem til, hvad betydningen af digtet egentlig har været. Lönnroth mener, at der er tale om en tematisering af problemer, der har været i forbindelse med den islandske ægteskabsinstitution, nemlig forholdet mellem den egne og den fremmede slægt, der var socialt uacceptabel. Mitchell, der delvist accepterer dette forslag, går videre og taler om en tematisering af selve det faktum, at forskellige grupper må kunne leve sammen, hvad *Skírnismál* logisk viser kan lade sig gøre gennem udveksling af individer gennem ægteskaber. Begge artiklerne er udført med stor dygtighed i analyserne, selvom der i ingen af tilfældene helt undgås løse ender (hvad Lönnroth angår, se Mitchell 1983:109. Hvad Mitchell angår kan henvises til hans opfattelse af digtet som en logisk model for fredelig sameksistens, hvad just forholdet mellem jætter og guder ikke synes egnet til at illustrere, p. 118 f.). En meget original måde at anskue ikke bare denne, men myter i det hele taget på, finder vi hos Bibire. Hans opfattelse er, at myterne, så længe de levede helt forankret i en bestemt religion, in casu før kristendommen gjorde sig for alvor gældende, ikke bør ansues allegorisk eller symbolsk, men deskriptivt (1986:28). I forhold til *Skírnismál* betyder det, at Bibire hævder, at myten og en eventuelt tilknyttet kultpraksis nok kan have været brugt for at fremme frugtbarheden, men at man må skelne denne brug fra, at myten allegorisk eller symbolsk har refereret til frugtbarhed. Det kan synes lidt forvirrende, og forekommer da heller ikke at tage behørigt hensyn til de forskellige bevidste og ubevidste lag, der altid kan findes i en myte, hvad ikke mindst den moderne først og fremmest fra socialantropologien stammende myteforskning har vist. Men synspunktet er provokerende og er måske en tiltrængt løftet pegefinger til megen symbolsk myteforskning.

Julie Randlevs artikel er en mere traditionel fremstilling, der søger at opløse forskellige lag i digtet og spore de forskellige motiver. Ud fra et myteteoretisk synspunkt er der derfor ikke så meget at hente, medens der nok kastes nyt lys over forskellige detaljer i digtet.

I endnu højere grad har Snorre været i centrum for denne gruppes interesser, hvad der selvsagt er betydningsfuldt for hele vores opfattelse af, hvad den nordiske mytologi egentlig bestod af. Af betydningsfulde bidrag til problematikken om Snorres måde at arbejde på, og dermed også til spørgsmålet om, i hvilket omfang han kan bruges som kilde til førkristen mytologi, kan nævnes Clunies Ross 1978, 1983, 1986 og 1987, Schier 1981, Dronke 1977, Cıklamini 1975, Frank 1981 og Weber 1981 og 1986. Uden at vi kan komme nærmere ind på de enkelte bidrag, kan det fastslås at de varierer betydeligt i deres vurdering af Snorres værdi som kilde, men at de alle giver myteforskeren vigtige og interessante redskaber til en refleksion, når Snorres værker inddrages i analyserne, netop fordi hans metoder som historiker, politiker og forfatter drages med ind.

C

Skønt de i forrige afsnit nævnte forskere undertiden inddrager sammenlignende materiale, er dette ikke reglen. Set fra myteforskerens synspunkt er dette ofte problematisk (et eksempel er Meulengracht Sørensen 1986, hvor myten om Thors kamp med Midgårdsormen analyseres. Her vil resultatet være forskelligt, alt efter om sammenlignende indoeuropæisk materiale drages ind eller ej). Forskerne i kategori C – den struktur-komparativistiske skole – er tværtimod ofte blevet beskyldt for at være besat af komparationer (og ind imellem med rette). Termen strukturkomparativisme i denne sammenhæng refererer primært til Dumézils og hans disciples projekt. Til trods for at det er blevet hævdet, at der ikke findes en »Dumézil-skole« (Å. V. Ström 1975:37), så er det oplagt, at dette faktisk er tilfældet, idet et stort antal forskere over hele verden og inden for alle områder af indoeuropæiske studier følger de teorier og metoder, der er udviklet af denne fascinerende franske religionshistoriker, ofte dog (heldigvis) mere eller mindre kritisk over for forskellige dele af hans produktion.

Dumézils teorier vil være delvist kendte af de fleste, der har beskæftiget sig med nordisk mytologi, idet en accept henholdsvis forkastelse af større eller mindre dele af hans teoretiske apparat vil være afgørende for hele den stillingtagen, man indtager over for emnet. Alligevel skal der i det følgende kort redegøres for nogle af hovedpointerne og deres konsekvenser for vort syn på den førkristne ideologi og mytologi. Mere detaljerede indføringer kan læses hos Littleton 1973 og 82, Strutynski 1973, Seipp 1968, Rivière 1979, Dumézil 1958 og på dansk Schjødt 1984 og Lundager Jensen 1987.

Afgørende i Dumézils forskning er det, at han ved at finde paralleller imellem en række forskellige indoeuropæiske kulturer, har konstateret nogle identiske strukturer, der går på både forskellige narrative genrer og nogle alment klassifikatoriske principper. Af størst betydning har nok det berømte trefunktionsskema været, der gentager sig på en mængde forskellige niveauer, og i vores sammenhæng er det naturligvis mytologien, der er vigtigst. Her gælder det, at nogle af de vigtigste guder i de forskellige indoeuropæiske pantheoner er organiseret i en treledet struktur, hvor enkeltfunktionerne er relateret til hinanden som herskerinstitutionen, krigerinstitutionen og producentinstitutionen. Her er det vigtigt at gøre opmærksom på, at Dumézil, ihvertfald i den periode, det drejer sig om i denne artikel, adskillige gange har gjort opmærksom på, at den »samfundsstruktur«, der er tale om, aldrig har behøvet at være andet end et ideal; eller med andre ord: den struktur, som kan findes i mytologien i forbindelse med de tre funktioners indbyrdes relation, er ikke afhængig af, om det kan sandsynliggøres, at samfundet rent faktisk har bestået af tre »klasser«. Det er altså en ideologisk struktur og ikke en samfundsstruktur, der er på tale – en ideologisk struktur, der kan findes i de forskellige folkeslags ideologiske udtryk såsom myter og andre narrative kategorier. At strukturen *kan* have givet sig nedslag i samfundet, synes det indiske varnasystem at vise, men det er altså ikke afgørende. Når dette understreges, skyldes det, at vi nok her har en af de faktorer, der har været skyld i flest misforståelser i forhold til Dumézil. Når kritikerne, konfronteret med denne korrektion, derefter hævder, at uden den samfundsmæssige basis svæver teorien frit i luften (f.eks. F. Ström 1961:105), viser det blot, at hovedparten af den sammenlignende

myteforskning i dette århundrede er gået hen over hovedet på dem. Her har det nemlig vist sig, at mytologien som en art »spejling« af det samfund, hvori den har virket, er en antagelse, der ganske enkelt er forkert. Det betyder selvfølgelig ikke, at der ikke er en sammenhæng mellem samfund og mytologi, men blot at den sidste ikke er et »spejl« af den første.

Nordboernes investering i dette skema har været: 1. funktion: Odin (magien) og Tyr (retten). 2. funktion: Thor og 3. funktion: Njord og Frey. Igen skal der gøres opmærksom på, at denne klassifikation er overordnet, og formentlig kun lader sig erkende netop gennem komparative studier, medens både nordboerne og de øvrige indoeuropæere hver for sig har gennemgået forskellige særudviklinger, der ofte har betydet glidninger i systemet. Ikke desto mindre er denne overordnede klassifikation af stor betydning, når en række forskellige klassifikationer, ikke alene hvad angår guder, men også deres attributter og funktioner i forskellige myter, skal forklares. Og denne struktur er naturligvis også vigtig, når det drejer sig om at identificere de forskellige »temaer«, som Dumézil har arbejdet med, hvor der i høj grad kastes nyt lys over en række myter. Det gælder for det nordiske områdes vedkommende bl.a. Starkad (Dumézil 1971), Baldermytologien (1959) og krigen mellem aser og vaner (1959).

Den afgørende betydning for det nordiske område har Dumézil imidlertid haft gennem sin påvisning af, at ikke blot det materiale, som vi traditionelt opfatter som myter, men også pseudohistorie, legender o.a. faktisk kan indeholde strukturer, der opviser paralleller fra andre indoeuropæiske kulturer og derved kan konstateres at være meget gamle. Vigtigt er det således, at det er *strukturene*, uanset i hvilken narrativ genre de fremkommer, der må udgøre basis for en analyse og en tolkning, og *ikke* den samling af elementer, der er tilstede. I forbindelse med de enorme kildemæssige problemer, der som bekendt er i den nordiske mytologi, får dette selvfølgelig stor betydning. For det har nemlig som en af sine konsekvenser, at man ikke automatisk kan gå ud fra, at en ældre kilde altid må gå forud for en yngre, og at således Snorre eller andre 1200-tals kilder ikke nødvendigvis repræsenterer sene udviklinger af de hedenske forestillinger (Dumézil 1986:61 ff.).

Ud over at mange af Dumézils enkeltanalyser er udført med stor skarpsindighed, og derfor kan give os stor inspiration, så er det dog det overordnede perspektiv, nemlig kombinationen af det komparative og det strukturelle, der er afgørende for, at en accept af Dumézil har så stor en konsekvens for vort syn på den nordiske mytologi generelt. Det betyder nemlig som sagt at også kilder, som man tidligere slet ikke har opfattet som havende noget med myter at gøre, gennem sammenligning, nu bliver ekstremt vigtige. Der kunne nævnes flere eksempler, men det mest brillante er nok den analyse, der ved at inddrage Saxos Haddinghistorie kaster et helt nyt lys over Njord (Dumézil 1970).

Dumézils betydning har været enorm, og han må betegnes som en af de få forskere, som enhver må tage stilling til. Hvadenten en sådan stillingtagen er positiv eller negativ, er det således givet, at den enkelte forsker er nødsaget til at reflektere over nogle af de præmisser, der gæes til kilderne med. Der er naturligvis mange, endda rigtig mange forskere, der stadig er meget skeptiske og afviser store dele af, hvis ikke hele den dumézilske teori. Dette gælder især blandt filologer og arkæologer, men ofte er denne afvisende holdning en konse-

kvens af misforståelser og manglende kendskab til Dumézils teori i det hele taget (som eksempler kan nævnes Frank 1981:160 og Oosten 1985, der begge har misforstået hans brug af »struktur«). Faktisk er det kun lykkedes meget få at påvise fejl i de mere basale resultater. Noget helt andet er, at Dumézils værk og teoretiske position ikke kan besvare alle spørgsmål, som med rimelighed ville kunne stilles til en mytologi, men noget sådant har han faktisk heller aldrig påstået, hvad der dog ikke har forhindret hans kritikere i også at slå ned her.

Vi kan ikke her gå nærmere ind på Dumézils teorier, men må i stedet se på nogle af de mere markante tilhængere, han har fået. De kan groft deles op i to grupper: De der følger Dumézils perspektiv næsten slavisk og også ofte har den samme målsætning, altså at finde eksempler på tredeling eller andre indoeuropæiske mønstre i den nordiske mytologi. På den anden side er der en stor gruppe forskere, der accepterer hans basale resultater og metodiske præmisser, i forbindelse med en indoeuropæisk arv, men derudover prøver at gå videre ved at applicere andre metoder, ofte andre strukturalistiske metoder. Denne anden gruppe kan være vanskelige at adskille fra forskerne i kategori D, og vil derfor blive nævnt der.

Til den første gruppe hører så fremragende forskere som Gabriel Turville-Petre (1964), Stig Wikander (1960), Edgar Polomé (1970) og Åke Ström (1975) samt mange andre (mange interessante artikler om indoeuropæisk mytologi generelt kan findes i tidsskriftet *Journal of Indo-European Studies* 1973 ff., hvor vi særlig kan nævne Bruce Lincoln (1977, 1979 og 1980)). Karakteristisk for alle disse forskere er en solid filologisk indsigt og en interesse i at belyse nogle problemer ved at sammenligne forskellige kulturer. Det betyder ikke, at de ikke indimellem kan være kritiske over for Dumézils resultater og kan se anderledes på mange detaljer (f.eks. Polomé 1970), men hans basale ideer accepteres i modsætning til, hvad tilfældet er for mere historistisk indstillede forskere inden for feltet (f.eks. F. Ström 1961, Buchholz 1968 og Drobin 1983, der stort set fuldstændig forkaster Dumézils arbejde).

Når der ovenfor er gjort opmærksom på, at Dumézil mere end de fleste er blevet kritiseret på grundlag af kritikernes manglende kendskab til, hvad han har sagt og ment, så skal der dog også gøres opmærksom på et andet problem, nemlig det, at mange af hans såkaldte disciple ikke forekommer særligt reflekterende i forhold til hele det teoretiske og metodiske grundlag, de arbejder på, og derfor heller ikke har været i stand til at kombinere den dumézilske tilgang med egne metodiske overvejelser. Det har bevirket en tendens til for mange at se på Dumézils teorier og metoder som *de* nye teorier og metoder. Hvis andre strukturalistiske teorier appliceres forkastes de således ofte som rene fantasikonstruktioner (Littleton 1982 og Strutynski 1974). Ikke desto mindre blev de basale principper for den dumézilske komparativisme fremlagt for næsten halvtreds år siden, og uden at forkaste dem, kan man nok mene, at der skulle være plads til at supplere med nye ideer. På denne måde kan man hævde, at Dumézil paradoksalt nok i en vis forstand er kommet til at udgøre en hindring for nytænkning. Retfærdigvis skal det så også siges, at omend Dumézil ikke selv er helt uskyldig heri (Dumézil 1973:14 f.), så er det dog primært hans disciple, der er faret aggressivt frem over for »kætterne«, og det endog på en måde, der ofte røber en lige så stor mangel på viden om, hvad strukturalismen egentlig inde-

bærer, som den Dumézils kritikere har udvist over for den strukturelle komparativisme. Nogle nye bidrag med udgangspunkt i forskellige former for strukturalisme er det dog blevet til, hvad vi skal se i det følgende afsnit.

D

Strukturalistiske analyser er, som vi har set, blevet foretaget af filologer, men medens disse ofte anskuer myterne alene som litteratur, er der faktisk andre forskere, der først og fremmest har arbejdet som myteforskere, men også med et strukturalistisk udgangspunkt, for ad denne vej at fremanalysere det semantiske indhold af større mytiske komplekser.

Et af de første forsøg i denne retning udgøres af en artikel af Einar Haugen fra 1966 »The Mythical Structure of the Ancient Scandinavians: Some Thoughts on Reading Dumézil«. Som titlen indicerer, er Haugen inspireret af Dumézil, men hævder ikke desto mindre, at relevansen af treledsstrukturen i relation til det nordiske materiale er meget begrænset. Haugen foreslår en anden analytisk model, der er mere i overensstemmelse med Pragskolens sprogvidenskabelige strukturalisme med oppositioner, mediatorer, distinktive elementer osv. Skønt Haugen ganske givet ikke har ret, når han afviser relevansen af treledsstrukturen, så er det dog særdeles interessant, at han er istand til at fremanalysere et logisk system i det førkristne skandinaviske »world-view«, et logisk system, der faktisk er langt mere omfattende, end den dumézilske tredeling. Der er derfor heller ikke nogen mening i at afvise Haugens forslag udfra et dumézilske synspunkt, sådan som det er blevet gjort (Strutynski 1974), medens der synes at være store muligheder i at kombinere de to analysemodeller eller de to måder at klassificere den nordiske mytologi på.

Andre forskere har mere eller mindre accepteret Dumézils basale doktriner, men har arbejdet videre med dem, ved at applicere andre metodiske redskaber, såsom f.eks. religionsfænomenologi og andre strukturalistiske varianter, for ad denne vej at belyse temaer i nordisk mytologi og deres position i helheden. Dette gælder for forskere som franskmanden P. Renauld-Krantz (1972 og 1976) og danskeren Jens Peter Schjødt (1981a, 1981b, 1983 og 1988).

En (næsten) rendyrket strukturalistisk tilgangsvinkel bliver vi præsenteret for i en artikel af en sovjetisk forsker, nemlig Eleazar Meletinskij. Han prøver ligesom Haugen at se den nordiske mytologi i sin helhed som et sammenhængende system. Han analyserer forestillingerne om kosmos og opstiller spatiale og temporære modeller, som det har været organiseret efter. Han foretager også en analyse af pantheonet og af nogle mytologiske plots. Positionen er som sagt afgjort strukturalistisk, men uheldigvis er forfatteren meget lidt explicit om sine teoretiske refleksioner (Meletinskij 1973).

En anden sovjetisk forsker, der har benyttet sig af strukturalistiske metodegreb er Aron Ya. Gurevich, der har foretaget frugtbare analyser af det komiske element i Den ældre Edda og af kosmosforestillingerne (Gurevich 1969 og 1976), selvom strukturalismen ikke hos ham er nær så iøjnefaldende, som hos Meletinskij og Haugen.

Den danske socialantropolog Kirsten Hastrup er i sin artikel »Cosmology and Society in Medieval Iceland« fra 1981 klart inspireret af Meletinskij. På trods af titlen er det oplagt, at det først og fremmest er den førkristne kosmolo-

giske model, hun behandler. Efter en beskrivelse af denne model, lykkes det hende bl.a. at vise, at der er nøje overensstemmelse mellem islændingenes kosmiske og sociale orientering. Således introducerer hun den såkaldte historiske antropologi til studiet af nordisk mytologi. Hastrups diskussion af de teoretiske implikationer af begrebet »world-view« viser, hvor vigtigt det er at være teoretisk bevidst, hvad der som nævnt ikke altid er tilfældet inden for dette område. Uheldigvis for dem, der primært er interesseret i den hedenske periode, er Hastrups hovedinteresse Middelalderen, men også i de værker, der primært drejer sig om denne, er der mange vigtige iagttagelser, der har betydning for hedenskaben, specielt i forbindelse med overgangen til kristendommen og dens betydning for verdensopfattelsen og produktionen af tekster (Hastrup 1984, 1985a og 1985b).

En anden socialantropolog Elisabeth Vestergaard bør også nævnes i denne sammenhæng. Hun har primært arbejdet med overgangen mellem Vikingetid og Middelalder og de strukturelle transformationer, der finder sted i ideologien, bl.a. som dette kommer til udtryk i myterne omkring Völsungerne på den ene side og i Nibelungenlied på den anden (Vestergaard 1984 og 1986).

I de senere år er en næsten ortodoks Lévi-Strauss'k strukturalisme forsøgt appliceret på nordisk mytologi af to hollandske antropologer. Jarich Oosten ønsker at analysere mytiske »krige« og skærmydsler imellem forskellige gudegrupper i et indoeuropæisk perspektiv (Oosten 1985). Skønt han får stillet mange interessante forslag til løsninger på forskellige problemer, kan bogen i sin helhed ikke siges at være overbevisende. Dertil er der for mange løse ender og misforståelser af både kilderne og den litteratur, han forholder sig til. Hans afvisning af Dumézil f.eks. skyldes misforståelser i forbindelse med dennes syn på forholdet mellem religion og samfund samt selve strukturbegrebet. Endvidere er der, ihvertfald i forhold til det nordiske materiale, en mangel på filologisk viden i bred forstand. Og at en sådan viden ikke blot er en paradeviden ses tydeligt ved at sammenligne med flere af de undersøgelser, der er foretaget af forskere i kategori B, som har vist, at Lévi-Strauss' strukturalisme i høj grad kan være relevant, hvad bogen her kun lader ane. Den anden bog, som her skal nævnes *Óðinns Gift* af Hendrik A. Molenaar (1985) er mere begrænset i sit sigte, idet den holder sig til Norden, men må i øvrigt siges at have de samme fordele og ulemper, som Oostens: Den er på sine punkter absolut inspirerende, men bygger bl.a. på tvivlsomme oversættelser og problematiske tolkninger af andre forskere. Den drejer sig primært om forestillingerne om rum og tid og det lykkes i den forbindelse at komme med flere overraskende løsningsforslag. For begge bøger gælder det, at den læser, der har et bredt kendskab til nordisk mytologi, og derfor kan se på analyserne og tolkningerne med kritiske øjne vil kunne få meget stof til eftertanke, medens den mere eller mindre forudsætningsløse læser vil være temmelig ilde stedt.

Sammenfattende må man om de forsøg, der er gjort på strukturalistiske analyser af nordiske myter sige, at kvaliteten er meget svingende. Ikke desto mindre forekommer der at være store muligheder i denne retning, og det kan kun hilses velkomment, at bøger og artikler, der bevæger sig ad dette spor, tilsyneladende kommer i større og større antal.

Slutbemærkninger

Som afslutning vil det være relevant endnu engang at betone, at der langtfra er tale om vandtætte skodder mellem de fire kategorier, der i det foregående er opereret med. Klassifikationen dækker således i virkeligheden over en tendens, der må hilses med glæde, nemlig en tendens til en langt højere grad af interdisciplinært arbejde, for på denne måde at kunne uddrage det bedste fra en række forskellige teoretiske og metodiske tilgange. Denne har allerede, som det er blevet klart ovenfor, resulteret i en række meget spændende og særdeles inspirerende bidrag, og der er ingen grund til at tro, at denne tendens ikke fortsat vil gøre sig gældende, bl.a. med den konsekvens, at den nordiske mytologi vil kunne opnå en mere central placering i den generelle myteforskning.

Bibliografi

Auld, R. L.

1976: »The Psychological and Mythic Unity of the God Óðinn«. *NUMEN* XXIII.

Baetke, W.

1950: *Die Götterlehre der Snorra-Edda* (= Verhandlungen der sächs. Akad. d. Wiss. Ph. hist. Kl. 97.3). Berlin.

1952: *Christliches Lehngut in der Sagareligion* (= Verhandlungen der sächs. Akad. d. Wiss. Ph. hist. Kl. 98.6). Berlin.

1964: *Yngvi und die Ynglinger. Eine Quellenkritische Untersuchung über das nordische »Sakralkönigtum«* (= Sitzungsber. d. sächs. Akad. d. Wiss. Ph. hist. Kl. 109.3). Berlin.

Bibire, P.

1986: »Freyr and Gerðr: The Story and its Myths« *Sagnaskemmtun. Studies in Honour of Hermann Pálsson*. (R. Simek e.a. red.). Wien, Köln, Graz.

Boyer, R.

1981: *Yggdrasill. La religion des anciens Scandinaves*. Paris.

1986: »Fate as a *Deus Otiosus* in the Íslendingasögur: A Romantic view?« *Sagnaskemmtun. Studies in Honour of Hermann Pálsson*. (R. Simek e.a. red.). Wien, Köln, Graz.

Bugge, S.

1880: *Studier over de nordiske gude- og heltesagns oprindelse*. Kristiania.

Buchholz, P.

1968: »Perspectives for Historic Research in Germanic Religion«. *History of Religions* 8.2.

Ciklamini, M.

1975: »Ynglinga saga: Its Function and its Appeal«. *Mediaeval Scandinavia* 8.

Clover, C.

1986: »Introduction«. *Scandinavian Studies* 58.2.

Doht, R.

1974: *Der Rauschtrank im germanischen Mythos*. Wien.

Drobin, U.

- 1983: *Om teori och empiri i religionshistorisk forskning*. Stockholm.
Dronke, P. og U.
1977: »The Prologue of the Prose Edda: Explorations of a Latin Background«
Sjötíu ritgerðir helgaðar Jacobi Benediktssyni. Reykjavík.
Duby, G.
1978: *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*. Paris.
Dumézil, G.
1958: *L'idéologie tripartite des Indo-Européens*. Bruxelles.
1959: *Les dieux des Germains. Essai sur la formation de la religion scandinave*.
Paris. (oversat til dansk: *De nordiske guder*, Odense 1969).
1970: *Du mythe au roman. La saga de Hadingus (Saxo Grammaticus, I, v-viii)
et autre essais*, Paris.
1971: *Mythe et épopée II. Types épiques indo-européens: un héros, un sorcier,
un roi*. Paris.
1973: *Mythe et épopée III. Histoires romaines*. Paris.
1986: *Loki* (3. udgave). Paris.
Düwel, K.
1985: *Das Opferfest von Lade*. Wien.
Fleck, J.
1968: *Die Wissensbegegnung in der altgermanischen Religion*. München.
1970: »Konr – Óttar – Geirrðór: A Knowledge Criterion for Succession to the
Germanic Sacred Kingship«. *Scandinavian Studies* 42.1.
1971a: »The Knowledge-Criterion« in the Grímnismál: The Case against
»Shamanism««. *Arkiv för Nordisk Filologi* 86.
1971b: »Óðinn's Self-Sacrifice – A New Interpretation« I og II. *Scandinavian
Studies* 43.1 og 4.
Frank, R.
1981: »Snorri and the Mead of Poetry«. *Speculum Norroenum. Norse Studies
in Memory of Gabriel Turville-Petre*. (U. Dronke e.a. red.). Odense.
Goff, J. le
1978: »L'histoire nouvelle«. *La nouvelle histoire* (J. le Goff red.). Paris.
Grønvik, O.
1987: *Fra Ágedal til Setre. Sentrale runeinnskripter fra det 6. århundre*. Oslo,
Bergen, Stavanger, Tromsø.
Gurevich, A. Ya.
1969: »Space and Time in the Weltmodell of the Old Scandinavian Peoples«. *Mediaeval Scandinavia* 2.
1976: »On the Nature of the Comic in the Elder Edda: A Comment on an
Article by professor Höfler«. *Mediaeval Scandinavia* 9.
Hallberg, P.
1956: *Den isländska sagan*. Stockholm. (oversat til dansk: *De islandske sagaer*.
København 1965).
Hastrup, K.
1981: »Cosmology and Society in Medieval Iceland. A Social Anthropological
Perspective on World-View«. *Ethnologia Scandinavica. A Journal for Nordic
Ethnology*.

- 1984: »Defining a Society. The Icelandic Freestate between two Worlds«. *Scandinavian Studies* 56.4.
- 1985a: *Culture and History in Medieval Iceland. Anthropological Analysis of Structure and Change*. Oxford.
- 1985b: »Entropisk Elegi«. *Stofskifte. Tidsskrift for Antropologi* 8.12.
- Haugen, E.
- 1967: »The Mythical Structure of the Ancient Scandinavians: Some Thoughts on Reading Dumézil«. *To Honor Roman Jakobson: Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday, 11. October 1966*. II. The Hague.
- Hellmuth, L.
- 1975: *Die germanische Blutsbrüderschaft*. Wien.
- Helm, K.
- 1913: *Altgermanische Religionsgeschichte* I. Heidelberg.
- 1946: *Wodan. Ausbreitung und Wanderung seines Kultes*. Giessen.
- Jensen, H. J. Lundager
- 1987: »Georges Dumézils værk«. *Slagmark. Tidsskrift for idéhistorie* 8.
- Lincoln, B.
- 1977: »Death and Resurrection in Indo-European Thought«. *The Journal of Indo-European Studies* 5.
- 1979: »The Hellhound«. *The Journal of Indo-European Studies* 7.
- 1980: »The Ferryman of the Dead.« *The Journal of Indo-European Studies* 8.
- Littleton, C. Scott
- 1973: »Introduction part I«. I: Dumézil: *Gods of the Ancient Northmen*. Berkeley, Los Angeles, London.
- 1982: *The New Comparative Mythology: An Anthropological Assessment of the Theories of Georges Dumézil*. (3. udgave). Berkeley, Los Angeles.
- Lönnroth, L.
- 1969: »The Noble Heathen. A Theme in the Sagas«. *Scandinavian Studies* 41.
- 1977: »*Skírnismál* och den fornisländska äktenskapsnormen«. *Opuscula Septentrionalia. Festskrift til Ole Widding. 10.10.1977*. København.
- Meletinskij, E.
- 1973: »Scandinavian Mythology as a System«. *Journal of Symbolic Anthropology* 1 og 2.
- Mitchell, S. A.
- 1983: »For Scírnis as Mythological Model: *frið at kaup*«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 98.
- Mogk, E.
- 1923: »Novellistische Darstellung mythologischer Stoffe Snorris und seiner Schule«. *Folklore Fellows Communications* 51.
- Molenaar, H. A.
- 1985: *Óðinn's Gift. Betekenis en werking van de Skandinavische Mythologie*. Leiden.
- Motz, L.
- 1973-74: »On Elves and Dwarfs«. *Arv* 29-30.
- 1975: »The King and the Goddess. An Interpretation of Svipdagsmál«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 90.
- 1980: »Sister in the Cave: The Stature and the Function of the Female Figures

- of the Eddas«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 95.
- 1982: »Giants in Folklore and Mythology: A New Approach«. *Folklore* 93.1.
- 1984: »Gods and Demons of the Wilderness. A Study in Norse Tradition«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 99.
- Nielsen, N. Å.
- 1969: »Freyr, Ullr, and the Sparlösa Stone«. *Mediaeval Scandinavia* 2.
- 1976: »Myten om krigen og fredsslutningen mellem aserne og vanerne«. *Nordiska studier i filologi och lingvistik. Festskrift tillägnad Gösta Holm på 60-årsdagen den 8. juli 1976*. Lund.
- Nordal, S.
- 1940: *Hrafnkatla* (Studia Islandica 7). Reykjavík.
- Olsen, M.
- 1909: »Fra gammelnorsk myte og kultus«. *Maal og Minne*.
- Olsen, O.
- 1966: *Hørg, hov og kirke*. København.
- Oosten, J. G.
- 1985: *The War of the Gods. The Social Code in Indo-European Mythology*. London, Boston, Melbourne, Henley.
- Polomé, E.
- 1970: »The Indo-European Component in Germanic Religion«. *Myth and Law among the Indo-Europeans: Studies in Indo-European Comparative Mythology*. (J. Puhvel red.). Berkeley, Los Angeles, London.
- Randlev, J.
- 1985: »Skírnismál. En tekst – og dens udsagn; digtning og tradition«. *Maal og Minne*.
- Renauld-Krantz, P.
- 1972: *Structures de la mythologie nordique*. Paris.
- Rivière, J.-L. (red.)
- 1979: *Georges Dumézil. A la découverte des Indo-Européens*. Paris.
- Roesdahl, E.
- 1980: *Danmarks vikingetid*. København.
- 1983: »Fra vikingegrav til Valhal«. *Beretning fra Andet tværfaglige Vikingesymposium*. (T. Kisbye og E. Roesdahl red.). Århus.
- 1987: *Vikingerne verden. Vikingerne hjemme og ude*. København.
- Ross, M. Clunies
- 1973: »Hildir's Ring: a Problem in the Ragnarsdrápa, Strophes 8-12«. *Mediaeval Scandinavia* 6.
- 1978: »The myth of Gefjon and Gylfi and its Function in Snorra Edda and Heimskringla«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 93.
- 1981: »An Interpretation of the Myth og þórr-s Encounter with Geirrøðr and his Daughters«. *Speculum Norroenum. Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre*. (U. Dronke e.a. red.). Odense.
- 1983: »Snorri Sturluson's Use of the Norse Origin-legend of the Sons of Fornjótr in his Edda«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 98.
- 1986: (Sammen med B. K. Martin) »Narrative Structure and Intertextuality in Snorra Edda: The Example of þórr's encounter with Geirrøðr«. *Structure and Meaning in Old Norse Literature. New Approaches to Textual Analysis*

- and *Literary Criticism*. (J. Lindow red.). Odense.
- 1987: *Skáldskaparmál. Snorri Sturluson's ars poetica and medieval theories of language*. Odense.
- Schier, K.
- 1981: »Zur Mythologie der *Snorra Edda*: Einige Quellenprobleme«. *Speculum Norroenum: Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre*. (U. Dronke e.a. red.). Odense.
- Schjødt, J. P.
- 1981a: »Om Loke endnu engang«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 96.
- 1981b: »Völuspá – cyklisk tidsopfattelse i nordisk religion«. *Danske Studier*.
- 1983: »Livsdrik og vidensdrik. Et problemkompleks i nordisk mytologi«. *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 2.
- 1984: »Georges Dumézil og indoeuropæisk religionshistorie«. *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 5.
- 1988: »Horizontale und vertikale Achsen in der vorchristlichen skandinavischen Kosmologie«. Udkommer i *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 13.
- Seipp, H.
- 1968: *Entwicklungszüge der germanischen Religionswissenschaft. Von Jacob Grimm zu Georges Dumézil*. Berlin.
- Steinsland, G.
- 1979: »Treet i Völuspá«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 94.
- 1983: »Antropogonimyten i Völuspá«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 98.
- 1986: »Giants as Recipients of Cult in the Viking Age?«. *Words and Objects. Towards a Dialogue between Archaeology and History of Religion*. (G. Steinsland red.). Oslo.
- Strutynski, U.
- 1973: »Introduction part II«. I: Dumézil: *Gods of the Ancient Northmen*. Berkeley, Los Angeles, London.
- 1974: »History and Structure in Germanic Mythology: Some Thoughts on Einar Haugens Critique of Dumézil«. *Myth in Indo-European Antiquity*. (G. J. Larson red.). Berkeley, Los Angeles, London.
- Ström, F.
- 1961: *Nordisk Hedendom. Tro och sed i förkristen tid*. Lund.
- Ström, Å. V.
- 1975: *Germanische und baltische Religion*. (sammen med H. Biezais), (= Die Religionen der Menschheit 19.1). Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz.
- Sørensen, P. Meulengracht
- 1980: *Norrønt Nid. Forestillingen om den umandige mand i de islandske sagaer*. Odense.
- 1986: »Thor's Fishing Expedition«. *Words and Objects. Towards a Dialogue between Archaeology and History of Religion*. (G. Steinsland red.). Oslo.
- Turville-Petre, E. O. G.
- 1964: *Myth and Religion on the North. The Religion of Ancient Scandinavia*. New York.
- Vestergaard, E.
- 1984: »Gudrun/Kriemhild – søster eller hustru?«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 99.

1986: »Continuity and Change in Medieval Epic and Society«. *Continuity and Change. Political institutions and literary monuments in the Middle Ages. A Symposium.* (E. Vestergaard red.). Odense.

Vries, J. de

1951: »Der heutige Stand der germanischen Religionsforschung«. *Germanisch-Romanische Monatschrift* 33.

Weber, G. W.

1981: »Irreligiösität und Heldenzeitalter. Zum Mythencharakter der altisländischen Literatur«. *Speculum Norroenum. Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre.* (U. Dronke e.a. red.). Odense.

1986: »*Síðaskipti*. Das religionsgeschichtliche Modell Snorri Sturlusons in *Eda* und *Heimskringla*«. *Sagnaskemmtun. Studies in Honour of Hermann Pálsson.* (R. Simek e.a. red.). Wien, Köln, Graz.

Wikander, S.

1960: »Från Bråvalla till Kurukshestra«. *Arkiv för Nordisk Filologi* 75.

Mindre bidrag

Edvard Brandes og Vilh. Andersen En brevveksling 1895-1927

I Danske Studier 1967 (suppleret 1968) kunne Steen Johansen publicere brevvekslingen mellem Georg Brandes og Vilh. Andersen. Det var lidt overraskende, at den radikale ener og den nationale professor havde haft et så relativt fortroligt forhold til hinanden. Forholdet imellem dem *var* imidlertid godt, indtil bruddet i 1915 på grund af en anmeldelse, Brandes følte sig krænkede af. Trods Vilh. Andersens forsøg på at genetablere fortroligheden gik brevvekslingen definitivt i stå.

I betragtning af, at offentligheden alene har haft kendskab til den skarpe meningsudveksling mellem broderen Edvard Brandes og Vilhelm Andersen i 1900 forekommer det ikke mindre overraskende, at der også her foreligger en korrespondance af omtrent samme omfang. Men hvor Vilh. Andersens forhold til Georg Brandes udviklede sig fra forståelse frem til et varigt brud fra Georg Brandes' side, så forholder det sig omvendt med hans forhold til Edvard Brandes.

Fraset de indledende breve fra 1895 og 96 var udgangspunktet den polemiske konfrontation i 1900. I foråret 1899 havde Vilh. Andersen og Vald. Vedel stået som medindbydere til et offentligt møde om pressens stilling, med særlig adresse til den litteratur- og teaterkritik Edvard Brandes udfoldede i Politiken. Da der blev anlagt sag mod Edvard Brandes' roman *Det unge Blod* lod indbyderne mødet aflyse; Vald. Vedels indledning var imidlertid allerede skrevet og blev i juni trykt i Tilskueren (s. 469-76).

I marts 1900 blussede striden op igen på grund af Edvard Brandes' stadig mere kritiske holdning til Det kongelige Teater. Med en lussing på åben gade kvitterede skuespilleren Robert Schyberg for en anmeldelse; det førte til duel i Dyrehaven, hvor både Edvard Brandes og Robert Schyberg skød forbi. Duellen blev takseret til 14 dage i fængsel, mens de respektive tilhængere hyldede kombattanterne. Edvard Brandes blev støttet med en adresse, som Vilh. Andersen ikke ville skrive under på, og det begrundede han i et meget langt »Aabent Brev til Hr. Dr. phil. Edvard Brandes« i Politiken 25.3.1900, – hvad der samme dag fremkaldte et lige så langt svar. I slutningen af sit brev skrev Vilh. Andersen:

»Jeg ønsker, at De vil vedblive at virke iblandt os. Jeg tror aldeles ikke, at vi har Raad til at undvære Dem. (...) De har med fuldgod Evne gjort Deres beskikkede Gærning herhjemme. De har ikke været noget særligt saftigt Næringsmiddel, Dr. Brandes! men De har været et Gæringsstof og et Pirringsmiddel, som vi har trængt til. De har været som Salt og Sennep. Det river i Næsen, men det forfrisker. De har ærligt og redeligt været Negationen i dette blonde Rige, og det har ikke været Deres skyld, at Positiviteten har været saa tynd i Papirerne og har staaet saa daarligt paa Benene. Det er ødelæggende for Livets

Dialektik, naar Negationen med Magt holdes nede. (...) Men det er ogsaa ødelæggende, naar Fornægtelsen ikke mere kan tale rent og forvirres i sin egen Stemme.«

»Han slipper ikke udenom den fjorgamle, uhyggelige Alliance: de Klerikale og Smudspressen«, skrev Edvard Brandes i sit svar. – »Han er den Forargede, den Sædelige, den Positive, den sande Videnskabsmand, den rette *Doctor seraphicus* med den livstrygge Elskov, og endelig den Besindige, som er fjærn fra Fallit og Fortvivlelse. Medens jeg! Stik det Modsatte. Bliver jeg Loke, saa er han nok Thor, den blonde Thor – og imellem de to Herrer er der samme Forskel som imellem en kgl. dansk Departementschef og en Zigøjner paa Heden. Dog, som jeg er, vedbliver jeg at være, og intet »Vend om« driver mig til Omvendelse.

Fra den første Dag af, jeg deltog i det offentlige Liv, har jeg følt mig som en Stridende: for den frie Tanke, for det frie Ord, for den uforfælskede Sandhed.«

Man kan undre sig over, at så stærke fronter fem år efter kunne indlede en langsom, stadig varmere forsoningsproces. Det har formentlig spillet en rolle, at Vilh. Andersen i årenes løb fik stivet sin position af og – hjulpet af den nationalisme, den 1. verdenskrig befordrede – gjorde det positive mindre tyndt i papirerne. Edvard Brandes på sin side renoncerede på sin rolle som ledende litteratur- og teaterkritiker til fordel for arbejdet som radikalt medlem af Landstinget og senere finansminister i de radikale mindretalsregeringer 1909-10 og 1913-20.

Edvard Brandes, der selv var filolog, skattede hos Vilh. Andersen filologens og historikerens faglige indsigt og viden lige over for den enkelte, konkrete opgave, men samtidig satte hans kritiske distance ind over for Vilh. Andersens lange linier. Det viser sig især i de to udførlige reaktioner på Goethe-bindene af *Tider og Typer*, hvor Brandes markerer sin holdning til Heiberg og senere til Julius Lange m.fl.; hvor Vilh. Andersen søgte kontinuiteten og identiteten, havde Edvard Brandes et skarpt blik for det kritisable og uradikale, – og nød at give det radikalt udtryk. Hans sympati for Vilh. Andersen var af faglig og personlig art.

Vilh. Andersens modtræk mod radikalismen bestod ikke i at gøre op med den, men at opfatte den og indskrive den som et element i helheden eller hvad der med et nyere udtryk kunne kaldes repressiv tolerance. »Vi er af Naturen (!) bleven stillet mod hinanden, men paa samme Basis af Kultur, Interesser og »Tone« – det intimeste og afgørende – og i den Stilling og paa det Grundlag har vi fundet hinanden«, hævder Vilh. Andersen i ét af sine breve (nr. 23), og det udtryk, han fandt for denne konstellation, var *saliet* i det ferske vand. Det har muligvis været en stående vending om Brandes-brødrene, i hvert fald skriver Jonas Lie allerede i oktober 1885 til Edvard Brandes, at »Georg Brandes og De er Saltere i vort ferske Aandsliv« (*Georg og Edvard Brandes. Brevveksling V* (1941) s. 255). Vilh. Andersen benyttede den som før citeret i 1900, i 1904 (brev 6), i sit forsvar for Brandes i 1917 og i karakteristikken i *Illustreret dansk Litteraturhistorie* i 1927. Det sidste sted er dog ogsaa en anden metafor på vej, som dominerer i nekrologen fra 1932: Edvard Brandes som *sportsmanden*. »Brandes har ikke attraaet nogen enkelt Pris, det var »Femkampen«, Dysten og Sejren over hele Linjen, der lokkede ham. Han har ikke sat alt ind paa

nogen politisk Idé eller social Opgave, næppe nok, skønt det saa saaledes ud, paa et litterært Dogme. Hans Dogme var Emancipationen in abstracto, altsaa Bevælsfriheden.«

Der er bevaret 11 breve fra Edvard Brandes til Vilh. Andersen (i Vilh. Andersens brevsamling) og 16 breve fra Vilh. Andersen til Edvard Brandes (i Edvard Brandes' brevsamling, begge Det kgl. Bibliotek). Som det vil fremgå, er brev-rækken næppe komplet; udaterede breve og kort har uden større vanskelighed kunnet placeres i sammenhængen.

For Vilh. Andersens vedkommende henvises der til Chr. Bangs »Fortegnelse over Skrifter af Vilhelm Andersen 1883-1934« i Svend Norrild m.fl.: *Festskrift til Vilhelm Andersen* (1934) s. 359-92. Som det bl.a. fremgår af noten til brev 22-23 er bibliografien ikke helt komplet. En række anmeldelser af Edvard Brandes' skuespil (Illustreret Tidende 1895, Tilskueren 1902, 1903 og 1904) berøres ikke i brevvekslingen. Efter Edvard Brandes' død i 1931 udsendte Tilskueren sit Februarnummer 1932 med en række mindeord af bl.a. Vilh. Andersen (s. 99-101; også som særtryk). De to udgivelser Vilh. Andersen: *Om at skrive den danske ånds historie* (1985) og Vilh. Andersen og Vald. Vedel: *Brevveksling 1894-1939* (1987, begge ved Per Dahl) supplerer på forskellig måde nærværende brevveksling.

For Edvard Brandes' vedkommende henvises der til oversigtsartikler i *Dansk biografisk Leksikon II* (1979, Helge Larsen), Politikens *Dansk litteraturhistorie III* (1966) s. 175-202 (Hakon Stangerup). »Litteraturkritikeren Edvard Brandes« er behandlet af Carl Bergstrøm-Nielsen i indledningen til udvalget *Litterære Tendenser* (1968), teaterkritikeren af Jørn Langsted i *Edvard Brandes' skuespilportrætter. Ledende tanker og metode* (1972). – Noternes oplysninger står i gæld til Kristian Hvidts store biografi *Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte* (1987).

1

St. Annæ Plads 19

4/5 95

Hr. Dr. phil. Edv. Brandes!

De har nu saa ofte og med saa megen Sympati og Forstaaelse omtalt mine Arbejder, at De næppe vil finde det underligt, at jeg, der er Dem personlig ganske ukendt, skriver Dem disse Linier til for at tilkendegive Dem min oprigtige Taknemmelighed for den Maade, hvorpaa De har lettet mig Adgangen til Publikum. Hvad angaar mine Forandringer i Poul Møllers Tekst, tillader jeg

mig at oplyse, at der ved Udgavens Slutning vil blive gjort kortelig Rede for min Udgaves Afbøvelser fra den traditionelle Læsemaade og jeg kan ganske privat tilføje, at jeg er bleven i den Grad overbevist om Ubetimeligheden af Forandringerne i »Et Blad af Dødens Dagbog«, at jeg nu har mest Lyst til at omtrykke de paagældende Steder. Har man handlet fejl, gør man jo rettest i saa grundigt som muligt at fjerne Sporene af Fejltagelsen. Jeg haaber ikke at min Udgave skal komme til at indeholde flere lignende Forsyndelser.

Ærbødigst
Vilh. Andersen

2

11 Bygdø Allé 7/5.95.

Hr. Cand. mag. Vilh. Andersen!

Jeg takker for Deres venlige Brev. Det glæder mig, at De har fundet Dem tiltalt af »Politikens« Anmeldelser, skønt jeg sandelig ikke indbilder mig, at Bladartikler nytter en Forfatter stort. Der er adskillig Vanskelighed ved at drive Journalistik paa lang Afstand – ogsaa derfor kom Omtalen af »Poul Møller« saa altfor sent. Maaske er det Pedanteri med Bebrejdelseerne mod Deres Rettelser; dog netop fordi De er en udmærket Filolog, burde De vel undgaa den »diplomatariske« Kritik.

Jeg haaber engang personligt at takke Dem for Deres Bøger.

Ærbødigst
Edvard Brandes

3

/Udat. kort/

Hr. Dr. phil. Edv. Brandes!

Tillad mig atter som for to Aar siden at takke Dem for den Interesse, De viser mit Arbejde. Tak for den straalende Anmeldelse af Guldhornene – straalende, thi De lod jo alle mit Arbejdes Fortrin træde frem i en glimrende Belysning og alle dets Fejl – som jeg mellem Linierne kunde læse, De havde set – forsvinde i Skyggen. Men kærere end den Avisberømmelse, som ikke mindst Deres Artikler har forskaffet mig, er det mig, at en Mand af Deres Betydning, fra hvem jeg vist er meget forskellig i alle Slags Anskuelser, forstaar og sætter Pris paa mine Bestræbelser for at finde Sandheden paa det Omraade, jeg kan spænde over, og billiger de Midler og den Metode, hvormed jeg søger den. Hjertelig Tak!

Deres ærbødige
Vilh. Andersen

4

St. Annæ Plads 19
13/10 04

Hr. Redaktør Dr. E. Brandes

Tillad mig at sige Dem Tak for den *store* Anmeldelse af Dagbladet. Jeg har selv anmeldt Stykket (til Verdens Gang) og træffer nu i Deres Artikel – foruden adskilligt som jeg ikke har set – mine Indtryk igen. Klarere – jeg mener mindre »poetisk« og mere moderne – udtrykt, end jeg selv har formaaet. Jeg elsker at høre en myndig Stemme.

Deres Ærbødige
Vilh. Andersen

5

Østergade 23
København, d. 15. Oktober 1904

Hr. Dr. phil. Vilh. Andersen!

Jeg vilde ikke med Tak kvittere for Modtagelsen af Deres venlige Brev, førend jeg idag havde læst Anmeldelsen i V.G. De gør Dem selv Uret og mig formegen Ære ved Sammenstillingen. Jeg maa sige med Fru Dag: hvilken exubérance! De er at ligne med en Foss, hvor jeg er en Tagrende. Jeg tror ikke, De vilde bytte.

Jeg ser, at De ligesom jeg har dækket over Bjørnsons summariske Behandling af Ramseth; for det første falder Steners Overfald vist ind under Tyveri og Vold; og for det andet vilde Kontrakten være lige god, selv om den var brændt, hvis Dag da ikke vilde fragaa sin Underskrift. Men det er jo et stort Barn, der har skrevet Stykket.

Uheldigt er det, at Folketeatret ligesaa lidt iøvrigt som det kgl. Teater besidder Kræfter til at besætte Rollerne.

Deres Ærbødige
Edvard Brandes

6

/udat., 31.12.1904/

Hr. Dr. Edvard Brandes

Da jeg som De ved hører til dem, der har fundet et overordentligt Behag (blandet med et til Tider lige saa stærkt Mishag) i Deres Virksomhed som Journalist, tillader jeg mig at gengælde Deres Tak og Hilsen i »Politiken« for i Dag. For det holbergske Salt i Deres Stil, den beske Styrke, har jeg megen Smag – flere af Deres Artikler er holbergske Epistler – det er mig en Sorg at skulle savne Dem.

Deres ærbødige
Vilh. Andersen

7

Nordre Strandvej
Helsingør
14/7. 1906

Hr. Dr. phil. Vilh. Andersen!

Selvfølgeligt meddeler jeg herved den ønskede Tilladelse og antager de i Skrivelsen opgivne Vilkaar.

Ærbødigst
Edvard Brandes

8

Skjoldsgade 8
København, d. 16. April 1907

Hr. Dr. phil. Vilh. Andersen!

Jeg har ikke villet takke Dem for Tilsendelsen af Deres Bog, før jeg havde læst den. Nu idag blev jeg færdig med den. Jeg beundrer den rige Omtanke, Evnen til at udvide Betragtningen og uddybe Anskuelsen. De ved saa meget, og det er Dem alt nærværende. Man høster stor Belæring af en saadan Indtrængen i Emnet, skønt – hvorfor ikke tilstaa det? – noget f.Eks. reagerer i mig, naar Drachmann ses i historisk Forklaring. Jeg tror at vide, at han ikke *er* den, som han gjerne vil synes, og saa forvirrer det mig, naar De fra hvad han *synes* slutter til hvad han er. Det lykkes mig ikke at forstaa Jacobsen literærhistorisk, fordi jeg saa tydeligt erindrer ham i Stort og Smaat. Følte han sig mon som Dødens Digter? Efter min Overbevisning troede han ikke han skulde dø, før maaske til allersidst – men næppe da han skrev »Niels Lyhne«. Det gør mig ondt, naar De spotter over Arbejdet med de seks Linier – for der var ingen Søgthed eller Kunstlethed hos Jacobsen, og der krævedes vist adskillig Tid til hin Aandens Nedsænkning i den forsvundne Stemning.

Der er saa mange udmærkede Ting i Bogen, maaske var min Nydelse størst af »Goethes Lyrik«. Jeg vilde gjerne, vi engang kunde faa Anledning til en Passiar om et og andet. Foreløbig takker jeg Dem oprigtigt, fordi De saa venligt sendte mig Deres Afhandlinger.

Deres ærbødigst hengivne
Edvard Brandes

9

Hotel Norge
Bergen 11. Juni 1909

Kære Dr. Brandes. Under et Ophold i Bergen med vor fælles gamle Ven og Læremester, støder jeg tilfældig paa Politikens Nummer for i Søndags med Deres Anmeldelse af min »Erasmus«. Jeg siger Dem hjerteligt Tak derfor,

ikke blot fordi De roser mig, men fordi De saa fuldkomment forstaar mig. At jeg *vil* se stort paa det smaa er hele min Styrke og Svaghed.

Det er rigtigt hvad De mener om Politikernes Betydning i Aandshistorien. Men jeg har nu en Gang (i min Indledning) indskrænket min Opgave til det skrevne, endda kunstnerisk skrevne Ord (»Texten«) og udelader givet andre vigtige Ting (Kunst, Musik) af Betragtningen. Hvad siger G.B. til, at min Holberg-Skildring giver det bedste Helhedsbillede; jeg tror ikke, De har Ret deri – Camma var nu ikke saa skabagtig som De tror. Har De det ikke overfor hende som overfor J.P.?

Jeg har haft megen Fornøjelse af at læse og tale om Holberg her i Bergen og synes jeg har forstaet ham bedre her end tidligere. Jeg var igaar i et Collegium Politicum med Chr. Michelsen og fl. (hvor vi ogsaa talte om Dem) som Holberg med Glæde vilde have kendt for sine Landsmænd.

Med venlig Hilsen til Deres Fru.

Deres hengivne
Vilh. Andersen

10

St. Annæ Plads 19
2/2 10

Kære Dr. Brandes. Jeg er meget ked over at jeg denne Gang ikke kan modtage Deres venlige Indbydelse. Her er rent ud sagt Børnebal herhjemme fra 7-12, og da Kavallererne er unge Herrer i den farlige Alder, maa jeg nødvendigvis være hjemme for at gøre Honnør. Men hvis jeg kunde slippe fri f.Ex. ved nitiden, vilde De og Deres Frue maaske tillade mig at komme »til Kaffen«. Hvis ikke, maa jeg jo finde mig i min Skæbne.

Jeg beder Dem altsaa ikke vente mig (og ikke svare mig) men ikke tage mig det ilde op, hvis jeg altsaa toner frem ud paa Aftenen.

Med venlig Hilsen til Deres Hustru og Dem selv.

Deres hengivne
Vilh. Andersen

11

St. Annæ Plads 19
5/7 10

Kære Dr. Brandes, Jeg har et Par Gange søgt Dem i Telefonen for at spørge Dem, om De maaske vilde gøre min Kone og mig den Glæde at spise her paa Onsdag d. 9 Kl. 7 sammen med nogle andre Herrer. Formløsheden skyldes Hastværk og Hastværket en pludselig Tilsykomst af en Nordmand, der en Gang har budt mig paa Middag med Kr. Michelsen. De ser altsaa, hvilken Rolle jeg har tiltænkt Dem.

Med venlig Hilsen
Deres hengivne
Vilh. Andersen

12

St. Annæ Plads 19
16/11 10

Kære Dr. Brandes. Mange Tak for Oplysningen, jeg vidste nok, at jeg (om Forladelse!) ikke vilde gaa forgæves til Dem.

Da vi nu, saa vidt jeg har forstaaet, har det saaledes sammen, at vi med en heller ikke fra min Side fortiet Respekt og Sympati kan tillade os at være af en ganske anden Mening, vil De ikke tage mig det ilde op, at jeg sætter et kraftigt NB ved Deres Dom over Jakob Knudsen som om J. C. Christensen. Det forekommer mig, at De intetsteds kritiserer saa skarpt, d.v.s. bekender Deres Begrænsning, saa tydeligt som her. J.C. er ingen Tartuffe men en Jyde, og Jakob Knudsen er ikke blot et fremragende Vrøvlehode men et primitiv-religiøst *Sind*.

For Resten gør det kun godt at høre Deres ærlige Stemme igen.

Tak og venlig Hilsen – ogsaa fra min Kone (som applauderer Dem).

Deres hengivne
Vilh. Andersen

13

Onsdag d. 6. Marts 1912

Kære Professor! Jeg er utrøstelig over at jeg ikke kan komme til Deres Oplæsning i Aften. Men forlængst har jeg lovet at gæste i Dag Wied i Roskilde, hvor hans Fødselsdag fejres – hvert Aar omtrent af de samme, og han vilde ikke forstaa, om jeg foretrak den døde Euripides for den levende Wied. Saaledes gaar jeg glip af hvad mit Øre gerne havde hørt – for at tale v. Jessensk.

Deres hengivne
Edvard Brandes

14

St. Annæ Plads 19
3.11.12

Kære Dr. Brandes

Tak for Deres venlige Bedømmelse af min Bog. Det glæder mig hver Gang vi – der dog har saa forskellige Forudsætninger og Erfaringer – kan mødes *der*, hvor vi begge har hjemme: i det Kulturdanske.

Tak ogsaa for Deres og Fruens Nærværelse ved og Deres Bidrag til vor Fest. Venlig Hilsen fra os begge til Dem begge.

Deres hengivne
Vilh. Andersen

15

St. Annæ Plads 19
25/6 13

Kære Dr. Brandes. Da de berømte Bogstavrim (Lov er Lov osv. – De kan vist selv) jo vedblivende skal respekteres og da man ikke kan forvente andet end Republikkens – besynderlig den lærdes – Genkomst under saa vel ikke blot højvis, men *højlærd* Øvrighed (kan jeg tale tydeligere for min Poose – Lønningensloven!!!) – saa ønsker ogsaa jeg og min Kone, der nu atter er ved at blive radikal Politiker, Dem og Deres u-naadige Frue til Lykke med Ophøjelsen.

Venlige Hilsener!
Deres hengivne
Vilh. Andersen

16

«kort, oktober 1914?»

Kære Dr. Brandes og Frue! Hjertelig Tak fordi De begge tænkte saa venligt paa mig paa min Fødselsdag og fordi Finansministeren, der har saa mange Ting i Hodet osv. endda fik Stunder til at give disse Tanker et saa festligt-malisjøsk Udtryk. Ak ja – jeg er meget mindre Karl end jeg ser ud til – og i Morgen skal jeg ud Kl. 6 og ligge paa Maven paa Lammefælled. De maa da tro, at jeg er gal!

Deres Vilh. Andersen

17

Finansministeren
28/11. 15

Kære Professor! Jeg har nu læst Goethe-Bogen og lært saameget af den som min yderst ufilosofiske Aand tillader mig ved første Gennemlæsning. Jeg plejer at læse Deres Bøger to Gange med Mellemrum – læste saaledes i Sommer »Bacchustoget« med meget Udbytte – og vil næppe forstaa det nye Værk helt igennem før ved anden Læsning og da næppe p. Gr. af bristende Forudsætninger.

Første Indtryk: jeg er umaadeligt imponeret. Vist nærmest ved Styrken og Fastheden i Gennemførelsen af den historiske Skuen eller i Opfattelsen af den aandelige Sammenhæng. Foreteelserne hager og nitter sig sammen for Ens Øjne, og Læsernes Syn og Forstaaelse udvider sig eller ordner sig paa en forbløffende og overbevisende Maade. De ser nok, at jeg søger efter og ikke finder adækvate Ud- for mit Indtryk. Undtagelsesvis har jeg den Fornemmelse, at det er noget af et Regnestykke, der gaar op, fordi De eliminerer just ikke det Ubekendte med det generende Overflødige. Men dette skal være sagt uden mindste Kritik – til en saadan tror jeg mig slet ikke i Stand. Jeg føler mig væsensberiget under Læsningen – føler mig hensat i en klar Verden, i Krystalhimlen for den rene Viden og reagerer naturligvis noget, naar jeg mindes, hvor goethe-forladte baade Oehlschlægerske Tragedier og Heibergske Vaudeville i Virkeligheden : paa Teatret forekommer En. Men jeg henrykkes blidligt over denne svulmende Flod af Tanker, Indfald, Billeder, Sammenførelser og -ligninger – lidt for svulmende undertiden for en ældre Hjerne, der ikke kan

tage store Slurke mere, men maa nøjes med Nippedrik.

Da det altsaa har været mig en stor Nydelse at læse Bogen, synes jeg nok jeg kan aflægge en oprigtig Tak. Jeg har maaske været mest interesseret af Afsnittet om Brøndsted, fordi jeg intet kendte til Manden og hans Gerning i Forvejen. Det er underligt nok, at han kan faa Betydning, næsten Hundrede Aar efter at han virkede, ved en Fremstilling – for han er da ganske glemt og indrammes nu i Billedet af en Periode. Han døde altsaa som Sir Robert Peel, men medens dennes Fald fra Hesten var sindbilledligt, ser jeg intet saadant i Arkæologens Ulykkesridt.

Dog mest har Afsnittet om Heiberg bevæget mit Sind og vakt min Erindring. Jeg forstaar nu bedre eller helt efter Læsning af Bogen den Ytring af Dem, at De havde levet i Aarevis med Goethe. Jeg kunde nu sige, at jeg til en vis Grad har levet Aar med J. L. Heiberg, dels beundrende ham, dels bekæmpende ham. Jeg har kunnet »De Nygifte« næsten udenad og plejede at læse Digtet højt med en affekteret skælvende Røst for de Damer, i hvem jeg var ulykkeligt forelsket. At Oplæsningen var resultatløs, var dog ikke Skyld i, at jeg senere stod frem i Rækken af dem, der angreb Vaudevillerne, hvilke jeg iøvrigt som Student havde anset for Poesiens og Viddets ypperste Frembringelse. Men jeg troede jo dengang (ak tror det vist endnu) at Teatret kunde og burde have en Messias og at Heiberg havde ødelagt vor Scene ved sine elendige Oversættelser (i dobbelt Forstand daarlige) og ved sine egne og andres Vaudeviller. Han sejrede imidlertid, den gamle Himmelhund – og han sejrer da endnu i denne Sæson, hvor Teatret opfører de grueligste Lystpil og har »En Søndag paa Amager« med samt »Intrigerne« og »Genboerne« paa Repertoiret – for ikke at nævne »Elverhøj«.

Dog naar jeg nu hos Dem læser om hvor fin og subtil en Aand han var og hvilken Dannelse han raadede over – og i Tankerne erindrer jeg baade de prosaiske og de poetiske Bind, som jeg har gennemløjet alle, saa ærgrer jeg mig over, at Teatret kun fik det Marvløse, det Impotente fra ham – af Himmelhunden hverken Himlen eller Kynismen, men kun den æstetiske Kop Te, hvormed han skulde stille Fruen tilfreds, naar hun skulde være contenta paucis.

Jeg glæder mig meget over, at De i Bogen holder Deres egen Personlighed langt borte, ligesom alle Hentydninger til vor Tid og dens Mennesker – dette er det godmodige Hib til min store Broder – men jeg kunde maaske ønske, skønt det saavist ikke passede i Værkets Plan, at De, hvor De gør det op med Heibergs Begrænsning, havde medtaget hans fordærvelige Indflydelse paa dansk Smag og Kultur. Han, der ejede saa meget, gav saa lidt og skadede saa stærkt. Men jeg skal ikke fordybe mig i disse moralske Betragtninger, hvilke De kan anstille saa vel som jeg.

Jeg tror, at Side 199 til 202 er det bedst skrevne i Bogen, og jeg ved ikke hvad »Hoter«(?) er.

Jeg kunde blive meget længe ved, snakke løs baade om Dem og Bogen og mig selv, men mon dette dog ikke kan være nok. Jeg har havt saadan god Fornøjelse, tilbragt nogle fine Timer borte fra »Døgnets Rejsestald« og skulde blot sige Tak.

Deres hengivne
Edvard Brandes

St. Annæ Plads 19
29/11 15

Kære Dr. Brandes

De har gjort mig saa stor en Glæde med Deres Brev, at jeg straks maa sige Dem en hjertelig Tak derfor. Naar jeg har sendt en af mine tykke Bøger ud i Verden, er der gaaet saa mange Cupidoer ud af mig, at jeg ikke gider set den Tøs for mine Øjne, – jeg skammer mig gerne over dens og min Overflødighed. Men faar jeg saa et saadant Brev – som jeg kun sjældent faar – saa aander jeg atter op og siger Hu-m! Alvorlig talt, har jeg, jo længer jeg skriver paa dette elskede og forbandede store Værk, mere og mere Angst for dets Berettigelse, derfor glædede Deres Brev mig mere end nogen Anmeldelse kunde gøre det.

At jeg ikke, som sædvanlig, selv sendte Dem Bogen kom af Hensynsfuldhed – jeg vilde ikke, da jeg ved hvor langt De færdes fra disse Egne, paalægge Dem den Tvang at læse den. Til Deres Broder, der jo ikke skal passe paa os alle sammen, skrev jeg derimod, bad ham oprigtigt om Tilgivelse, hvis jeg (hvad jeg efter Deres og andres Udtalelser maaske har) havde saaret ham med min Kritik og bad om Lov til personligt at bringe ham Bogen. Derpaa svarede han ikke noget, saa nu er det altsaa mig, der er vred. Sagen gør mig meget ondt.

Min Kone hilser hjerteligt. Hun er meget modtagelig for Venlighed og blev helt varm om Hjertet ved at læse Deres – sin Heibergs – ridderlige Anerkendelse. Med hjertelig Tak og Hilsen til Fruen

Deres hengivne
Vilh. Andersen

«Kort med sørgerand»
«marts 1916?»

Kære Edv. Brandes! For Dem og Deres Frues Brev og Blomster takker jeg Dem hjertelig. Estred læser i Dag med Bekymring i Avisen, at De atter er syg. Bliv rask og lad de andre om resten!

Deres hengivne
Vilh. Andersen

Finansministeren
26/11. 16.

Kære Professor! Aarsagen hvorfor jeg saa sent takker for venlig Tilsendelse af den nye Bog, er den, at jeg *er* en Læser men for Tiden en saadan, der aldrig faar Tid til at virke i sit Kald paa Grund af mangehaande Forretningers Havelse og min Hjærnes fremskridende Slappelse. Ved at tage Nætterne til Hjælp er det lykkedes mig at faa Bogen læst, og forinden vilde jeg ikke takke.

De véd, at jeg er en Beundrer af Deres Fremstilling, Deres Metode, Deres

Dybsind, Deres Lærdom, og jeg finder Værket stort og rigt og mærkeligt. Jeg tilstaar at jeg er mere uenig med Dem end jeg plejer i Bedømmelsen af Mennesker og Aander. Jeg vil straks tilføje, at jeg ikke mener, min Broder har det mindste at klage over m. H. t. Kritikens Tone og Rækkevidde, ihvorvel der nok skimtes mindre Sympati end tidligere; selv den Maade, hvorpaa De synes mig »haute« (?) af hans Forfatterskab, er da Tegn paa en stadigt frembrydende eller bevaret Respekt.

Jeg lærer en Mængde af at læse Bogen men jeg tror jeg forvirres noget af at den gaar lige ned til den nyeste Tid. Den forvandles fra et historisk, et klassisk Værk med Erasmus og Goethe som Frontalfigurer til en filosofisk Kritik over Døgnets Bøger, en Roman af Michaelis, et Digt af Niels Møller, en Hyldest til Troels Lund (Homer!) osv. Springet er mig for stort fra Kierkegaard til for Eks. Michaelis; selv om De ser, ja paaviser Sammenhængen, saa reagerer Læseren imod denne Sammenstilling. Voltaire var vittig, og det kan hænde, at Johannes Dam er det ogsaa – alligevel jeg kan ikke rubricere dem sammen.

Naturligvis ser jeg anderledes paa Personen Julius Lange end De gør; jeg vil slet ikke tale om Vedel, Troels Lund (hvis »Livsbelysning« er en slet og ukyndig Bog) og Pingel. Jeg kan mærke Forskellen mellem Deres og min Menneskeopfattelse paa ham, men da De genkalder en gammel Strid, som jeg fuldstændig havde glemt, vil jeg »fornemt« holde mig tilbage.

Alt dette forhindrer nu ikke, at Bogen vil blive klassisk i vor Literatur, studeret og atter læst, brugt som Maalestok og Vejviser i dette sidste Ords pæne Forstand. Jeg vil bare ikke, at De skal være altfor moderne, altfor lige ind paa Livet ved Medtagen af de endnu levende, der ikke er bleven historiske som f. Eks. Georg er. Men muligvis ved De og vil De det bedre.

Deres hengivne
Edvard Brandes

21

St. Annæ Plads 19
11/3 17

Kære Dr. Brandes

Jeg troede rigtignok, det var Deres Spøg, men skal det være Alvor, nu vel, lad det saa blive tilføjet paa min Gravskrift – ligesom paa Æskulos', at han kæmpede ved Marathon: Han blev udnævnt til Dannebrogsmænd af Edv. Brandes.

Helt oprigtigt kan jeg glæde mig over, at den Danskhed (for det er vel Kernen i Dannebrogordenen), som jeg har kunnet udtrykke, har vundet Deres Sympati og Respekt. Men det har De jo rigtignok sagt mig før og paa andre Maader.

Med venlig Hilsen til Deres forhaabentlig hjemvendte Frue.

Deres hengivne
Vilh. Andersen

Der var *en*, der vilde have moret sig over dette sidste Udslag af vor *concordia discors*. Men hun er ikke mere – jeg mærker bestandig, hvordan jeg ved hendes Død har mistet mit Modersmaal – min Medvider i det der ligger bag Ordene og Tingene.

Finansministeren
31/10. 17

Kære Professor! Først nu naar jeg til at takke Dem for venlig Lykønskning og vittigt Digt og for en Artikel, hvori De forsvarede mig mod altfor bedske Angreb. Jeg takker for disse Tegn paa det gode Venskab, som jeg haaber altid vil bestaa imellem os trods det »Modstander«-Forhold, hvori De efter sigende befinder Dem over for min Ringhed. Jeg, som altid læser hvad De skriver med Udbytte ☺: med Beundring og til Belæring, hører ubetinget ikke til *Deres* Modstandere, selv naar jeg er uenig med Dem om de Slott-Møllerske og lignende Foreteelser. Ved saadan Lejlighed synes De mig at mene, at Ord, der i Virkeligheden er tomme, rummer baade Tanke og Følelse ja endog inspirerer til Handling, som mindre højtideligere Ord standser. Jo længere jeg lever – det er jo desværre temmelig længe – des mindre Vægt tillægger jeg det overlevere-de, og Verdenskrigen bekymrer mig dagligt i min Følelse af Frasersnes Nederdrægtighed, Ødelæggelsesevne og Skalkeskjul.

Naa, det er aldeles ikke Meningen at plage Dem paa denne lutherske Høj-tidsdag med mit stadigt tiltagende Kætteri paa næsten alle Omraader, literære, moralske og sociale. Jeg holder da ogsaa min Mund og passer min Kasse ganske uanfægtet af hvad der skrives om mig. De maa skælde mig ud saa meget de vil, de, der er mine »Modstandere«, det rører mig ikke, men jeg er meget ømtaalig overfor de faa Mennesker, hvis Omdømme jeg sætter Pris paa. Altsaa Modstander maa De ikke være, men uenig om alt hvad De ønsker.

Altsaa Tak for al Venlighed fra Deres Side. De maa ikke tro, at jeg mener mig beæret, fordi Estrup godt kunne lide den lille Jøde. Hvis De havde større Kendskab til dansk Politikks Mysterier, vilde De vide, at Estrup og jeg stod meget fint de sidste Aar han levede, fordi han altid søgte at støtte sig til radikalt Venstre overfor det moderate, hvilket han af et ærligt Hjærte hadede baade i den Bojsenske og den Bergske (J. C. Christensenske) Form. Han mødtes i denne Følelse med Hørup i Firserne, med mig i dette Aarhundrede.

Forresten – forresten er jeg ligeglad ved det meste, fordi jeg er temmelig trist i det væsentlige. Det har været en elendig Sommer for mig, ikke just fordi jeg selv har haft en ganske unyttig Sygdom, men fordi min Kone har været syg i mange Maaneder og endnu ikke er rask, naar hun nu snart flytter ind fra Landet. Jeg er aldeles ikke i den store Stil, og mit Hus gælder mere for mig end den omgivende Verden, og en gammel Snegl som jeg vil allerhelst krybe ind i dette Hus og være i Fred. Maaske mødes vi dog ogsaa engang i denne Følelse.

Deres hengivne
Edvard Brandes

23

St. Annæ Plads

1. 11. 17

Kære Dr. Brandes. De har gjort mig en Glæde ved at skrive det venlige Brev til mig. Jeg havde ikke Lov til at vente noget Svar, men var alligevel lidt bange for at jeg ved et eller andet Udtryk var kommen til at saare Dem. – Nu ser jeg, at hvad der var Dem mest imod var det, at jeg betegnede mig som Deres Modstander. Det takker jeg Dem for. Jeg kunde jo ikke godt sige lige rent ud: Jeg elsker Dem. Saa valgte jeg at sige det paa Svensk, men tilføjede for ikke at misforstaaes, at der var megen Varme i Udtrykket. Den vilde jeg gerne have, De skulde mærke.

Og jeg tror ogsaa, De har gjort det, og ikke først ved denne Lejlighed. Det vil altid være mig en Glæde og noget værdifuldt at tænke paa at De har betragtet mig som Deres Ven.

Men maa jeg ikke tillige have Lov til at være Deres Modstander! Vi er af Naturen bleven stillet imod hinanden, men paa samme Basis af Kultur, Interesser og »Tone« – det intimeste og afgørende – og i den Stilling og paa det Grundlag har vi fundet hinanden. Der er meget faa af mine Modstandere, som jeg kan tale med som med min Ven og Modstander Edv. Brandes.

Deres Hustrus Sygdom har jeg hørt om og jeg har i mine Tanker fulgt Dem i Sommer. I Deres Ensomhedsfølelse i denne onde Tid sympatiserer jeg af et oprigtigt Hjerte.

Med venlig Hilsen til Dem begge
Deres hengivne
Vilh. Andersen

24

Finansministeren

5/4. 19

Kære Professor! Jeg takker meget for venlig Tilsendelse. Men da jeg som Medlem af Gyldendals Bestyrelse faar Alle Nyheder ex officio tilstillede, skal De ingen Ulejlighed have med de Værker, der fremtidigt skyldes Deres frodige Aand og stadige Flid.

Bogen har jeg læst i Nat med megen Fornøjelse, ogsaa fordi jeg da véd nogen Besked med hvad den handler om. Og Deres lyriske (og systematiske) Spekulation er, det føler jeg stærkt, ikke blot klog og aandfuld, men ogsaa befrugtende. Man faar mange Tanker ved Læsningen, ogsaa adskillig Lyst til Indsigelse. For en usalig Kætter som mig er ikke f. Eks. Deres to »Stjerner«: Grundtvig og Kierkegaard Modsætninger; de er jo begge Poeter og Prædikanter.

Værre er det, at jeg efterhaanden ingen Tro har til »Kulturen«, som indtil nu kun er Overklasse-Behagelighed. Endog kun en saare ringe Del af Overklassen har nogen Forbindelse med hvad De kalder Kultur. Heller ikke har jeg stor Tillid til Ny-Skandinavismen. Nordmændene foragter os – det lærer de i Skolen – og Svenskerne hader os – det lærer de i Aviserne. Dog kan der maaske komme en vis Samstrømning gennem Underklassen: Arbejderne. Resten er Literatur og Middagsselskab.

Undskyld dette Vaas! Jeg er temmelig døv. Alderdommen ryster paa Hovedet af alt det, hvormed Ungdommen bygger Fremtiden op.

Deres hengivne
Edvard Brandes

25

Skjoldsgade 8
16 – 9 – 22

Kære Professor Andersen! Jeg har tilbragt den behageligste Stund med at læse Bogen, De saa venligt sendte mig. Jeg elsker at belæres dér hvor jeg dog véd lidt selv i Forvejen, og jeg beundrer i højeste Grad Deres Evne til den sikreste Indtrængen i og den mest maleriske Forklaring af Digterværket. Alt hvad De med en vidunderlig Aandfuldhed siger om Komedierne nyder jeg som Himmerigsmundfuld.

Jeg vil ikke skjule, at jeg bryder mig saare lidt om Marstrands Tegninger, af hvilke kun et Par enkelte viser det rette Ansigt. Hvad skal ogsaa Illustrationer til? Ja som historiske Oplysninger. Hvis Digterne ikke giver mig Billedet, hjælper Malernes Tillæg intet. Jeg læser ikke Holberg bedre, fordi Marstrand har tegnet en (mislykket) Jeppe ved Siden af. Desuden Teatret, Skuespillerne leverer de Illustrationer langt fyldigere end ellers ske kan (?) Saa især Skuespil, hvad enten det er Shakespeares eller Holbergs, trænger kun til Illustration for at der kan blive pæne og dyre Bøger ud deraf.

Jeg er uenig med Dem i nogle Enkeltheder, om Fru Heiberg som Lucretia (jeg har selv set hende i Rollen), om William Blochs Scenesættelse af »Jeppe« – han hittede ikke paa det ringeste, Olaf Poulsen heller ikke.

Jeg indrømmer imidlertid villigt, at jeg er senil. Tilstanden er meget behagelig.

Deres ærb. hengivne
Edvard Brandes

26

24. X. 27

Kære Dr. Brandes! Estred fortæller mig, at hun trods Forbudet har sendt Dem en Hilsen til Dagen og at den er bleven venligt modtaget. Jeg beder Dem da se lige saa venligt paa at jeg ikke sendte Dem min Hilsen ved denne Lejlighed og

– tilføjer jeg, fordi det længe har ligget mig paa Hjerter – paa den Hilsen, jeg nylig har sendt Dem i min Karakteristik i Litteraturhistorien. Jeg haaber, at De dog deri vil finde noget af den Respekt, jeg har for Deres Personlighed. Mig har De vist saa megen Forstaaelse og personlig Sympati, at det vilde gøre mig ondt, om De skulde tænke paa mig med Bitterhed. Jeg beder Dem altsaa modtage ogsaa min venlige Hilsen.

Deres hengivne
Vilh. Andersen

27

«Kort»
25. 10. 27

Jeg takker for venlig Hilsen og maa tilføje at jeg aldeles ikke har læst Literaturhistorien om mig. Hinc nullae lacrymae.

Deres ærbødige

Noter

- 1-2. E.B. = Edvard Brandes anmeldte under rubriktitlen »Nye Bøger« i Politiken 29.4.1895 Vilh. Andersens biografi *Poul Møller. Hans Liv og Skrifter* (1894) og hans udgave af Poul Møllers *Udvalgte Skrifter I-II*, der var under udgivelse i hefter. Den meget positive anmeldelse gjorde dog indsigelse mod Vilh. Andersens mindre indgreb i teksten til »Et Blad af Dødens Dagbog« – »af Hensyn til Versemaalet«. Vilh. Andersen lod tilsyneladende siderne omtrykke, da ændringerne og begrundelsen for dem ikke findes i de indbundne eksemplarer, jeg har set. Forordet, det er dateret »December 1895«, nævner ikke forholdet. – Indsigelsen var tilsyneladende affødt af Edvard Brandes' mest vedholdende korrespondent i disse år, hvor han havde søgt en slags frivilligt eksil og otium i Oslo. Få dage før Edvard Brandes' anmeldelse skrev Poul Levin: »For Resten burde Vilh. Andersen have en over Næsen, naar han tillader sig at »rette« P. M. Indledningerne synes mig i det Hele taget ufine og overflødige. Forøvrigt hænger samme Hr. Møller mig snart ud af Halsen.« (26.4.1895, i Edvard Brandes' brevsamling).
3. Den 31.10.1896 forsvarede Vilh. Andersen disputatsen *Guldhornene. Et Bidrag til den danske Romantiks Historie*. Edvard Brandes' anmeldelse i Politiken 27.10.1896 er optrykt i *Litterære Tendenser. Artikler og Anmeldelser i Udvalg* ved Carl Bergstrøm-Nielsen (1968) s. 167-70. – Vilh. Andersens disputatsforsvar er trykt i *Om at skrive den danske ånds historie* s. 41-48.
- 4-5. I slutningen af september 1904 forelæste Vilh. Andersen i Oslo, hvor han blev introduceret af Gerhard Gran, der i Aftenposten 26.9.1904 offentliggjorde et brev fra Bjørnstjerne Bjørnson om Vilhelm Andersen (trykt i *Edda* 1935 s. 193-94). I forlængelse af forelæsningerne anmeldte Vilh. An-

dersen Bjørnsons *Daglannet* i Verdens Gang, »Bjørnsons nye Skuespil« 14.10.1904; samtidig skrev han til Bjørnson selv og takkede for introduktionen og det nye stykke (11.10.1904, trykt i *Bjørnstjerne Bjørnsons brevsveksling med danske 1875-1910* III (1953) s. 117-18. – Edvard Brandes' anonyme artikel om *Daglannet*, »Bjørnsons nye Skuespil«, stod i Politiken 13.10.1904.

6. Den 31.12.1904 fratrådte Edvard Brandes som redaktør ved Politiken og indrykkede følgende notits i bladet:

Politikens Læsere vil idag for sidste Gang finde mit Navn som Redaktør af Bladet. Efterat jeg har været Journalist i tredve Aar og fra *Politikens* Stiftelse i 1884 dens Ud giver og Medarbejder, har jeg nu ønsket at overlade en ret byrdefuld Virksomhed til yngre Kræfter.

Forinden jeg tog denne Bestemmelse, har jeg krævet og modtaget Forsikring om, at *Politiken* vil blive fortsat i samme Aand, hvori den altid har været ledet som radikalt Venstreblad og Organ for dansk Fri-sind.

Jeg tør ingenlunde smigre mig med, at de, der har fulgt mit bladlige Arbejde med velvillig Opmærksomhed, paa langt nær naar op i Tal imod dem, der ikke har fundet nogensomhelst Behag i min Virksomhed. Des større Grund bliver der da for mig til her at udtale en Tak til alle, der i de mange Aar har vist mig Venskab og ydet mig Støtte.

Kjøbenhavn, den 31. December 1904.

Edvard Brandes.

De nærmere omstændigheder omkring Edvard Brandes' afgang er beskrevet i Hakon Stangerup: *Henrik Cavling og den moderne avis* (1968), Bo Bramsen: *Politikens historie set indefra I* (1983) og Kristian Hvidt: *Edvard Brandes* (1987) s. 338 ff.

7. Vilh. Andersen havde i 1906 planlagt udgivelsen af et større »bibliotek« under titlen »Danmarks Nationallitteratur i Udvalg« og kontaktede om sommeren en række forfattere, herunder altså også Edvard Brandes, for at få tilsagn til planen, der aldrig blev realiseret, bortset fra nogle få bind. I *Danske Studier* 1967 s. 98-99 har Steen Johansen i en note til brevsvekslingen mellem Georg Brandes og Vilh. Andersen gjort rede for planerne.
8. Brevet vedrører Vilh. Andersens *Litteraturbilleder. Anden Samling* (1907), der indeholdt essays om Holberg, Goethe, Drachmann og J. P. Jacobsen. S. 155 havde Vilh. Andersen skrevet, at det ikke var ham muligt »at føle blot Beundring for en Arbejdsmaade, der bruger en Eftermiddag for at faa seks Linier til at hænge sammen« – en bemærkning der sigtede til den beskrivelse af J. P. Jacobsens arbejdsmåde, som Edvard Brandes havde givet i sit forord til *Breve fra J. P. Jacobsen* (1899).
9. Under titlen »Vilhelm Andersens nye Bog« anmeldte Edvard Brandes i *Politikens* kronik 6.6.1909 *Anden Bog af Tider og Typer, Første Del: Erasmus*. Bindet handler om det 18. århundrede. Anmeldelsen fremhævede indledningsvis at værket holdt sig til »en begrænset Klasse af Personligheder«, hvis indflydelse turde være ringere end politikernes. Fremstillingen af Holberg roses som »det bedste Helheds-Billede der findes i den dansk-norske Literatur«; slutningen kommer ind på »en saa skabagtig næsten

- abnorm Dame som Datidens forgudede Camma« (Rahbek). Chr. Michelsen (1857-1925) var datidens førende Venstre-politiker.
12. Hvad »Oplysningen« drejer sig om vides ikke. I sin faste oversigt over månedens politik gav Edvard Brandes i kronikken »Oktobers Politik« (Politiken 31.10. og 1.11.1910) et portræt af Venstremanden J. C. Christensen. Jakob Knudsen-hentydningens rod kendes ikke.
13. 6.3.1912 læste Vilh. Andersen Euripides' Medea op i Studenterforeningen.
14. Under titlen »Literære Spørgsmaal« anmeldte Edvard Brandes i Politiken 30.10.1912 Vilh. Andersens *Knud Sjællandsfars Tide-Bog, Anden Part: Hellig og Søgn*, optrykt i *Litterære Tendenser* s. 220-22.
15. Efter valget i juni 1913 blev Edvard Brandes påny finansminister i C. Th. Zahles anden regering. Tjenestemændenes lønproblemer blev først løst med Tjenestemandsløven, som Brandes fik igennem i 1919. Ordene »Lov er Lov osv.« hentyder til Edvard Brandes' tale i folketinget 30.10.1909, hvor finansforliget afholdt den radikale regering fra forsvarsnedskæringer.
16. Edvard Brandes' hilsen ved Vilh. Andersens 50-årsdag i 1914 kendes ikke. Ved krigsudbruddet i sommeren 1914 havde Vilh. Andersen meldt sig som studentskytte.
- 17-18. Brevene drejer sig om *Første Bog af Tider og Typer, Anden Del: Goethe*, om det 19. århundredes første halvdel. – »Intrigerne« er ligesom »Genboerne« et Hostrup-stykke. – »contenta paucis«: fornøjet med lidt. – »af Himmelhunden hverken Himlen eller Kynismen«, jf. det græske ord for hund = kyon, hvoraf kynisme, kynisk er afledt. – »passe paa os allesammen«: akademisk jargon jf. Karkers »bevis« i 2. akt af Adam Oehlenschlägers *Hakon Jarl hin Rige, Poetiske Skrifter III* (1928, ved H. Topsøe-Jensen) s. 285. – Vilh. Andersens anmeldelse af Georg Brandes' *Wolfgang Goethe* i *Nationaltidende, Aften 21., 22. og 24.7.1915* havde såret Georg Brandes, jf. Vilh. Andersens brev til ham 10.11.1915 (*Danske Studier* 1967 s. 93-94 med tilhørende oplysninger i noterne).
19. 9.3.1916 døde Vilh. Andersens første hustru, Kirstine (Kis), født Friederichsen. Estred Charlotte (1892-1970) var deres ældste barn, som havde en ikke nærmere oplyst tilknytning til Edvard Brandes' hjem. Om hans sygdom jf. Kristian Hvidt s. 415-16.
20. Brevet drejer sig om *Anden Bog af Tider og Typer, Anden Del: Goethe*, om det 19. århundredes anden halvdel, hvor fremstillingen bl.a. berører Vald. Vedels artikler omkring århundredskiftet og dermed indirekte det dengang modsætningsfyldte forhold til Edvard Brandes, jf. indledningen.
21. 11.3.1917 blev Vilh. Andersen, der i forvejen var Ridder af Dannebrog, udnævnt til Dannebrogsmænd, – under en radikal regering, der var modstander af ordener. – »concordia discors«: uenig enighed.
- 22-23. 21.10.1917 fyldte Edvard Brandes 70 år. 20.10. bragte *Nationaltidende, Aften en kritisk artikel af nationaløkonomen L. V. Birck* (1871-1933), »Edvard Brandes. – En Karakteristik« (delvis cit. Kr. Hvidt s. 404), som Vilh. Andersen imødegik under titlen »Edvard Brandes« (*Nationaltidende, Morgen 21.10.1917*; ikke i bibliografien). Efter et indskudt citat fra Brandes' nære ven Oscar Levertin: »Jag tycker om honom« – hedder der

bl.a.: »Edvard Brandes er ikke blot en Charmeur og et Mandfolk. Han er ogsaa en Mand, i en sjælden Grad fri for de Udyder, der menes at følge med den litterære Profession; han er uselvsk og umisundelig. (...) I *hans* udpræget litterære Stil og ikke i Broderens, hvori der er saa mange Safter, fortsættes Holbergs og Heibergs Prosa. *Der* knitrer endnu det tørre danske Salt.« – Hentydningen til Slott-Møller gælder bl.a. Vilh. Andersens to artikler om Agnes Slott-Møllers bog *Nationale Værdier* i Nationaltidende, Aften 19.5. og 9.6.1917: »Folk og Mennesker. »Fru Danmark««. – Edvard Brandes' hustru Elise Rustad led af tuberkulose og døde 3.11.1918, 45 år gammel; jf. Kr. Hvidt s. 415.

24. Brevet drejer sig om Vilh. Andersens *Nordboer. Litteraturbilleder* (1919). Edvard Brandes var medlem af Gyldendals bestyrelse fra 1918. Senere samme år anmeldte han Vilh. Andersens *Vilhelm Topsøe* i Illustreret Tidende 19.11.1922 s. 193.
25. Bogen er Vilh. Andersens *Holberg Billedbog* (1922).
- 26-27. 21.10.1927 fyldte Edvard Brandes 80 år. – *Illustreret dansk Litteraturhistorie IV*, hvor Edvard Brandes er behandlet s. 279-85, udkom i hefter 1925-30. – »Hinc nullae lacrymae«: derfor ingen tårer (omskrivning af et Terents-citat).

Per Dahl

Anmeldelsen af Retskrivningsordbogen i Danske Studier 1987

Som medlemmer af Retskrivningsordbogens redaktion er vi skuffede over den anmeldelse af ordbogen som Danske Studier bragte i 1987-bindet. Ikke så meget fordi anmelderen, Mogens Løj, mener at Retskrivningsordbogen ikke er tilstrækkelig gedigen og konsekvent, men fordi vi er bange for at nogle af Danske Studiers læsere måske vil opfatte Mogens Løjs anmeldelse som en dokumentation af at han har ret i sin karakteristik af ordbogsredaktionens arbejde. Den læser der ikke kontrollerer de enkelte oplysninger i Mogens Løjs anmeldelse, må naturligvis give anmelderen ret i at det er for dårligt

- at *recipisse* ikke er med i Retskrivningsordbogen
- at *in dublo* heller ikke er med
- at brugerne af ordbogen ikke kan se om det hedder *lakseørred* eller *laksørred*
- at ordet *letsværvægt* ikke er med, når *letmellemvægt* er det
- at *østland* ikke er med, når *østblok* og *østblokland* er det
- at ordet *guardian* kun er forklaret som 'klosterforstander' og ikke også som 'vogter'.

Men Mogens Løj har ikke ret. Det kan enhver forvise sig om ved at slå op i Retskrivningsordbogen.

Det er ganske vist rigtigt at *recipisse* og *in dublo* ikke er med. Og det er *parantes*, *diskution*, *udemærket* og *gras* heller ikke. Det er nemlig et princip i Retskrivningsordbogen at ordene kun er anført i deres korrekte stavform(er). De »manglende« ord skal derfor findes under *recepisse*, *in duplo* (og *parentes*,

diskussion, udmærket, græs). Vi er klar over at det er et pædagogisk problem at brugeren af en ortografisk ordbog i princippet skal vide eller kunne forestille sig hvordan det ord staves som han eller hun er i tvivl om. Mogens Løjs fejltagelser på dette punkt – fejltagelser der er fuldt legitime for alle andre end en anmelder af en retskrivningsordbog – tyder på at dette leksikografiske paradoksproblem rækker betydelig højere op i uddannelsessystemet end man normalt forestiller sig, og understreger behovet for at få det afhjulpet.

Så er der spørgsmålet om *lakseørred* eller *laksørred* og det manglende *letsværvægt*. Her er forklaringen den enkle at de slet ikke mangler: Det er bare Mogens Løj der ikke har kunnet finde dem. Både *laksørred* og *letsværvægt* står højt og tydeligt i ordbogen på deres alfabetiske plads. Rækkefølgen af opslagsord i Retskrivningsordbogen er nemlig strengt alfabetisk og ikke etymologisk el. lign. Det betyder at *laksørred* ikke står under opslagsordet *laks*, men at man skal arbejde sig forbi bl.a. *laksativ*, *lakseyngel* og *laksko* før man når frem til det. Tilsvarende med *letsværvægt*, det står på sin plads mellem *letskyet* og *lette*, og *østland* står ligeledes hvor det skal, mellem *østgående* og *østlig*. Det strengt alfabetiske princip er i en vis modstrid med det intuitivt naturlige, men er ikke desto mindre det alment accepterede i danske ordbøger, og det eneste brugbare hvis brugerne med sikkerhed skal kunne afgøre om et ord er med i en ordbog eller ej. Mogens Løjs fejllæsninger med hensyn til *laksørred*, *letsværvægt* og *østland* er i øvrigt endnu en smertelig påmindelse om et leksikografisk-pædagogisk problem, nemlig spørgsmålet om hvordan man forener hensynet til den redaktionelle økonomi med ordbogens umiddelbare brugbarhed. En udvej er at opdrage ordbogsbrugere til kvalificeret mistro til deres egne opslag når de ikke finder det de søger.

Mogens Løj kritiserer at ordet *guardian* i Retskrivningsordbogen kun er forklaret som 'klosterforstander' og ikke også som 'vogter'. Det har sine gode grunde: Ordet betyder nemlig ikke 'vogter'. Anmelderens bemærkning kan skyldes en unøjagtig læsning af oplysningerne om *guardian* i f.eks. Nudansk Ordbog, Gyldendals Fremmedordbog eller Ordbog over det danske Sprog; af de nævnte ordbøger fremgår det at 'vogter' er ordet *guardians* oprindelige betydning eller grundbetydning, mens dets »nutidige« betydning er 'forstander for et munkekloster'. Også fejllæsninger af denne art er velkendte og fuldt forståelige – hos alle andre end anmeldere af ordbøger.

Mogens Løj anlægger i sin anmeldelse brugerens synspunkt, hvad der må være ganske rimeligt og relevant. Men i et sprogvidenskabeligt tidsskrift burde en anmeldelse samtidig være baseret på professionel leksikografisk indsigt og overblik. At dette mangler, viser sig mange steder i anmeldelsen.

Når Mogens Løj således klager over at *alle* ikke er med som opslagsform, er det ikke klart om han anser det for en sjuskefejl, eller om han mener at Retskrivningsordbogen skulle have brudt med princippet om ikke at anføre regelmæssige bøjningsformer som selvstændige opslagsord (Vejledning i ordbogens brug, s. 14), og om han har overvejet den omfangsførelse dette ville medføre for hele ordbogen, som han jo i forvejen synes er for stor.

Den samme mangel på faglighed viser sig flere steder hvor Mogens Løj har svært ved at gennemskue hvorfor nogle sammensætninger er med, når andre ikke er det. For eksempel undrer han sig over at *ølbås*, *ølbrik* og *ølhund* er med

i Retskrivningsordbogen, mens *ølstue* og *øltønde* ikke er det. Og denne gang har han slået rigtigt op: *ølstue* og *øltønde* står faktisk ikke i ordbogen, end ikke på deres alfabetiske plads. Men det gør ikke Mogens Løjs indvending mere rimelig. Ordbog over det danske Sprog har op mod 150 sammensætninger med *øl-*. En bog som Retskrivningsordbogen kan naturligvis ikke tage alle mulige sammensætninger med, men må som det også er nævnt s. 13-14 i indledningen til ordbogen foretage visse begrænsninger. Disse begrænsninger angår først og fremmest ord hvis betydning umiddelbart fremgår af de enkelte leds betydning, de såkaldte rækkesammensætninger. Grunden til at *øltønde* ikke er kommet med, er at det er en rækkesammensætning (ligesom f.eks. *øldrikker*, *øleksport*, *ølelsker*, *ølflaske*, *ølforbrug*, *ølglas*, *ølkasse*, *ølpris*, der heller ikke er med i ordbogen). Og grunden til at *ølstue*, der jo ikke er en rækkesammensætning, ikke kom med, er at vi ikke anså det for at være tilstrækkelig almindeligt til at det burde med: Ordbog over det danske Sprog karakteriserede det i 1954 med ordene »især forældet eller om tyske forhold«, og den karakteristik var efter vores vurdering stadig gyldig på redaktionstidspunktet. Når ordene *ølbås* og *ølhund* er taget med, er det fordi de ikke er rækkesammensætninger, og grunden til at *ølbrik* kom med, er at *brik* her er brugt i en lavfrekvent betydning.

Midt i savnet af så mange gloser finder Mogens Løj en slags trøst i at »Ikke alle stammer er glemte«, og han nævner som eksempler *sabiner*, *nasiræer*, *saddukæer* og *nazaræer*. Men det passer ikke at *sabiner* er med, Mogens Løj må have drømt sig til det. Og de tre andre ord betegner jo ikke stammer. En *nazaræer* er som bekendt en person fra Nazaret eller en jødekristen i kristendommens første tid, en *saddukæer* er en tilhænger af et jødisk parti på Jesu tid, og en *nasiræer* er i det Gamle Testamente en israelit som gennem askese har viet sit liv til Gud.

De eksempler vi har trukket frem fra Mogens Løjs anmeldelse er de grelleste, men er ikke desto mindre repræsentative for anmeldelsens dokumentationsniveau. De viser med al tydelighed at anmelderen ikke er fortrolig med den genre som han har påtaget sig at levere en vurdering af, og at han langt fra er i besiddelse af den filologiske akkuratessse og akribi man må forlange af en der anmelder et værk af Retskrivningsordbogens karakter.

Mogens Løj mener at mange af de svagheder ved Retskrivningsordbogen som han postulerer, kunne være undgået ved en »ordentlig kvalitetskontrol«. Hvis han havde stillet tilsvarende krav til sit eget arbejde, var vi sluppet for at skrive dette indlæg.

Erik Hansen og Allan Karker

Anmeldelser

Sigrid Peters: Ludvig Holbergs Menippeische Satire. Das 'Iter subterraneum' und seine Beziehungen zur antiken Literatur. Peter Lang, Frankfurt a/M 1987, 189 s.

Modsat hvad der er tilfældet i Holbergs idealstat Potu (SS XI, p. 547, Krage-lunds udg., 1970, I, p. 168) sammensættes akademiske studier i vort sydlige naboland gerne af en hel række forskellige fag. Herfra danner anm. forf., hvis biografi findes angivet på bogens bagside, ingen undtagelse. Så meget mere kan det undre, at Skandinavistik ikke er blandt de fag, hvori hun har aflagt universitetsexamen. Dette kan tænkes at være grunden til, at bogens introducere-nde førstedel (af fire) »Der Autor und sein Werk« (p. 3-43) tilsyneladende henvender sig til læsere uden noget forhåndskendskab til Holberg eller *Niels Klim* og i det hele befinder sig på et for en lærd afh. påfaldende elementært niveau. Det elementære niveau hindrer dog ikke detail-fejl, som når *Natur-* og *Folkeretten* gøres til Holbergs debut-værk (p. 5), eller når den ikke ukendte, men ligefuldt urigtige rapportering om Holbergs død her gentages: »die Öffentlichkeit jedoch nahm kaum Notiz davon« (p. 7), jvf. for dokumentation af det modsatte Ehrencron-Müller: *Bibliografi over Holbergs Skrifter I* (1933), p. 36-39. Fra Holberg går forf. til *Niels Klim*, der behandles over et ganske langt afsnit, der bærer overskriften »Eine interpretierende Textübersicht« (p. 11-40), men viser sig at være et rent og skært (omend udførligt og korrekt) handlingsreferat. Hvad afsnittet indeholder ud over det genfortællende, og hvad der altså retfærdiggør overskriftens adjektiviske led, lader sig opstille i fem punkter:

- 1) en symbolsk, sprogligt begrundet udlægning af Klims »harpago« og »cauda«, hans medbragte udstyr ved nedstigningen til underverdenen, som hhv. griskhed og ufornuft (pp. 12-14, 29, 39).
- 2) Gennem vilkårlig association og diskutabile etymologier sættes det af skader – picae – beboede land i romanens kap. IX i forbindelse med det spanske ord »picaro« (:skælm), der som bekendt har givet navn til en litterær genre (p. 30 f.).
- 3) På forskellige niveauer af beretningen finder og påpeger forf. en gennemgående (?) tematik, der betegnes med den lidet specificerede binaritet Sein vs. Schein (pp. 17, 25, 28). Forekomsten af denne tematik udnyttes dog i afh.s senere partier.
- 4) Forf. påpeger med rette, hvordan det latinske ord »agricola« konnoterer catonisk, gammelromersk dyd (p. 19).
- 5) Forf. anstiller holdbare overvejelser over, hvordan den for al 1. persons-epik essentielle relation mellem fortæller/registrator og det fortalte/regi-strerede figurerer i *Niels Klim* (pp. 29, 39). Denne tematik findes allerede behandlet – og med større konsekvens – af cand. phil. Søren Peter Hansen i en artikel i *Danske Studier*, 1982, p. 5-20, der imidlertid ikke har fundet optagelse i anm. afh.s bibliografi.

I afh.s anden del, betitlet »Literarische Vorgänger und Vorbilder« (p. 44-95),

fremlægger forf. sin tese og dermed eneste egentlige bidrag til Holberg-forskningen, nemlig den opfattelse, at *Niels Klim* ikke bør regnes som roman (som f.eks. Jul. Paludan troskyldigt har gjort det i sin monografi-disputats *Om Holbergs Niels Klim, med særligt Hensyn til tidligere Satirer i Form af opdigtede og vidunderlige Reiser. Et Bidrag til Kundskab om fremmed Indvirkning paa det attende Aarhundredes danske Literatur*, 1878, som forf. leverer et loyalt referat af, men også er i stand til at supplere med hensyn til påvirkningen fra Lukian:p. 49), men at dens genrologiske tilhørsforhold ligger andetsteds: »Er [i.e. Holberg] hat nicht die von ihm als literarisch minderwertig eingeschätzte Form des Romans gewählt, sondern die der Menippeischen Satire, einer von der Antike her mit repräsentativen Mustern tradierten Gattung, die den von der klassizistischen Poetik gesetzten Massstäben entspricht.« (p. 56, jvf. p. 76). Denne menippæiske satire, opkaldt efter filosofen Menippos fra Gadara (3. årh. f.v.t.) er via Northrop Fries spekulative genreteori og Mikhail Bachthins »karneval«s-forestillinger blevet populær hos – endog yderst forskelligartede – yngre danske litteraturtolkere (jvf. Anker Gemzøe i *Kultur & Klasse* 54, 1986, p. 65 ff. og Erik A. Nielsen: *Holbergs Komik*, 1984). Anm. afh. gør sig imidlertid fortjent ved en detaljeret og præcis definition på historisk (in casu: antikt) grundlag. Vi angiver her den menippæiske satires definerende træk:

- 1) Texten rummer indlagte, parodisk virkende citater fra ældre litteratur, citater, der både kan være metriske og indarbejdet i satire-textens prosa.
- 2) Texten udgør en blanding af realt og mytisk/fantastisk samt af alvor og spøg (den sidste integrerede modsætning gengiver den lidt pretentiøst udformede afhandling på græsk, som σπουδωγελωσ og bøjer det i casus efter dette sprogs morfologi)

3) Texten kolporterer en populær-filosofisk forfatterintention

4) og er hyppigt udformet efter det traditionelle motiv: en fantastisk rejse.

Det udvikles nu videre, hvordan Holberg hos sine ældre samtidige kan have set denne særlige litterære form gjort til genstand for enten teoretisk reflexion eller poetisk praxis. Det første i Casaubons *De Satyrica Graecorum poesi et Romanorum Satira libri duo* (Paris 1605) og i Drydens essay »Discourse concerning the Original and Progress of Satire« (1693), der ledsagede Drydens oversættelse af antikke satirer, det andet i Erasmus Rotterdamus' »Enkomion moriae« (»Stultitiae Laus«) – der imidlertid selv præsenterer sig som en »declamatio«, ikke som en »satyra«! De overvejelser, der gøres med henblik på Holbergs mulige læsning af de anførte tekster af Dryden og Erasmus, giver anledning til et par bemærkninger om Peters som komparatist. Holbergs bekendtskab med Drydens »Discourse« sandsynliggøres ved hjælp af to – sammenhængende – konstateringer: 1) Holberg studerede 1706-07 ved Bodleian Library i Oxford, hvortil der var afleveringspligt, og 2) Holberg var en læsehest og i besiddelse af en kolossal intellektuel appetit, hvilket dokumenteres med citat fra en ubetydelig introduktion til Holberg (S. C. Hammer, 1920). På dette grundlag tør Peters slutte, dels at Drydens oversættelser fra 1693, med »Discourse« indeholdt, fandtes i biblioteket under Holbergs besøg, dels at han havde fat i det (p. 77 f.). En afgørende kilde, som hun derimod ikke opsøger til spørgsmålets belysning, er de trykte kataloger over bibliotekets bogbestand, der faktisk eksisterer! Disse bekræfter dog ikke hendes antagelse: Hverken ét-bindsudgaven fra 1674 eller

to-bindsudgaven fra 1738 af *Catalogus impressorum librorum Bibliothecæ Bodlejaneæ in Academia Oxoniensi* indeholder Drydens satire-bog fra 1693. Derimod havde en kyndigere holbergianer end anm. forf. let kunne dokumentere Holbergs kendskab til Dryden som forfatterperson på det tidspunkt, *Niels Klim* blev til, idet Holberg omtaler Dryden i *Nye-Aars Prologus til en Comoedie* (SS III, p. 609, v. 33-36), ligesom *Don Ranudo* synes at indeholde et navnslån fra Drydens bearbejdelse af Shakespeares *The Tempest* (jvf. Martensens udgave af komedierne VII, 1900, p. 261, n. 2). Også disse – for forf.s antagelse positive – spor er unævnte i afh. Angående den hævdede indflydelse fra Erasmus' »Enkomion« kan det noteres, at i det øjeblik parallellerne mellem dette værk og *Niels Klim* slipper op for forf., inddrager hun i stedet Erasmus' »fyrstespejl«, »Institutio Principis Christiani« (p. 90 f.) – hvilket turde være mindre relevant som argument for en *genrologisk* afhængighed!

Retfærdiggjort ved det ovenf. som pkt. 1 anførte i definitionen af menippeisk satire gennemgås i afh.s del III og IV de talrige skjulte citater, der kan påvises i *Niels Klim*, hhv. vers- og prosacitater. Betydningen af denne intertextualitet for forståelsen af Holbergs værk har i nyeste tid været fremhævet af L. L. Albertsen (*Niels Klim 1789*, 1972, p. 10 f.), men især er hele denne litterære underskov blevet minutigst kortlagt af A. Kragelund i hans fortjenstfulde biglotudgave (I-III, 1970). Det bliver forholdet til denne sidste forgænger, der gør anm. afh. problematisk som Holberg-forskning, hvilket vi skal udbyde nedenfor. Peters vil i de nævnte dele af sine afh. dels redegøre for fordelingen af det indlejrede citatstof på forskellige klassiske autores (og værker), dels beskrive de forskelligartede funktioner, citaterne får i deres nye, Holberg'ske kontekst. På grundlag af det i afh. anførte kan der groft skelnes mellem to slags brug fra Holbergs hånd af de indlagte citater:

A. Citatet stammer fra et heroisk, mytologisk eller i hvert tilfælde solemnt værk, og indsættelsen af det i Niels Klims historie, evt. som identifikationsmønster for denne selv, gør brugen af det parodisk. Dette er tilfældigt med citaterne fra Vergils *Æneide*, Ovids *Metamorphoses* samt fra Livius.

B. Citatet stammer selv fra et satirisk, kritisk-reflekterende eller blot objektivt-registrerende værk og lader sig uden stilbrud benytte som verbalisering af den i *Niels Klim* nedlagte forfatterintention. Dette gælder citater fra de store romerske verssatirikere Juvenal, Horats og Perseus, fra Petronius, Plautus, Plinius Junior, Gellius og Cicero. Selv med hele dette arsenal af skjulte klassiker-citater i *Niels Klim* sker der imidlertid ingen supplering i forhold til det af Kragelund allerede påviste (i anf. udg. af *Niels Klim*, III, den sproglige kommentar p. 108 ff. og citatregistranten p. 164 ff.). Den, der måtte interessere sig for påviselige verbale overensstemmelser (altså netop citater, til forskel fra tilfælde af mere generelt motiv- og idéslægtskab) mellem antik litteratur og *Niels Klim*, og som gennemgår anm. afh.s snesevis af parallel-henvisninger under sammenligning med Kragelunds nævnte kommentar og registrant, udsættes uvægerlig for en skuffelse: Kragelunds materiale benyttes, og der tilføjes en refererende redegørelse for de sammenhænge, citatet indgår i hos henholdsvis sin antikke ophavsmand og Holberg. Der gives i afh. enkelte henvisninger til Kragelunds arbejde med klassiker-citater i *Niels Klim* (pp. 103, 136, 143, 162, 175), men samtlige disse henvisninger er af en sådan art, at læseren forle-

des til at tro, at Peters benyttelse af sin forgænger er væsentlig mere begrænset (nemlig til enkelte værker eller forfattere), end tilfældet er. Det samme gælder, hvor forf. tilsyneladende fejrer triumfer ved at påvise tilfælde af Holbergs *kontamination* af adskillige antikke forfattere inden for én og samme periode (pp. 99, 135): Kragelund (prius) fecit.

Sluttelig falder det i anmelderens lod at gøre eventuelle læsere af afh. opmærksomme på to arter af fejl, der angår henholdsvis de mindste detaljer og de største ideologiske sammenhænge, hvori det behandlede værk indgår. Først petitesserne: Under forf.s flittige brug ikke mindst af sin forgængers arbejde er der ikke i alle tilfælde skrevet korrekt af i henvisningerne. Således bør referencen p. 119 n.1 til Ovid Met. VII, 106 f. være: VIII, 106 f., referencen p. 120 n.2 til samme værk III, 12 f. være: VIII, 12 f., og referencen p. 127 n.3 til *Niels Klim* (SS) p. 515, 1.3 være: p. 525, 1.3. Endelig skal referencen p. 161 n.1 til Gellius 14,2,2 være: 14, 4,2. De »store« (ideologiske) sammenhænge angår den statsform og -filosofi, Holberg kan siges at støtte, i sit prosaværk såvel som udenfor. Som forklaring på, at Holberg har udelukket Seneca og Tacitus fra sit citatarsenal, anfører forf.: »Als entschiedener Gegner des absolutistischen Machtstaates [!] steht er [i.e. Holberg] notwendigerweise auch in Opposition zu derjenigen Richtung der Philologie, die von der Schule des holländischen Philologen Lipsius getragen wird und wesentlich zur ideologischen und praktischen Ausformung des Absolutismus beigetragen hat [bl.a. under anvendelse af Seneca og Tacitus]« (p. 178, jvf. lign. udsagn pp. 147 f., 170 f.). I et besindigere øjeblik skriver forf. mere korrekt – i forbindelse med retorikkens politiske anvendelsesmuligheder –: »Die politische Rede ist dabei nicht von Interesse, da ihr nur in einem politischen System Bedeutung zukommt, in dem Mehrheiten in Beschlussgremien gefunden werden müssen, während Holberg stets eine monarchische Verfassung des Staates voraussetzt.« (p. 176). Mere korrekt end det foregående, men – i hvert fald i sine konkrete, historiske implikationer – vanskeligt foreneligt med det.

Jens Kr. Andersen

Kristian Hvidt: Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte. Gyl-dendal, 1987. 521 s. + 16 s. illustr. 312,- kr. (348,- kr. ib.).

Når en mangeårig anmelder ved hovedstadens ene store morgenblad skriver en tyk bog om en af grundlæggerne af det andet, skal det vække opmærksomhed i begge ender af den indre by. Det har Kristian Hvidts store værk om Edvard Brandes (herefter EB) da også gjort. Bogens saglige fortjenester står dog ikke ganske mål med pressens opmærksomhed omkring udgivelsen.

Værket, der er den første grundige monografi over EB, bærer den besynderlige undertitel »Portræt af en radikal blæksprutte«. Udtrykket blæksprutte forklares ikke noget sted i teksten, men går nok dels på EBs mangearmede virke, dels på hans liv med pen i hånd. Betegnelsen kan synes unødigt nedvurderende: EB var da, modsat broder Georg, det praktiske politiske livs mand, medansvarlig for teaterreformen 1890-92, grundlovsrevisionen 1915, brændevinsbeskatningen 1917 og statslånkrisens løsning i 1919 (jf. Hvidt s. 260, 412,

427 og 434 ff.). I naturen redder blæksprutter sig ved flygtende at udspy en blækstrøm, men det kan vel ikke gå på EB. Hvidt er faldet for en populær åndrigheid, hvis følger han ikke overskuer.

Bogen selv er en med stor flid tilvejebragt materialesamling, men har sin svaghed netop i mangel på overskuende evne. Hvidt deler åbenbart EBs mistillid til de store vuer og særprægede profileringer (jf. citatet s. 74). Herved gør han ikke rigtig fyldest for sin genre: portrættet. Et portræt forudsætter en portrættør, der trækker linjer op, fordeler lys og skygge, lægger farver på, så et helhedsindtryk skabes. Det vil Hvidt grumme ugerne – eller også kan han ikke. Opgaven EB er også svær, forarbejderne er få og partiske, men alligevel ... Nu får læseren først og sidst (s. 12 og 465) såvel som undervejs (f.eks. i omtalen af EB og Mette Gauguin s. 249) overladt arbejdet med at vurdere EB. Det er en skam, for Hvidt er dog den, der véd mest om emnet.

Indledende ridser Hvidt på fortræffelig vis forskellen mellem EB og Georg op, hvorefter EB var realismens moderne idealmenneske: samfundsbevidst, kritisk til det kyniske, systematisk indstillet, beregnende, uselskabelig (s. 10 f.). Hvidt får den gode idé, at EB kommer tæt på Lykke-Per, som denne tegnede sig i begyndelsen af Pontoppidans roman, da han »ville fornægte følelsernes ret, være den kompromisløse realist, der skulle gifte sig rigt uden at føle kærlighed, gøre gode gerninger og blive berømt« (s. 11), og EB fastholdt modsat den pontoppidanske helt en sådan kurs hele livet. Over dette moderne anti-idealistiske lykkebegreb kunne Hvidt have komponeret sit portræt, men det har han ikke gjort. Hvidt gør opmærksom på, at det (absolut ukonfessionelt) særjødiske hos EB og hans miljø medfører et specielt talent for realisme, også i økonomi (jf. s. 16, 20, 78, 152, 183 og 224); i øvrigt kan Hvidt ikke se nogen sammenhæng i EBs livsforløb. Om EB og Georg har heltestatus hos Hvidt er ikke let at afgøre – begge lastes nu og da for ubehændighed og regulære dumheder (s. 85, 100 og 418), og EBs karakter kritiseres for det temperamentsfuldt opfarende, men hurtigt opgivende (s. 240, 260). Modsat Georg havde EB det held at blive rigt gift, så hans gode økonomi resten af livet tillod ham ikke at gide, når han var i det hjørne. Her kunne Hvidt utvivlsomt have set en hovedårsag til den manglende enhed i hans tilværelse. I lighed med sin broder var EB stærkt fascineret af erotik i litteratur og på scenen (s. 38), hvad der også senere gav sig udslag i hans valg af emner for filologiske studier (s. 348). Hans privatliv, der afdækkes af Hvidt i detaljer, er malproport og dobbeltmoralisk selv i forhold til det moderne gennembruds mandschauvinistiske praksis: da hans første hustru Harriet i et ægteskab, begge parter brød, begik selvmord i sommeren 1879, skaffede EB i løbet af et år sin elskerinde Maria Heiberg af vejen i Frankrig imod hendes vilje, hvorpå han i Norge gav sig til at dyrke maleren Fritz Thaulows hustru (der skulle blive hans anden kone). Hvorledes et menneske, der kan handle således, ser ud indvendigt får Hvidt ikke undersøgt ordentlig. Det kan afledes af, at han dækker den skønlitterære forfatter og litteratur- og teaterkritikeren EB højst utilfredsstillende – og selv véd det (jf. s. 262). Nogle litteraturhistoriske afsnit skulle efter forordet have været skrevet af nu afdøde direktør Mogens Knudsen.

Litteraturhistorisk er Hvidts bog en skuffelse. Hans resultater er sparsomme: det var J. P. Jacobsen, som fik EB til at se det monotone hos Zola, hvem

han ellers havde betragtet som *den* moderne realist (s. 108); EB var nok det moderne gennembruds partiindpisker (s. 120, jf. Hakon Stangerup i 1946 i »Kulturkampen« I-II), men blev også en kyndig vejleder for de unge, Claussen, Stuckenberg, Wied, Hamsun, Strindberg og især Pontoppidan (s. 264-275, Hvidts væsentligste bidrag til litteraturhistorien), helt frem til Sandemose (s. 459). Hvidt noterer dobbeltboghorderiet i EBs kritik (s. 267), men taktikken heri uddybes ikke; for resten var der endnu flere lag: EB skrev ét til forfatteren, noget andet til Georg og noget tredje på tryk til publikum. Meget havde man gerne hørt mere om – EBs skuespil (s. 173 ff.) og hans anmeldelse af Hostrups kvindedrama »Eva« (s. 160) for eksempel.

Hvidts litterære karakteristikker er desværre vage, almene eller småforkerte. Georg *skrev* ikke sine indledningsforelæsninger (s. 56) – de blev dikteret til moderen, mens han (à la Kierkegaard) vandrede op og ned ad gulvet (Levned II s. 63). Schandorphs første realistiske værk kom i 1876, og han (der var 11 år ældre end EB) kan derfor næppe i 1872 kaldes ung avantgardedigter (s. 58). Med en skolebogskliché anser Hvidt Georg for realismens profet (s. 64), men Georgs yndlingsforfattere var Shakespeare, Goethe, Byron, Shelley, Heine og siden Nietzsche, mens han stod skeptisk over for realismen hos Zola, Topsøe og Bang; de nødvendige nuancer i billedet af Georg kender Hvidt da også godt (s. 10 f.). Drachmanns digt »Den sidste Skanse« 1877, som optrykkes forkortet, finder Hvidt halvt komisk, halvt rørende (s. 88) – en overfladisk og ahistorisk vurdering, uden sans for digtets Heine-tone (»Die Grenadiere«, »Enfant perdu«), uden sans for det moderne gennembruds generelle præference af militante billeder (jf. EBs selvkarakteristik cit. på s. 320 og 450), uden sans for det provokerende parallelle i digtets situation til stormen på Dybbøl 13 år tidligere (hvorom Drachmann netop i 1877 havde udgivet en meget læst bog), uden sans for den ligeledes provokerende ajourføring af det nationale »Den lille Hornblæser«-tema. EBs beklagelse af pryglene til Erasmus Montanus (s. 78 f., 320) er ikke alene, som Hvidt mener, hans mindelser om 1870ernes kløt til Brandesbrødrene, men også romantismens herskende opfattelse af Holberg-figuren (Kr. Mantzius på scenen 1842 ff., jf. Kierkegaard i 1830'erne i Efterladte Papirer II A 167) – altså stemningen fra bdr. Brandes' barndom. Det anføres, at Georg hjalp Drachmann med den første digtsamling, EB med den næste, de berømte »Digte« 1872 (s. 97) – udsagnet er gådefuldt, da 1872-poesierne er Drachmanns første digtbog. Hvidt taber pointen ved, at EBs berygtede Grundtvig-artikel i 1883 kom i avisen *dagen efter* 100-års fødselsjubelåret (s. 210): »Morgenbladet« forbigik således emnet på jubilæet – en provokation, der kunne sammenlignes med udeladelsen af fru Heiberg i EBs »Dansk Skuespilkunst« 3 år før (jf. s. 122 f.). EBs kølige distance til det sønderjyske spørgsmål 1919-20 (s. 437-441) kunne have været kontrasteret med Georgs varme indsats i tale og skrift for sønderjyderne, netop i 1919 optrykt i en lille bog; drøftede brødrene aldrig dette indbyrdes? Det må være en lapsus (eller et for skjult EB-citat?), når Hvidt betegner Davids salmer i Det gamle Testamente som pietistiske (s. 347). Også hentydningen til tabet af Slesvig i 1848 (s. 434 nederst) må være en sjukefejl.

Om bogens kvaliteter som politisk og presseschistorisk forskning må fagfolk dømme. Den indeholder mange ukendte detaljer fra arkiver og nu glemte

trykte kilder. Det kan her generelt undre, at Hvidt gang på gang uden at indvi læserne i metodiske overvejelser skildrer (dele af) begivenheder ved hjælp af harmonisering af samtidsdokumenter og kilder – hovedsagelig erindringer – skrevet ned eller i hvert fald først trykt 40-50 år senere. Man må så håbe, at han stiltiende har underkastet dem den nødvendige kritik. Temmelig uantagelig forekommer hans erklæring om, at Ernst Brandes dårligt kan karakteriseres, fordi hans »mange efterladte breve er utrolig svære at læse« (s. 286). Hvidts monografi trænger til et supplement af en kyndig filolog og litteraturhistoriker. For hvad Hvidt har leveret – en tætpakket kompendiøs fremstilling i kronologisk orden – skal han have tak.

Nogen utak skal han derimod have for bogens form. Tryk- og ombrydningsfejl er ganske få (morsomst »familieanalerne« s. 11 og »Westminister« s. 148), i noterne på s. 475 skal 92 og 93 rettelig hedde 94 og 95, mens note 92 og 93 mangler. Stavefejlene Schandorff og Jacob (Knudsen) på bagsiden er formentlig at tilskrive forlagsredaktøren (hvis navn noget utraditionelt står i kolofonen).

Hvidts stil er i almindelighed saglig og noget tør, men en gang imellem springer han ud i en malplaceret krønikestil à la Paul Hammerichs PH-hagiografi eller Ebbe Kløvedals essays: brandesianerne kaldes i en tankegang tillagt forlægger Hegel på Gyldendal for »provoer« (s. 86), »spinatfugle« optræder i 1905 (s. 345), og Boulanger beskrives som en blanding af de Gaulle og Glistrup (s. 278), hvad der vist allerede i dag må kommenteres for unge læsere.

Værre er en vis sproglig usikkerhed, som overrasker hos en historiker af Hvidts generation: »Politiken« skulle være avis for »viderekommende« (s. 242), og der er kludder med »hans« og »sin« (f.eks. s. 253, om EB: »Hans to næste skuespil ... indsendte han ikke«); i Hvidts referat af EBs drama »Et Brud« kommer der sproglige forviklinger: »Naturforskeren vil nå frem til sandheden: i et ægteskab med hans datter vil hun åndelig set blive »kappet og podet« ...« (s. 253) – meningen er, at naturforskerens datter i et ægteskab (med en ung teolog) vil lide den nævnte skæbne! Heller ikke »tiltænkt ... til« (s. 386) er godt dansk.

Værst er Hvidts beslutning (s. 9) om at normalisere retskrivningen i alle citater. Hvad er det for noget pjat af en seriøs historiker i et seriøst ærinde? Vil nogen læser, der overhovedet interesserer sig for EB og hans tid og kommer mere end 10 sider ind i bogen, mon lade sig distrahere af *aa* og store begyndelsesbogstaver i substantiverne? Følgen er i hvert fald, at videnskabelige benytte-re af Hvidts monografi må opsøge hans trykte og utrykte kildesteder for at få citeret korrekt til eventuel egen videre brug. Det er i orden at udgive ældre danske tekster normaliseret for at få tag i de mange læsere, men dansk fra for 100 år siden eller bare før Frischs reform i 1948 er da ikke mesopotamisk.

Allerværst er det, at Hvidt indfører de i dag overalt grasserende såkaldte idiotkommaer i nogle af sine normaliserede citater. Kræse og konservative sprogbrugere som Georg og EB burde spares for den slags (se f.eks. s. 196 og 425), men end ikke Esajas går ram forbi (i det også ved en trykfejl forvirrede sted fra den autoriserede bibeloversættelse på s. 335). Selv den liberale formand for det meget liberale Dansk Sprognævn tager afstand fra idiotkommaet som en sprogfejl.

Hvidt oversætter også svenske, norske og udenlandske (!) citater – jo da, men det havde været rart at få både originaltekst og oversættelse. Strindbergs »känner mig« hedder på dansk »føler mig«, ikke »kender mig« (s. 274); efter den trykte kilde (Georg og EB. Brevveksling, VI, 1939, s. 133) handler Strindbergs brevudtalelse i øvrigt om *Nietzsches* åndelige sædudtømmning i ham, ikke, som Hvidt fremstiller det, om Georg Brandes' – Hvidt har uden markering slettet Nietzsches navn i citatet, hvad det så skal betyde.

Til bogens (og forlagsredaktørens?) formelle synderegister hører endelig manglen på en litteraturliste. Lad være, at Dansk skønlitterært Forfatterleksikon (som anført s. 466) har bibliograferet EB selv fyldestgørende, men en ajourført fortegnelse over sekundærlitteraturen ville have været en velgerning, mulig med en indsats, Hvidt allerede må have gjort privatissime. Hakon Stangerups portræt af EB som katastrofemennesket (Politikens Litteraturhistorie, bd. 3, 1966, s. 175-202), der med modsat udgangspunkt af Hvidts, nemlig de litterære, udgør en i alle ordets betydninger mere læselig profil af den mærkelige mand, skal den forudsætningsløse læser hitte – anerkendende omtalt – i note 44 på s. 492; personregistret bagest omfatter ikke notesiderne (hvad man ikke underrettes om nogen steder). Jørn Langsteds lille bog fra 1972, »Edvard Brandes' skuespillerportrætter. Ledende tanker og metode«, er ikke udnyttet.

Er Kristian Hvidts monografi »Edvard Brandes« ikke det påståede portræt af manden, er den dog i alle tilfælde – undtagen på det litterære felt – et grundlæggende og uundværligt forarbejde til et sådant.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Vilh. Andersen: Om at skrive den danske ånds historie. Ti artikler 1880-1951. Udgivet af Per Dahl. Gyldendal 1985. 173 s. 122 kr.

I den samling af trykt og utrykt fra Vilh. Andersens hånd, som af Det danske Sprog- og Litteraturselskab er besørget ved mag. art. Per Dahl, fornemmer man udgiverens respekt og sympati for de danske universiteters ubetingede største mand inden for litteraturforskningen. Man følger med tillid og tilslutning Per Dahls Indledning. Det bliver her fint understreget, bl.a. ved utrykt materiale fra Vilh. Andersens Efterladte Papirer i Det kongelige Bibliotek, hvor tæt VA og Axel Olrik stod hinanden i en folkepsykologisk tolkning af vor nation. Det er også fra arkivalierne oplyst, hvilken omfattende læsning den unge VA havde inden for tysk åndshistorisk filosofi, med Wilhelm Dilthey, Fr. Th. Vischer, Richard M. Werner og flere. På senere stadier var hans faglige inspiration især svensk, som Henrik Schück, Martin Lamm, m.fl.

Den første af udvalgets ti tekster, *En kort oversigt over den danske litteraturs historie*, som VA forfattede 1888 til brug for et russisk tidsskrift, viser ikke megen originalitet i forhold til N. M. Petersens litteraturhistorie, så langt denne går. Mærkelig er kun et udsagn i forbindelse med den østrigske forfatter K. E. Franzos. VA håber, at kritikken af den oehlenschlägerske periode vil forsvinde, så Danmark atter får en stor og smuk og sand nationaldigtning, thi som K. E. Franzos sagde til en af vore yngre forfattere: »Den poesi er dog den bedste, der lærer os at være glade ved vor race«. Citatet viser lige hen til VAs bog om Poul Møller (1894). K. E. Franzos blev, som kommentatoren noterer,

oversat til dansk – endda i stort omfang, der er o. 25 oversættelser fra 1875 til 1922, næsten alle ved ægteparret Fr. og Anna Winkel Horn, og det er vel til den førstnævnte, Franzos har udtalt sig. Dahl bemærker også, at VA her »som i flere andre tidligere artikler anvender minuskler og »å«« (135). Det bør noteres, at i fejden omkring »Store og smaa Bogstaver« (1888), som Ernst v.d. Reckes konservative stridsskrift hed, stod VA hos de radikale, som Axel Olrik og Otto Jespersen, Marius Kristensen, der holdt dens linie, som var udløst af Rasmus Rask og i teorien billiget af N. M. Petersen, medens Ludvig Wimmer, Verner Dahlerup og Johs. Brøndum-Nielsen kun for en tid fulgte den radikale parole, som Højskolen havde lanceret.

Vi kan af VA-arkivet, specielt NKS 2521, 2°, III, 3, se, at med et foredrag til Industriforeningen i Næstved 24.1.91 er VA skiftet til den traditionelle retskrivning. Til den radikale hørte, at 'thi' stavedes 'ti'. Som VA da også gør i Stykket om Franzos, hvad den ellers så nøjagtige udgiver har oversat.

Det korte *Forord* til VAs prisopgave 1891 om *Natursans og Naturskildring i den danske Digtning* udmærker sig især ved den næsten afvæbnende åbenhed, hvormed forfatteren lægger den enorme besvarelses ufuldkommenheder for dagen. Afhandlingen blev indleveret, efter reglerne, anonymt, med et motto *Introspeciendo*, der i sin grammatikalske form kan være inspireret af Georg Brandes' *Perseverando*, der findes første gang 1877, som motto i *Danske Digtere. Charakterbilleder*.

Doktoranden VAs åbning og afslutninger af disputatshandlingen 31. oktober 1896 er værd at trykke. Det var virkelig at ønske, at enhver disputats indeholdt de *theses disputandi*, som var reglen indtil 1866, og som i sig selv samler hvad forfatteren anser for sine hovedresultater.

Når VA ville besvare kritik, førte det væsentlig til, at han kraftigt understregede sin videnskabelige stregthed. Således over for juristen K. Rafns indlæg mod »Guldhornene« og over for Carl S. Petersen mod »Paludan-Müller«. Men den mest nærgående kritik af metoden, Vald. Vedels opposition ved disputatshandlingen, som straks blev trykt i Tilskueren 1896, forsøgte VA ikke at gendrive på tryk. De to forskere blev venner, Carl S. Petersen derimod fik vist aldrig tilgivelse for sine hug.

Jeg synes ikke, man kan optrykke VAs mesterstykke, optakten til Tider og Typer (1907), *Om at skrive den danske Aands Historie*, der endda er blevet samlingens titel, uden at placere det hele værk i dets ånds- og genrehistoriske sammenhæng. Det var Georg Brandes' »Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur« (1872-90), som gav de unge litteraturforskere den ambition at skabe et åndshistorisk storværk med den lange udstrækning i tid og rum. I Vald. Vedels roman *Stavnsbaand* (1888) får hovedpersonen, Henrik Kraft, der arbejder på et værk over »de moderne Idestrømningers Kilder«, en pludselig vision af helheden: »Den mægtige Tanke at følge de moderne Ideers Udspring ... paa deres Vandring gennem Landene, Generationerne, Samfundslagene« – og for Vedel selv blev det som bekendt den lange række af bøger over *Middelalderens Kulturideal* (1892 ff.), *Renæssancen* (1922 ff.) og *Barokken* (1918) (se min »Liv og Lærdom«, 1973, 216 ff.).

Før Vedel havde C. Rosenberg udgivet tre bind af det aldrig afsluttede *Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage* (1878-85). Hele Axel Ollriks forsk-

ning sigtede mod en fremstilling af de nordiske landes åndsliv i dets oprindelse og udvikling (1903 ff.). I Norge ville Gerhard Gran, som Vedels Henrik Kraft, skrive forhistorien til Brandes' »Hovedstrømninger« og begyndte med Rousseau (1910-11); denne ufuldførte monografi havde et særskilt titelblad: »*Det nittende aarhundredes tilblivelse I*«; det skulle efterfølges af en bog om Herder, der aldrig kom.

Det er i denne række af stort anlagte og ufuldførte åndshistorier, at »*Tider og Typer af dansk Aands Historie*« (1907 ff.) hører hjemme. En bekræftelse herpå kan vi finde i den nu trykte Forelæggelse i Videnskabernes Selskab af *Horats I-VI*, der må opfattes som en forlængelse bagud og et sidespor til »*Tider og Typer*«. VA siger, at Horats-rækken »kan ved sit Omfang sammenlignes med Georg Brandes' Hovedstrømninger i moderne europæisk Litteratur, men ikke paa nogen anden Maade. Den handler om en Grundstrømning i europæisk Litteratur fra Antikken til op imod vor egen Tid« (127). »Grundstrømning« over for »Hovedstrømninger« giver udmærket VAs skepsis over for GB, hvis strømninger han nok fandt gik i overfladen. Det vældige sus fra Brandes, forskerbegejstringen, holdt sig længe. Nordmanden Lorentz Eckhoffs tre åndrige bøger om tre kulturformer: *Adelsmanden* (1938), *Borgeren* (1958) og *En verden* (1964) er metodisk beslægtet med Vedels lange række. I 1940'erne udviklede dr. phil. K. F. Plesner, der døde 1968, for mig planen til et manglebindsværk om humanismens stadier.

Det er en stor tilfredsstillelse at læse VAs forelæggelse i Videnskabernes Selskab af sine bind i *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, 1931 og 1934. Med energi og prægnans gør åndshistorikeren her rede for sine inddelinger af først det 19. og derefter det 18. århundredes danske litteratur. I forbindelse med VAs hundredårsdag i 1964 har jeg givet mit skøn over forfatterens inddelinger af de to århundreder. Det er et sundt og rigtigt princip at gruppere forfattere efter det tiår, hvori de fylder 30, som VA gør det for det 19. århundredes folk; men tredelingen af det 18. århundrede med Holberg, Ewald og Baggesen er forfejlet (Liv og Levned, 225 ff.). Et par enkeltheder kan kommenteres. VA skriver, at han ikke vil »pille Rosinerne ud af Julekagen«, men give »den hele Kage« (98-99). Det var det udtryk han brugte, når han skulle markere forskellene mellem Hans Brix og sig selv. VA siger også, at han har syndet mod reglen om, at »man for at skrive populært skal skrive mindre, end man ved« (102). Ved sin afsked med professoratet, før aldersgrænsen, sagde VA bl.a.: Vil man spørge, hvorfor jeg går allerede nu, kunne jeg tage, fra »Genboerne«, kobbersmedens ord til løjtnant von Buddinge: »Naar De nu har skrevet alt hvad De veed ...« Har man hørt VA på forelæsninger fremføre, fra 1926, Baggesen og hans tid, og senere læst hefterne herom, er man ikke i tvivl om, at VA ønskede at presse hele sin viden ind i litteraturhistoriens tekst.

I de to forelæggelser nævner VA flere gange Søren Kierkegaard, et sted med det slående rigtige udtryk, at her er »det mest sammenhængende Forfatter-skab, vor Litteratur kender« (94). VAs vigtigste behandling heraf findes ikke i hans litteraturhistorie, men i »*Tider og Typer. Anden Bog Goethe*«, II, 1916, 65-108. Han følger gennem Kierkegaards Papirer og værker vejen til den paradoksets kristendom, som blev Kierkegaards. I den nye bogs omtale af Baggesen skriver VA, at denne kom – »ved et salto vitale – han bruger selv dette

Ordspil ligesom Kierkegaard siden – ind i en kristelig Trosfilosofi« (105). Per Dahl oplyser i en note hertil, at »Søren Kierkegaards brug af »salto vitale« har ikke kunnet verificeres«. Det er korrekt, Kierkegaard bruger intetsteds det angivne udtryk. Det er dog svært at tro, at VA ikke har et slags belæg derfor. Han kunne mene et dansk ordspil, i forbindelse med det centrale begreb 'Spring'; ordet findes mere end hundrede gange hos Kierkegaard. Dog ikke, synes det, i betydning 'Livs-Spring' i modsætning til 'Døds-Spring'. Men der er en tredje mulighed. »Saltomortale« bruger Kierkegaard to gange i værkerne og en enkelt i Papirerne. I »Enten-Eller«, hvor Johannes Forførelsen fortæller, at nu bryder ikke han, men Cordelia forlovelsens bånd, så føjer han til, at hun gør det »for om muligt at fængsle mig end stærkere, ligesom de flagrende Lokker fængsle mere end de opbundne. Dersom jeg hævede Forlovelsen, saa vilde jeg gaac glip af dette erotiske Saltomortale, der er saa forførelserisk at see paa og et saa sikkert Tegn paa hendes Sjæls Dristighed«. (Samlede Værker I, 1920, 457). Altså, både for hende og ham, et spring til livet. Få år efter, i en optegnelse af 9. juni 1847, reflekterer Kierkegaard over det truende tungsind, som hans fader læsede på ham i barndommen. Men »nu lykkedes det mig at gjøre salto mortale op i den rene Aands-Existens« (Pap. VIII 1 A 177).

Det gør endelig godt at genlæse *Et Tilbageblik*, VAs æresforelæsning på 80-års dagen. Stærkt virker varmen i karakteristikken af N. M. Petersen, som var død 1862, Svend Grundtvig, Julius Lange, Valdemar Vedel og Axel Olrik – og, endnu engang, Poul Møller. Vald. Vedel havde skrevet sin roman »Stavnsbaand« om en ung intellektuel i dyb, åndelig krise, grænsende til sindssyge, en forfinet og svag mand som i Johannes Jørgensens og Johannes V. Jensens halvfemsromaner. Henrik Kraft overvinder sygdommen og holder som privatdocent forelæsninger over »Nutidens aandelige Krise«. Denne har også ytret sig hos Vilh. Andersen. Også han var en halvfemser. Hvad han røber her ved 80-året i de bevægende ord om Poul Møller »at jeg uden ham vist ikke vilde være kommen saa langt med hele Lemmer, uden at have mistet Sammenhængen i min Person eller som Forfatter« (115).

F. J. Billeskov Jansen

Bernhard Glienke: Fatale Präzedenz – Karen Blixens Mythologie. (Skandinavistische Studien hrsg. v. O. Oberholzer, Bd. 18) Neumünster (Karl Wachholtz Verlag) 1986. 363 s.

Inden han forlod Cambridge for at tiltræde professorat ved Kiels Universitet havde den kendte skandinavist Bernhard Glienke lagt sidste hånd på en stor afhandling om Karen Blixen, færdig til jubilæet for hendes 100 års dag i 1985. Imidlertid udkom den først året efter – og kommer altså først til anmeldelse her endnu en postgang senere; men den har ikke mistet sin saft og verve af den grund.

Bogens undertitel: »Karen Blixens Mythologie« kan indgive en den formodning at vi hos Glienke får en af de store traditionelle synsvinkler på forfatter-skabet. Det gør vi også, om end ikke urevideret. I det hele taget kommer han

meget langt omkring i forfatterskabet og i den store sekundærlitteratur om det og dets forfatterinde, der allerede *før filmen* (terminus post quem for yngre »læsere«?) forelå på dansk og amerikansk grund. Men grundlaget hos Glienke er egentlig en *smal* undersøgelse – en konsekvent og perspektivrig, men for så vidt helt kontant registrering af allusionerne og citaterne i forfatterskabet.

Glienkes morsomme og idérige, ofte glimrende oplysende bog lider – synes nærv. recensent – af visse balanceproblemer mellem det smalle, knivskarpe grundlagsparti og de svulmende dristige tolkende og historiserende afsnit; i det mindste går nogle af de sidste med en argumentationshastighed som nærv. rec. ikke altid kan eller vil være med på.

Mest for sig selv står den første del af bogen, der handler om Karen Blixens optagelse i litteraturen, medens resten handler om verdenslitteraturens (og mytologiernes) optagelse i hendes digterværker. Ganske originalt og oplysende begynder Glienke altså med at præsentere os forfatterskabet *igennem forfatterkarrieren*: igennem dets fremkomst, udbredelse og især dets successive modtagelse i kritikken.

Her er mange gode pointer om den litteraturhistoriske konteksts betydning for opfattelsen – den amerikanske, der jo i en vis forstand skabte hendes karriere, har andre relationer og kontraster end den danske; bl.a. har de angelsaksiske læsere inkl. kritikere også kun hendes mere summariske engelsksprogede (første)versioner at bygge på, så det er i bogstavelig forstand forskellige bøger de forskellige læserkredse og kritikerkredse får, og de indgår på forskellige forventnings- eller evt. forargelses-horisonter. Glienke har også udblik til andre lande – Sverige, hvorfra straks meget kloge kritikker (måske fordi de havde nærmere analogier inden for deres nationallitterære tradition?), og de tysksprogede lande, hvor hans bog er den første større Blixenbehandling, efter dog en del oversættelser.

Karen Blixen i kritikken: dette emne fortsættes i et afsnit om de nogle og tyve »fortolkninger« af fortællingen »Sorg-Agre«. Glienkes opdelingskriterium er om man anser digterinden for at holde med den gamle greves fatal-feudalistiske tale eller ej. Kriteriet fungerer utvivlsomt over for den undersøgte kritik-mængde, men i virkeligheden (dvs. i digtningen) er spørgsmålet for primitivt, for budskabsfikseret. Det mener Glienke næppe; han er ikke så lidt af en ideologikritiker. Men han mener at det må afgøres med en mere subtil tematisk analyses redskaber, her først og fremmest dem der stiller noget op med de kolossale tematiseringer som »Sorg-Agre« udtrykkeligt giver af 1. Mosebog, af nordisk ktr. klassisk mytologi og af kategorierne komisk ktr. tragisk, ja, af hele den vidt udførte teatralisering af begivenhederne.

Glienkes egen tolkning hedder »Die Schönheit der Gewalt« og er nærmest en historiserende (1940!) variant af den i rec.s unge dage gængse indvending imod denne fortælling og dens forfatterinde: hun æstetiserer lidelse og pinsel, hun er sadist. (Man har før hørt lignende om tragikere.) To af de andre standardkritikker af Karen Blixen i det københavnske borgerskab omkr. 1950 var: dels at hun var »klisset« (dvs. omhandlede seksuelle, evt. perverse emner), dels at »konen ikke selv vidste hvad hun mente« (dvs. at der kunne være kludder i hendes filosofisk-prætentivt foredragne regnskaber i novellerne). Rec. tror der er noget om begge dele, men at de ikke skader hendes digteriske

værd. Det var hendes held at de blev fremført af Harald Nielsen (i hans lille bog 1957), altså af en *unperson*, og derfor ikke kunne tages ordentlig op af moralisterne.

Hos Glienke går vejen imidlertid nu videre til det der i hans analyse viste sig at være et vigtigt område: Karen Blixens indskrivning af mytologiske og litterære referencer, allusioner, citater, i sine egne værker. En del af dette er måske blot stilistisk pastiche og elevation – eller »Klassenjargon«, som Glienke et sted strengt siger – men en del er også lagt ind som mønsterdannelser, grundlæggende figurationer i det fortalte og så at sige argumenter i fortællingen. Det er det der menes med bogens overtitel: »Fatale Präzedenz«.

Det er i og for sig ikke nogen ny tanke i Blixenlæsningen, vel næsten en hovedidé siden Aage Henriksens første fremtræden i kritikken. (Henriksen får mange referencer hos Glienke, men ofte korrigerende og næsten altid irriterende.) Det relativt nye og imponerende hos Glienke er at han vil have *registreret* samtlige kort inden spillet begynder, inden diskussion og tolkning. Han har her – og i øvrigt i en række litteratur-sociologiske og litteraturhistoriske og andre tabeller i bogen – en sympatisk forkærlighed for klarhed og bevislighed. Altså stiller han krav om allusionens tydelighed (f.eks. personnavn, citat) og indfører en notation for dens omfang: evt. udvidelse og gentagelser, i den enkelte Blixentekst. Og derpå giver han en registrant over alle de bevislige allusioner som han selv og andre tidligere har fundet i forfatterskabet. De anføres i forhold til den danske version, væsentligt i den 7 binds Mindeudgave 1964 (formodentlig af praktiske grunde, for der eksisterer trods Gyldendal, Det danske Akademi og DSL ikke en kanonisk, endsige kritisk udgave af én eneste af Karen Blixens bøger; Mindeudgaven er ukritisk optryk).

På denne registrant, der givetvis ikke er definitiv, men har det p.t. sikrede materiale inde, bygger Glienke størstedelen af det følgende i sin afhandling.

Han er ikke for alvor en kvantifikator, men alligevel: han tør dog nok af listen straks slutte noget om Karen Blixens foretrukne referencer og om placeringen af hendes allusionstætteste tekster. Lejlighedsvis mindes rec. her, foruroliget (skønt den danske forsker modsat Glienke havde en slags »kontrolgruppe«), Søren Hallars disputats om farveadjektiverne hos Jacobsen; Jacobsen *var* en kolorist, og Blixen *var* en kulturdemonstratør, sandt nok, men, men ...

Hvad Glienke vil frem til, er imidlertid det *kvalitative*, som for ham er meningsmængden i det litterær-mytilogiske allusionsmateriale.

Han får i sin bog gennemvandet alle Karen Blixens fortællingssamlinger (inkl. posthume), men han springer især frem via to enkelttekst-analyser. Den ene er af »Alkmene«, som han i lighed med rec. og flere kvindelige kritikere sætter højt. Den anden er af »Ehregard«, et af højdepunkterne i digterens sene, topreflekterede (og lufttynde) fase.

I begge vil Glienke vise at allusionskunsten er grundlæggende og ikke blot noget punktuelt. En allusion(smængde) kan røbe Blixennovellens karakter af »modhistorie« – f.eks. med det kvindelige centrum (og offer) i »Alkmene«. Og en allusionsfigur trækker en (i analyserne hyppigst mytilogisk) person*konstellation* og -konflikt med ind i referencen.

Det sidste er problematisk. Glienke fortæller sig her til Greimas' gamle aktant-

model fra folkeeventyr, den ud fra fed hovedperson og fedt voluntaristisk projekt. Den dåscåbner er vi ellers ikke længere så overbeviste om værdien af. Glienkes anknøytning til flere tidligere »mytologiserende« Blixenforskeres person-taxonomier er også vedkendt, men i nogen grad modificerende. – En anden betænkelse hos rec. over for Glienkes overgange her vedrører omfanget af det alluderede: Hvorfra kan man f.eks. ved et mytologisk navn være informeret om *hvilken* blandt en masse mulige mytiske historier/personkonstellationer der skal forstås som mønsterdannende? Med det mytologiske leksikon i hånden (eller hvorfra havde Karen Blixen det?) er der ofte grænseløse muligheder. Så er citat fra eller allusion til et Shakespearedrama straks en meget bedre bestemt reference. Efter kapitler med en del restriktion giver Glienke sig nu lov til den frie (om)placering i mange forhold.

Mindre strikte udledet af allusionsstoffet er en række overvejelser over genrepræg og genrekombination hos Blixen. På dette område leverer afhandlingen næsten lutter fuldtræffere, også dybtrammende, f.eks. den at de små indlagte fortællinger i de store noveller næsten altid er troværdige (= forfatterens) parabler eller allegorier, medens den omfattende yderfortælling kan være både mere »realistisk« camoufleret og synsvinkelbegrænset. Allerede i »Sorg-Ag-re«-afsnittet havde Glienke (s. 90 f.) for øvrigt en ypperlig taxonomi over synsvinkelbærende personer i novellerne.

Udledet, om end ikke udtømt af allusionsstoffet er en række tematiske størrelser, symboler, Blixen-emblemer, som afhandlingens næstsidste afsnit perspektiverer ind i digterens manifesterede opfattelse af kunst, af fortælling (ktr. roman, dvs. eventyr- og tragedie-logikker over for lommepsykologi og vægt på kulissers beskrivelse), af tilværelsesorden, og den slags.

I et sidste afsnit, med en lovende, men sporadisk bevisførelse, søges Karen Blixen ideologisk, æstetisk og (dansk-)stilistisk fæstet til en tidsalder og en periodestil – den efternietzscheanske i dette århundredes begyndelse.

Glienke og hans bog har store dyder. Han er skarp; han er uimponeret (Karen Blixen takserer han på engelsk til at være en *major minor* forfatter i 20. årh.); han er både i dansk digtning og i verdenslitteraturen såre velbelæst. Han behersker sit stof; han kender tilmed udmærket *de andre* i Blixenkritikken (f.eks. også den ellers negligerede Aage Kabell). Han vil meget, men på et veldefineret grundlag. Han demonstrerer i mange henseender en fin æstetisk sans og skoling, og han skriver elegant.

Rec. tror således at man kommer til at konsultere Glienke i en kommende årrækkes Blixenforskning – og på flere relevante litteraturhistoriske og narrative forskningsområder. Netop derfor skal anerkendelsen ledsages af to bekymringssuk.

De angår digterens livssyn, som det forstås og bedømmes i denne afhandling.

Den første anmærkning er at allusionsmaterialet er et vilkårligt og i sin selektion – trods de gode hensigter: stilhistorisk karakteristisk og afgrænset meningsfuldt at forhandle om – *næppe tilstrækkeligt* udgangspunkt. Glienke vil beviselig allusion fremfor tvivlsom og evt. esoterisk association – udmærket; men! Vi antager at en læser nu spørger om en replik af Alkmene, den kækkeste og mest ubarmhertigt undertrykte blandt alle Karen Blixens kække piger, til

hendes uheldige ven Vilhelm:

»(...) Og hvad det angaar med Helvede,« sagde hun lidt efter stolt, »saa, hvis du skal der, vil jeg der ogsaa godt.«

Er det ikke en allusion til den stærkeste og mest solidarisk religionstrodsende republik i amerikansk litteratur: titelpersonens i kap. 31 af Mark Twains *Huckleberry Finn*: »All right, then, I'll go to Hell.« Nej, det er det nok ikke, og det er heller ikke med i Glienkes registrant. Men det er beslægtet, og især er det vigtigt at Alkmenes ord her jo er et af de hedeste steder i »Blixens ideologi«.

Vedrørende denne tror rec. at *religionerne er vigtigere* end de mytologiske (inkl. Bibel-) allusioner i værket. Og de to vigtigste religioner hos hende er Goldschmidts Nemesistro og den protestantiske kristendom. Om begge havde Karen Blixen fra sin opdragelse og sit livsløb meget intense, skrækkelige og selvmodsigende erfaringer. (Bl.a. fordi slægtninge hørte til den humane afvisersekt unitarismen: her noget informativt, men ikke tilstrækkelig problematiserende hos Johannes Rosendahl 1957). Hvis man ikke bryder sig om den ubehagelige blanding af de logisk uforenelige begreber 1) orden-retfærdighed og 2) nåde, med henblik på den gamle greve i »Sorg-Agre«, og dér lugter sadisme, så skulle man blot én gang prøve at læse Ny Testaments passionsberetning indenad (om hvorledes Faderen foranlediger Sønnen sømnet op – af kærlighed – mens denne ville bede sig fri) og betænke hvilken ærefrygt der gennem århundrederne er blevet indøvet over for den. De to nævnte religioner, måske flere, var ikke blot figurationsmuligheder, men orienterings- og (selv)undertrykkelseskræfter for den af skæbnen/samfundet/omstændighederne/mor/mændene ualmindelig grusomt medhandlede Karen Blixen.

Allusionerne er ikke nok til at bestemme livsanskuelsen: det er det første suk adresseret til den scientistiske Glienke.

Det andet suk adresseres til ideologikritikeren Glienke, og går ud på at livsanskuelsen i/ved digterværket ikke skal stedes for en kognitiv ideologisk domstol, men for en indlevelse i deres emotionelle grund og relationer i digterværket. Ikke fordi digterværker ikke rummer, eller er, ideologiske udtalelser, bevarosvel; men at bedømme dem efter om disse dur, i sidste instans som handlingsvejledning for læseren, det er en ungdommelig hidsig måde at læse på. (Ideologikritikkens mestre for 20 år siden var da også ganske unge mennesker og har i stor udstrækning droppet den litterære ikklædning for deres politikinteresser, og derpå disse.)

Georg Brandes skrev engang om en romanperson hos den for sin deklamatoriske og overspændt usandsynlige fiktion udskældte forfatterinde George Sand: at den pågældende romanperson »er ganske vist ikke mere end det store ensomme Hjertes Postulat; men hvad er Poesien andet!« Det er tilsvarende ikke om den gamle greves jura (i Sorg-Agre) er »rigtig«, men at det koster så frygteligt for Ane Marie at være under dens vilkår – og at hun dog, misundelsesværdigt, har noget hun vil betale så dyrt for, der er pointen. Det er smerten, det er undertiden jublen, undertiden den smadredes bizarre, desperate smil, der er det vi kommer efter i Blixens ideologemer. Den æstetiske pointe er emotionel. Disse emotioner producerer digterinden her ikke i lyrisk udstrømmen, men (Glienkes fine bestemmelse:) som klassisk novellist, altså i en komplekst afsløret, jernhård begivenheds-kausaltitet: iveresakse som hendes perso-

ner for det meste ender med at sidde fast i. Som mester i denne kunst var Karen Blixen en sildefødning, ret enestående i det 20. århundrede.

Rec.s bekymringer og betænkninger har bredt sig for meget. Sidste ytring burde dog være en af taknemlighed for en ypperligt righoldig og tankestimulerende Blixenafhandling.

Lars Peter Rømhild

Pil Dahlerup: Liv og lyst. Artikler og essays. Gyldendal. 1987. 214 s.

Denne essaysamling af Pil Dahlerup bringer i mere end én henseende Brix' »Analyser og Problemer« i erindring. Her er punktnedslag i et litteraturhistorisk længdeløb fra middelalderen (Dagvisen, Stabat mater) over det 18. århundrede (Ewalds ode til sjælen), Det moderne gennembrud (Georg Brandes' lysmetaforik, den muntre naturalisme, den energiske impressionisme), over Freud og Cl. Wilkens (psykoanalysens reduktionsbegreb om tilværelsen som menneske sat over for en omfattende definition af liv/skønhed) helt op til postmodernismens idé om det sublime. Her er filologisk funderede undersøgelser, som munder ud i angreb på vanetænkning, klicheer og forstenede ideologier, bl.a. ved forbløffende kontraprover fra kvindeforskningens redskabsarsenal.

Men modsat Brix har Pil Dahlerup et overordnet synspunkt, formelt at følge benyttelsen fra middelalderen til i dag af sol- og lyssymbolet, reelt at påpege en livslyst og livstrang, der ikke lader sig indfange restløst i det 20. århundredes ismer. Det kommer der både spændende og diskutabile resultater ud af. Hvor forfatteren i sin store disputats om det moderne gennembruds kvinder i henhold til genrekrav måtte bruge plads også på det mindre fængslende, kan hun her gå ind i nogle tekster eller problemer, som virkelig engagerer hende. De studeres i bund, med inddragelse af den relevante faglitteratur og i vekselvirkning med kolleger i fagets miljø. Det er ikke det samme som at påstå, at Pil Dahlerup er på hjemmebane med alle sine nedslag. Lærde kolleger med et helt eller halvt liv bag sig i specialområder, der berøres, skal nok kunne gøre indsigelser mod mangt og meget (se således Britta Olrik Frederiksen i dette tidsskrift s. 5 ff. om dagviselæsningen og Harly Sonne i tidsskriftet Bogens verden, nr. 7, 1987 om opgøret med Freud og (kort) om postmodernismekapitlet). Flere indvendinger kan ventes, og det er vel også meningen. Men bogens linje er flot set og flot tegnet: fra middelalderens – birgittinsk prægede? – lys/kvinde-dyrkelse til Ewalds omfattende bevidsthedslyst (et selvdannet ord om 1770ernes gryende, men ikke sejrriige humanisme), fra venlige ord om soldyrkende salmister i romantikken (Ingemann, Grundtvig – og senere Jakob Knudsen) til Georg Brandes, hvis solbegreb bliver erotisk-seksuelt og således foregriber Freuds (her påståede) reduktionisme. En mulighed for befrielse fra freudianismen peger Pil Dahlerup på i Cl. Wilkens' æstetiske afhandlinger, hvor skønheden og »naturen« – dette i 1970erne så suspekte begreb – peger til et større fællesskab, faktisk i en organismetænkning. Mildt siger forfatteren under sin revision af Freuds hovedprogram: »... livet forholder sig til seksualiteten som stammen til grenen. Når liv og lyst udfoldes samtidigt, står mennesket på højdepunktet af sine udfoldelsesmuligheder. (...) Liv er vækst. Seksualitet er spænding. Væksten er grundlaget, spændingen giver livet dets højde-

punkter. Liv og lyst er ikke logiske modsætninger som liv og død og lyst og nød« (s. 171 f.). Pil Dahlerup finder, at 1800-tallet nedvurderede og fortrængte lysten, mens 1900-tallet på grund af Freud nedvurderer livet: »... lystbegrebets dominans fører til et mismodigt menneskebillede, en manglende tro på, at livet vil liv, at forstanden kan bruges, at kunst er en primær skabende evne. Freud er bekræftelsen på det seksualiserede menneskebillede, der satte ind med »Det moderne gennembrud«. Man har i den historie overset, at seksualfrigørelsen ikke bare satte ind mod seksualfordomme, men også mod livet selv« (s. 172). Her høres ekko fra Martin A. Hansens omtale af naturalismen i »Heretica«-tiden, fra Vilh. Grønbech og fra grundtvigske højskolefolk.

I sit vigtige opgør med Freud (naturligvis på udvalgte angrebepunkter) får Pil Dahlerup vendt op og ned på en del ting, men det forekommer mig, at hun vender tilbage til en freudiansk reducerende forståelse i Ewald-kapitlets ellers åbne læsning af oden til sjælen. Mødet i str. 25-26 mellem lysets ånd og den lovsyngende sjæl ser hun overraskende (s. 92) som et homoseksuelt favntag, en dobbelterektion (den dalende lysånds stråler vokser, lovsangen opad *svulmer*). Man skal ikke underkende det androgyne i pietistisk billedsprog – her mener jeg dog, at en bibelsk væksttolkning giver bedre overensstemmelse med teksten: sjælens lovsang *svulmer* ved varmen af de guddommelige stråler, der kommer nærmere og nærmere, efter Paulus' devise: mennesket planter og vander, men Gud giver væksten (1. Kor. 3,6-7). Ewalds hvalbillede i str. 13 kaldes for smukt, oprørsk og faldende udenfor (s. 83): »Gennem det siger Ewald, at sjælen frelser sig selv gennem et gigantisk spring«, og senere hedder det: »sjælen som hval har slet ikke frelse behov« (s. 85). Jamen der er jo tale om en »vild« og »utrettet« bevægelse, som i str. 14 opsummeres i fiasko med ordene »Tunghed«, »Afmagt« og »forsøgte Fald«. Hvalen kan ikke trodse tyngdekraften, og sjælen kan ikke trodse arvesynden; dermed er nødvendigheden af en midler påvist. Billedet af den forgæves menneskelige stræben dukker, i anderledes kontekst, op en snes år senere hos Goethe i Prolog im Himmel i »Faust« I, hvor Mephisto sammenligner mennesket med en af de langbenede cikader, »Die immer fliegt und fliegend springt/Und gleich im Gras ihr altes Liedchen singt«. Humanisme er endnu her en problematisk livsanskuelse.

Kapitlerne om det moderne gennembrud er frugtbare for en revision af denne klassiske litteraturhistoriske periode. Brandes' solglæde fører over i en munter naturalisme til forskel fra klicheen om det negative og triste, med eksemplifikation på Brandes, Erna Juel-Hansen, Erik Skram og 90erne-lyrikerne i deres ungdom. Også forestillingen om impressionismens atomiserede passivitet retter Pil Dahlerup op på ved at fremhæve retningens opdagelse af energien i naturen og indfangelsen af denne i et smukt øjeblik. Endelig er genopdagelsen af Cl. Wilkens, som det moderne gennembrud (og eftertiden) tav ihjel, en bedrift af Pil Dahlerup. Den bør følges op.

Flemming Lundgreen-Nielsen

The DANLEX-GROUP Ebba Hjorth, Bodil Nistrup Madsen, Ole Norling-Christensen, Jane Rosenkilde Jacobsen, Hanne Ruus: Descriptive Tools for Electronic Processing of Dictionary Data. Studies in Computational Lexicography. (Lexicographica. Series Maior 20). Niemeyer Verlag. Tübingen 1987. 285 sider.

I den sidste snes år er litteraturen om leksikografi vokset med rivende hast. Ladislav Zgustas pionerarbejde *Manual of Lexicography* (1971) og 70ernes og 80ernes videnskabelige konferencer og nyoprettede selskaber for leksikografisk forskning har kraftigt stimuleret interessen for denne relativt nyopdagede gren af sprogvidenskab, og i de seneste år er hertil kommet nødvendigheden af at gøre sig overvejelser om, hvordan den gamle, ofte ret usystematiske ordbogstradition kan videreføres i en tid, hvor tilpasningen til den moderne informationsteknologi stiller krav om en hidtil uset stringens og konsekvens i behandlingen af ordbogsdata.

Formålet med den foreliggende bog er på basis af en analyse af en række eksisterende ordbøger og ordbogsprojekter at formulere en række krav, som fremtidens edb-systemer skal opfylde for at kunne lette den enkelte redaktions arbejde og for at muliggøre udveksling af informationer mellem forskellige ordbøger.

I denne forbindelse melder der sig imidlertid en række spørgsmål og problemer:

- I hvor høj grad kan opbygningen af ordbogsartikler standardiseres uanset ordbogens art? Kan man finde tilstrækkelig mange fælles træk for ensprogs- og tosprogsordbøger, historiske og moderne ordbøger, og ordbøger over såvel indoeuropæiske som ikke-indoeuropæiske sprog til, at fastsættelse af fælles principper for udarbejdelse af de enkelte artikler er mulig og praktisk?
- Er den højere grad af explicitering en videnskabelig fordel eller blot en irriterende og arbejdskrævende nødvendighed?
- Kan de nye systemer gøre de eksisterende ordbøger mere brugervenlige, eller er de blot et arbejdsredskab, der kan hjælpe redaktioner og forlag til hurtigere og billigere at lave samme slags ordbøger, som man altid har lavet?

Medens vi er ved kravet om explicitering, angives det ikke i den foreliggende bog, hvem den formodes at være henvendt til. Men målgruppen må vel – ud over andre meta-leksikografer – være ordbogsmedarbejdere og forlag, der overvejer eller er i gang med at indføre edb-editeringssystemer i forbindelse med det praktiske ordbogsarbejde.

Bogen gennemgår efter en kort, generel indledning en række teoretiske standpunkter og en del konkrete projekter. Hvilket er meget lærerigt, men måske også tjener til at gøre én lidt skeptisk over for den praktiske mulighed for en så vidtgående forenelighed mellem forskellige ordbøger, som man teoretisk kunne ønske sig.

Man forestiller sig naturligvis et meget rummeligt system, der i internationalt fastsatte termer beskriver alt, hvad man i ordbøger behøver af fonetiske, grammatiske og pragmatiske oplysninger m.v., og som så kan udnyttes mere eller mindre fuldstændigt af den enkelte ordbog. Men om der kan skabes enighed om at etablere et sådant system, må man nok stille sig noget tvivlende overfor.

Problemet synes ikke så meget at være, hvad der er teknisk muligt, som hvad der er praktisk gennemførligt. Det anføres således, at ordbøger ofte bruger forskellig systematik og terminologi, selv når de bygger på samme ordbogstradition. Opgaven må derfor være at få en række forskellige redaktioner til at enes om fælles ordbogsformater, hvis de skal have let adgang til informationsudveksling, og det kan nok være problematisk at skabe en sådan enighed, især da en omformatering af en eksisterende større ordbog er en meget arbejdskrævende opgave, der næppe i første omgang vil give brugeren væsentlige ekstra fordele og dermed gøre ordbogen lettere at sælge.

I øvrigt er svaret på de to andre stillede spørgsmål også kun delvis bekræftende. En explicitering af oplysningerne kan utvivlsomt føre til større stringens, og den kan tillige være en fordel for brugeren såvel som for maskinen; men kun indtil en vis grænse. Ordbøgers fremstillingsform er traditionelt lapidarisk, og undertiden måske *for* sammentrængt; store ordbøger er hyppigt ikke særlig konsekvente i deres fremstillingsform, fordi mange mennesker har arbejdet på dem gennem en meget lang periode. En yderligere standardisering af formen og explicitering af grammatiske oplysninger m.v. vil utvivlsomt være gavnlig. Men maskinens behov herfor vil altid være større end den menneskelige brugers, og en stor del af oplysningerne må derfor lægges i skjulte koder, der ikke direkte afspejler sig i den trykte tekst.

Bogen rummer mange interessante analyser af bestående ordbøger, og den er forsynet med en nyttig bibliografi. Afslutningsvis expliciterer den en række krav til editeringssystemer, som ser meget fornuftige ud, og som utvivlsomt vil være af værdi for fremtidig edb-behandling af ordbogsmateriale.

Selv finder jeg dog bogen temmelig besværlig at arbejde med; den stiller store – for store? – krav til ikke specielt edb-kyndige ordbogsfolk, og det er et spørgsmål, om den ikke burde suppleres med en mere populær fremstilling, hvis man vil have sådanne i tale.

Viggo Hjørnager Pedersen